

Zempléni Múzsá

szerkeszti:
Bolyári-Takács
Gábor

XIX. évfolyam
1. szám

2019
tavasz

KM

Kultúrpolitikák

EÖTVÖS József

Én is szeretném...

Én is szeretném nyájasabb dalokban
Üdvözleni a szép természetet,
Ábrándaimnak fényes csillagokban
S bimbók között keresni képeket.

Én is szeretnék kedvesem szeméről
Enyelgve és busongva dallani,
S nyájas arcáról, jéghideg szivéről
Érzékenyen sok szépet mondani.

Én is szeretném lángoló szavakkal
Dicsérni ősz Tokajnak tűzborát,
Szabály szerint kimért zengő sorokban
Megénekelni a magyar hazát.

De engem fölver nyájas képzetimből
Komoly valónak súlyos érckara;
Fajom keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajszava.

Mit ezrek némán túrva érezének,
Eltölti égő kínnal lelkemet;
Mért bámulod, ha nem vidám az ének
S öröm helyett csak bút ébreszthetett?

Míg gyáva kor borul hazám fölébe,
Én szebb emlékivel nem gúnyolom;
Míg égő könny ragyog ezrek szemébe',
Szelíd örömről nem mesél dalom.

Miként az eol-hárfa viharokban
Feljajdul a magas tetők felett:
Úgy zeng a dalnok bús dalt bús napokban,
Ki várna tőle nyájas éneket?

Ha éji vész borítja látkörünket,
Villámokért sohajt a tévedő;
Ha régi bánat kínozza szívünket,
Nem könnyeket kér-e a szenvedő?

S ilyen legyen dalom: egy villám fénye,
Egy könny, kimondva ezrek kínjait;
Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait.

1846

LÁTÓTÉR

KULTÚRPOLITIKÁK

T. KISS Tamás:

A közművelődés
alakváltozásai. Elméletek és
gyakorlatok a 19–21.
századi Magyarországon

5

KONCZ Gábor:

Kulturális törvények
és stratégiák

18

BOLVÁRI-TAKÁCS

Gábor:

Aczél György
művészetpolitikájának
fogalomkészlete

39

• • •

Lapszámunkat művészeti és kulturális célú középületek, köztéri szobrok, valamint közéleti személyiségek fotóival illusztráltuk, az 1950–80-as évekből. Forrás: www.fortepan.hu. Címlapon: „0” kilométerkő (Borsos Miklós, 1975). Budapest I. Clark Ádám tér, háttérben a Budavári Palota. Uvatero-fotótár, 1975. Hátsó borítón felül: Petőfi Színház, Sopron, 1980; alul: Vörösmarty Színház, Székesfehérvár. Szalay Zoltán felvétele, 1965. Hátsó belső borítón: „Táncoló lányok” (Mikus Sándor, 1959). Várpalota. Lechner Nonprofit Kft. Dokumentációs Központ fotótár, 1963.

LÁTÓMEZŐ

FARKAS Arnold

Levente:

A szó előtti

62

SISKA Péter:

Ataraxia;
Pasztorál

65

NÉMETH Gábor

Dávid:

Képmutatás;
A nyílt titok esztétikája

67

KULCSÁR Edmond:

szorongás;
memento

69

MISLAI Attila:

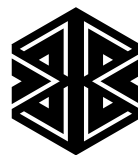
Indulás előtt;
Zazen

72

DANKÓ Tímea:

Kavics, babám

74

LÁTÓSZÖG

SOMOSKŐI Beáta:

Emlékekben vagy
(sohasem) jövőben

77

KOCSIS Károly:

Előszó Magyarország
Nemzeti Atlaszához

80

SÁNTA Erika:

Amszterdami hangok.
A migráció és az egyház
missziója

85

NAGY László:

Egy keresztény européer az
autoriter elképzelésekkel
szemben: gróf Esterházy
Móric miniszterelnök

89

Polcravaló

(könyvajánlók)

94

Lapalapító és főszerkesztő: *Bolvári-Takács Gábor*

Lapigazgató és felelős kiadó: *Bordás István*

Szerkesztőségi munkatársak: *Barna Péter, Haffner Anikó*

Arculat és tördelés: *Tellinger András*

A lap szellemiségét gondozó Zempléni Múzsza Kör további tagjai:

Baráth Béla Levente, Koncz Gábor, Lapis József, Lőrincz Szabolcs,

Takács Ádám, Ugrai János.

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Honlap: www.zempenimuzsa.hu; www.facebook.com/zempenimuzsa

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk: titkarsag@zempenimuzsa.hu

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Számunk szerzői

Bolvári-Takács Gábor PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Dankó Tímea* egyetemi hallgató. *Farkas Arnold Levente* költő, író. *Kocsis Károly* az MTA rendes tagja, geográfus, egyetemi tanár. *Koncz Gábor* PhD közgazdász, egyetemi magántanár, főiskolai tanár. *Kulcsár Edmond* költő, egyetemi hallgató. *Mislai Attila* pedagógus, pszichológia-filozófia szakos bölcész, klinikai szakpszichológus. *Nagy László* PhD történész. *Németh Gábor Dávid* költő, drámaíró, kritikus, dalszövegíró. *Sánta Erika* református teológiai akadémiai hallgató. *Siska Péter* költő, lapszerkesztő, tanár. *Somoskői Beáta* költő, tanár. *T. Kiss Tamás* PhD művelődéskutató, főiskolai tanár.

Állandó támogató: Nemzeti Kulturális Alap

T. KISS Tamás

A közművelődés alakváltozásai

Elméletek és gyakorlatok
a 19–21. századi Magyarországon

A szó, majd a fogalom megjelenésének születése, formálódása, illetve fejlődése, vagyis „élet-rajza” összefügg a ’köz’ előtag meghatározó helyével és szerepével. Az idegen nyelvre szinte lefordíthatatlan ’közművelődés’ kifejezéssel gyakran találkozhatunk, többnyire a hivatalos, ritkábban a személyes szóhasználatban, hol tágabb, hol szűkebb jelentéssel, de voltak/vannak a történelemnek olyan szakaszai is, amikor előtagját, a ’köz’ előtagot éppen száműzni igyekeztek mellőle, rendszerint politikai okokból. Használata vagy mellőzése tehát nem feltétlenül a használó, vagy használni akaró szubjektív belátásától függött. E vázlatos tanulmány szerzője nem csak a fejezetcímekben rejlő, korszakonkénti ellentmondásos „jelentésekre”, hanem a kifejezés használatának vagy mellőzésének hátterére is szeretne rávilágítani.¹

A ’közművelődés’ kifejezés – a közhivatal, közbirtok, közteherviselés, közadakozás, közbenjárás, közbecsülés, közboldogság stb. szóhasználatához képest – később jelenik meg, csak lassan válik ismertté. A fogalom megszületése, annak folyamatos formálódása a közoktatás megjelenéséhez és mind szélesebb körű, egyre differenciáltabb intézményesüléséhez köthető. Az 1777-ben megjelent első, majd az 1806-os második *Ratio Educationis* szövege tartalmazta a „köz” művelődését megalapozó népoktatás értékét és fontosságát, mikor ezt mondja: „Az ifjúság tanítása és az egész tudományos körelrendelése minden erkölcsösebb nemzeteknél oly fontosnak vétetett, hogy ezekben hinnék nyugodni a tartományok közboldogságát.”² Népoktatási intézményeket kizárólag egyes hitközségek tarthattak fenn, amíg azokat Mária Terézia idején a polgári hatóságok ügkörükbe nem vonták.

**A monarchia: „Boldog békeidők...” –
„...én vagyok az első Ferenc József vitéz katonája...”**

A polgári községek iskolafenntartó jogát és kötelességét csak a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. tc. szabályozta végérvényesen. Ennek alapján minden község népiskolát volt köteles felállítani. Az 1867-es kiegyezést követően megalakult, Andrassy Gyula vezette szabadelvű kormány kultuszminisztere Eötvös József lett, aki a népoktatást – az educatio nationalis (nemzeti nevelés, népnevelés) kifejezést használva – szélesen értelmezte. Azért kell ezt „célyszerűen rendezni”, mert „a közműveltségünk feltétele, egyszersmind feltétele az állam jólétének s kifejeződésének is” – hangoztatta a népiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor.³ Eötvös a népoktatást az egész nép (társadalom) és a magyar állam közös, vagyis közoktatási ügyének tartotta. A népoktatás részének tekintette a felnőttekkel való foglalkozást (különös tekintettel az analfabéták írni-olvasni tanítására) és az értelmiségnek, a köz érdekében ki-

fejtett aktív felelősségvállalását. Eötvös az MTA Kazinczy Ferenc emlékünnepegyén tartott beszédében hangsúlyozta: „de szabad-e elfelejtenünk, hogy azon férfú, ki személyes érdekeit elhanyagolva, egész életét csak a köznek szentelé...” A miniszter számos emlék- és ünnepi beszédében kiemelte a „közjónak”, az „olvasóközönségnek”, a „nemzet művelődésének” segítését, fontosságát;⁴ Kornis Gyula szerint „megalapozva ezzel az újabb magyar közművelődés ügyét.”⁵

Az Eötvös Józsefet követő kultuszminiszterek sorában elsőként Trefort Ágostonnál jelenik meg a közművelődés szó. *A közoktatás teendőiről* címen tartott beszédében mondja: „A közművelődési czélokra előirányzott összeg nem tér el jelentékenyen attól, a mit a tisztelt ház a múlt évben e czélra megszavazott. Sértés volna a tisztelt házra nézve, ha e czélok fontosságáról itten beszélni akarnék. E téren sok a tenni való: de itt is szemmel kell tartani az ország pénzügyi viszonyait és sokat a jövőre bízni.”⁶

Csáky Albin kultuszminiszter programbeszédében a közművelődés kifejezés gyűjtőfogalomként szerepel. „Már most összefoglalva egy keretbe közművelődésünk egészét, nem tehetem, hogy ezen alkalommal és ezen helyről hálás kegyelettel ne emlékezzem meg hivatali elődömről: Trefort Ágostonról.”⁷

A századforduló éveiben a közművelődés értelmezésében – gyakorta Eötvösre hivatkozva, aki szerint a „kultúra érdekeit társadalmi úton kell első sorban művelni, minden centralistikus áramlatok daczára...”⁸ – megjelenik az University Extension eszméje. Schneller István akadémikus írja 1890-ben: „az U. E.-t [University Estension] közvetlenül előkészítő sorozatos előadásokkal is találkozunk, hogy nevezetesen Pozsonyban már a 80-as évek elején és ez évben is egyesek vállalkozása útján tartattak ilyen előadások, hogy Baross Gábor által szervezett országos bizottság a gyárimunkásnép számára rendszeresítette a sorozatos előadásokat: utalok arra, hogy az eszmék szolgálatában lelkesen fáradozó kultúrpolitikusunk, ki social-politikai kérdések iránti érdeklődésemet immár majdnem 30 évvel ezelőtt először keltette fel s jelenleg is hazai viszonyainkat illetőleg szívesen támogatott tanácsaival. György Aladár közművelődési csarnokok létesítésével igyekszik Baross Gábor örökét biztosítani s azt nemcsak egyes napokra (ünnep- és vasárnap), hanem a munkások egész életére kihatóan gyümölcsözővé tenni.”⁹

Ugyanezen évben – 1890-ben – *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* címen röpiratot tesz közzé Berzeviczy Albert, későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter. A szerző a „közművelődésünk hathatósabb föllendítése céljából, mindenekelőtt egy harmadik egyetemnek a felállítását teszi az egész tanügyi reform élére...” – írja a röpiratra reagálva Török Aurél egyetemi tanár.¹⁰ Berzeviczy a röpiratot kibővíti és 1894-ben könyv formátumban megjelenteti.¹¹ Szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy az „egyetem menjen a néphez” Magyarországon is. Az angol University Extension, mintájára legyen „Népszerű Főiskolai Tanfolyam”.¹² Berzeviczy könyve kapcsán figyelemreméltó gondolatokat írt le a kötet méltatója, a kortárs Waldapfel János: „Valahányszor a paedagógiai theoria embere oly kérdés előtt áll, mely új közművelődési intézmények alkotására vagy szervezésére vonatkozik, és e kérdést az elvek megvilágítása mellett vizsgálni próbálja: mindannyiszor érzi, hogy oly talajon mozog, melyet mindeddig tudományosan alig műveltek, és a melyen az elvszerű, elméletileg szigorú eligazodás helyett még mindig csak a véletlentől vagy localis rugóktól inspirált tapogatódzásokkal elégszik meg az európai tudományosság. Még mindeddig nem létezik az a tudomány, mely a modern közművelődés organismusát egészében áttekintené, elveit kifejtené, határait megállapítaná, megmondaná, hol kezdődik és hol végződik az, a mit közműveltségnek nevezünk, melyek szükségletei, mily viszonyban vannak ezek egymáshoz, melyek az egyik vagy a másik szükséglet prioritásának kritériumai, mi az egyik vagy a másik intézmény osztaléka a közmű-

velődés létrehozásában stb. stb. Még mindig nincs meg az, a mit közművelődés tudományának nevezhetnénk (...) a történeti előmunkálatok, a közművelődési és specialiter az iskolai intézményeknek a közműveltségre való hatására vonatkozó történeti tanulmányok még sokkal fejletlenebbek, mintsem hogy a tudomány ily rendszere egyelőre kellően felépülhessen (...) az egész kultúrára kiterjedő szempontok kell hogy vezessenek (...), azaz kell (...) más európai államok jelenével és múltjával való összehasonlítás, a történeti és statisztikai okulás is.”¹³

Bár a közművelődés fogalmának és tudományos mibenlétének tisztázására nem került sor, a 19. század végén, a 20. század elején számos társadalmi szervezet nevében szerepelt a kifejezés: Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, 1882, Nyitra; Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, 1885, Kolozsvár; Dunántúli Közművelődési Egyesület, 1890, Budapest; Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület, 1903, Szeged; Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület, 1911, Budapest.¹⁴ Az 1908-óta működő Országos Közművelődési Tanács (a népi kalendáriumokra emlékeztetően) *Vasárnapi Könyv* címen – a „köz számára” – hasznos gyakorlati tudnivalókat tartalmazó, ismeretterjesztő képes hetilapot (kiadványokat is) jelentetett meg több évtizeden át. A közművelődés szó megjelenése ellenére a köznapi életben és szóhasználatban mégis a nép művelésére utaló populárisabb népművelés, népművelő, népnevelő kifejezés terjedt el. Folyóirat is indul 1906-ban *Népművelés* (majd *Népművelés*) címen a Franklin-Társulat kiadásában. 1912-ben a folyóirat címet és kiadót változtatott. Néhány évig (1912–1914) Új Élet volt a főcím, a *Népművelés* alcímként szerepelt, az évfolyamjelzés viszont folyamatos maradt. Később *Népművelés* a főcím, és Új Élet alcím került a lapra. A kiadást a Rózsavölgyi és Társa cég végezte, 1918-ig.

A 19–20. század fordulóján az University Extension megjelenése kapcsán egyre gyakoribb a közművelődés önálló részeként megjelenő szabadoktatás/szabadtanítás szóhasználat. A kifejezés nyitottságra utal. Apponyi Albert kultuszminiszter támogatta a szabadoktatást, segített Pécsen, 1907-ben megrendezni a szabadtanítási kongresszust, amelynek eredményétől aztán megijedt. Törvénnyel akarta szabályozni a közművelődést, 1908-ban meg is bízta Jancsó Benedeket, hogy készítse el a tervezetet. A riadalom olyan mértékű volt, hogy az 1920-as évek kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno, még 1924-ben is emlegette azt a szélsőséges szabadelvű szellemiséget, amely a konferencián előadást tartó Pikler Gyula és Jászi Oszkár mondanivalóját jellemezte, és amely szerinte nemcsak a forradalmakhoz, de Trianonhoz is hozzájárult.¹⁵

Wlassics Gyula, volt kultuszminiszter 1912-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszédében már részletesebben szól a közművelődésről, annak jelentőségéről. Beszédében kitért az egyén (személy) és a köz szerves kapcsolatára, de megemlíti a mindenkori kultuszminiszter felelősségét is: „mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a magyar közművelődés nemzet- és államfenntartó munkájából mindenkinek rendes hatáskörén túl is ki kell vennie részét, de különösen teljes lelkesedéssel, illő elfogulatlansággal és bátor meggyőződéssel kell szolgálnia a közművelődés ügyét annak, kit a sors hosszabb időn át a magyar közművelődési ügyek első hivatalos és felelős munkásává rendelt és a kinek erkölcsi felelőssége is fennáll a nemzet előtt ma is mindazért, a mit a magyar közművelődés hivatalos szolgálatában tett.”¹⁶ Wlassics megpróbálja körvonalazni a közművelődés mibenlétét is. „Sehol még közművelődés naggyá nem lett, mely nem egy népösszesség, egy nemzet erejében bírta forrásait. Nagyszabású közművelődés politikát egy ember, legyen a legmagasabb fokon, legyen a jók legjobbika és bírja a hatalom minden eszközeit, vagy bármely lelkes csoport nem valósíthat meg. A nemzet összereje, összhangzó munkájának gyümölcse lehet ez csak. Azért kell felkarolnunk minden intézményt nemcsak az oktatás és nevelés, hanem az anyagi közművelődés minden ágában is, melylyel hazánk nagyobb vidéki városaiban a közművelődési elemek erejét fokozhatjuk és szaporítjuk (...) Nálunk nagyon uralkodnak a

kizárólagos természetű vélemények és nemcsak a közélet, hanem a közművelődés területén is. Egyszer az egyik jelszó kizárólagosságára esküszünk, másszor a másik jelszó zárja ki amazt. Egyszer az egyik iskolafaj a csodatévő hatalom, másszor a másik. Pedig valamennyi iskolafaj együtt sem elég a nagy feladatok betöltésére, ha ismét kizárólagosan minden eredményt a felnőtt társadalom szenvedőlegesen nyugalommal csak az iskolától vár.” Wlassics a közművelődésről azt tartja, hogy „a szellemi szabadság területe. A kultúra a versenyképesség területe. Itt védővámokat nem lehet felállítani. Itt a szellem ereje meggy hódító útjára. Hatalommá itt csak a műveltség fajsúlya, ereje, mélysége és terjedelme lehet.”¹⁷

A két világháború között: „...hiszek egy hazában... Hiszek Magyarország feltámadásában...”

A dualizmus kor szabadelvű egyetemlein tanult, az 1920-as években magát már újkonzervatívnek nevező Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájában sajátos népművelés-közművelődés szimbiózis jött létre. A miniszter elutasítja a nép művelésére irányuló 19. század végi és 20. század eleji kultuskormányzati tevékenységet, tudományos (főként társadalmi) ismeretek, különböző ideológiák megismertetésére történő törekvéseket. A plurális szerkezetű szabadtanítás, szabadoktatás helyett, a homogén szerkezetű és tartalmú népművelésre helyezi a hangsúlyt. Centralizált intézményrendszert hoz létre. Megszünteti az Országos Szabadoktatási Tanácsot. 1922-ben létrehozza az Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottságot és hálózatát, a törvényhatósági Népművelési Bizottságokat, amelyek folyóiratokat és kiadványokat jelentetnek meg.

Megmaradhatott az Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottsággal párhuzamosan működő Országos Közművelődési Tanács (OKT) és területi (intézményi) hálózata. Az utóbbi szervezet *Közművelődés* címen – kultuszminisztériumi államtitkár [!], Czákó Elemér szerkesztésében – folyóiratot is indíthatott, 1924-ben. A kiadvány tárgya a nemzeti önismeret, művelődés és tudományos intézmények ismertetése, könyvek és folyóiratok szemlézése, iskolán kívüli népművelés és a határainkon túl lévő magyarság kultúrájáról való tájékoztatás. A folyóirat mindössze egy évet élt, tíz száma jelent meg.

Klebelsberg a közművelődés érvényességi körét hol szűk, máskor tág értelemben szabta meg. Szűken értelmezte, amikor megalakította a magyar kormány által, Károlyi Mihály elkobzott birtokaiból létesített Nemzeti Közművelődési Alapítványt, amely jelentősen közreműködött a népiskolai és egyetemfejlesztési program megvalósításában. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének tárgyalásakor, 1925. november 25-én, a Nemzetgyűlés előtt tartott beszédében viszont a kulturális élet valamennyi területét és ágazatát a fogalom alá rendelte.¹⁸ A kultúrpolitika kettős mércéjét jelzi az is, hogy Klebelsberg 1924-ben nem a kormányzat által működtetett Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottság, hanem a liberális színezetű Országos Közművelődési Tanács előtt jelentette be az iskolán kívüli népművelési törvény megalkotásának szükségességét.¹⁹ Négy évvel később, 1928-ban a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson ismét elhangzott a törvényalkotás szükségessége. A kongresszuson folyó parttalanná vált vita okán azonban most sem került a parlament napirendjére. A törvény megalkotására még fél évszázadig, 1976-ig várni kellett.²⁰

Hóman Bálint kultuszminisztert is foglalkoztatta a törvényhozás. Figyelme azonban a közművelődés komplexitásának, plurális szerkezetének törvényi szabályozására törekvése helyett, az egységes nemzetnevelés megteremtésének irányába fordult. A Képviselőház 1933. május 31-i ülésén tartott beszédében a következőket mondta: „A nemzetnevelés problémáját

taglalva, úgy látom, hogy a XIX. század specializáló irányával szemben korunk feladata a nemzeti élet szintézisének megteremtése. Minden értéket egységbe kell foglalnunk, de ez a szintézis nem formalisztikával, nem szabályokkal, hanem csak szelekcióval és neveléssel történhetik.²¹

Az 1945 utáni egy-két év: „Virágozzék minden virág!” – „...Holnapra megforgatjuk az egész világot!”

Az 1940-es évek első felében a közművelődés szó nem lelhető fel a napilapok és folyóiratok hasábjain. Megjelentek és szaporodtak azonban a világháborút lezáró évtized második felében a 'szabad' jelzővel ellátott elnevezések. A koalíciós kormányba a Nemzeti Parasztpárt által delegált Keresztury Dezső vallás és közoktatásügyi miniszter 1945–1947-ben támogatta a debreceni egyetemi professzor, Karácsony Sándor törekvését, akinek nevéhez kötődik a szabadművelődés: vagyis a demokrácia, a központilag diktált „iskolán kívüli népművelés” megszüntetése.²² Megalakult az Országos Szabadművelődési Tanács. A Tanács szakmai folyóirata Karácsony Sándor főszerkesztésében, 1947. január és 1948. október között *Új Szántás* címen jelent meg. Helyi szinteken is megszerveződtek a viszonylag autonóm módon működő Szabadművelődési Tanácsok, amelyek szakmai kiadványokat adtak ki.²³

Rákosi Mátyás Kulturház (eredetileg OTI Kulturház, ma: József Attila Művelődési Központ). Budapest, XIII. József Attila tér. Forrás: Magyar Rendőr, 1953.

A Kereszturyt váltó, a kommunistákkal erősen szimpatizáló Ortutay Gyula, az „alulról kell építkezni” gyakorlat és a „virágozzék minden virág” szemlélet jegyében, jelentős előnyöket biztosított a szovjet hadsereg által megszállt, Magyarországon mindinkább teret nyelő kommunista eszméáramlatnak.²⁴ Az irányzat orgánuma a 'szabad' előtaggal illetett, 1945 márciusától megjelenő, *Szabad Nép* címen kiadott politikai napilap, amely az 1956-os forradalom leverését követően a *Népszabadság* nevet vette fel. Az elnevezés túlélte az 1989/90-ik évben bekövetkezett rendszerváltást. A napilap utolsó száma 2016 októberében jelent meg. „Holnapra megforgatjuk az egész világot” – skandálta hittel és lelkesedéssel Magyarország fiatal nemzedékének radikális csoportja. A fiatalok őszinte tenni akarása azonban becsatornázódott a Magyar Kommunista Párt/Magyar Dolgozók Pártja (MKP/MDP) teljhatalomra törő törekvéseibe. A kormányra került MDP uralta Országgyűlés 1949-ben az alkotmányban rögzítette a kultúra szocialista jellegét.

Az új világ megteremtéséhez azonban elengedhetetlenül szükségessé vált a magyar nép (át)nevelése. A kultúrpolitikai törekvés nem új: Klebelsberg is úgy vélte, hogy „a politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúr-demokrácia nem készíti elő. Csak

Bartók Béla Kultúrház, Sztálinváros
(ma: Színház és Művészetek Háza, Dunaújváros).
Gallai Sándor felvétele, 1953.

olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.”²⁵ A kultuszminiszter szerint a régi passzív, negatív és destruktív magyar típusok helyett az aktív, pozitív és produktív ember kialakítására kell törekedni.²⁶ Vagyis céltudatos tevékenységgel lehet (demokráciára, szocialistává) „érlelni” a népet.

A nép (át)nevelésre vállalkozott a kommunista Révai József is, aki 1949 és 1953 között a kultúra teljhatalmú diktátoraként, az MDP KV titkáraként, egyben népművelési miniszterként meghirdette a – „tartalmában szocialista, formájában népies” – populáris kulturális forradalmi programot. A nép átnevelését szolgáló eszközzé lett: a látványos tömegrendezvények szervezése, szocialista embertípus kialakítását és az új erkölcs megteremtését előmozdítani hivatott számos népies alkotás és program (különös tekintettel a filmművészetre), az egyénre gyakorolt „intenzív nevelési módszer”, a gunyoros hangvételű, agitáció: a „csaszuska”.²⁷

Az (át)nevelés fontos alapintézményei, helyi bázisai a népművelő/népnevelő által igazgatott, kisebb településeken kocsmákból átalakított – Kodály Zoltán tiltakozása ellenére – kultúrotthonoknak nevezett intézmények lettek.²⁸ A társadalmi szerkezet drasztikus, szovjet típusú át(de)formálása, az államosítások, kitelepítések, internálások, vagyonelkobzások, koncepciók perek, a kultúra propagandisztikus szintre süllyesztésének következménye pedig az 1956 októberében kirobbant forradalom.

A Kádár-korszak: „Aki nincs ellenünk, az velünk van.” – „három T”

A forradalmat a szovjet Vörös Hadsereg kíméletlenül leverte. Hatalomra került Kádár János, és kezdetét vette az 1989-ig nevét viselő korszak. A rezsim első másfél évtizedében megmaradtak, sőt gyarapodtak a ’nép’ előtaggal kezdődő szavak: népköztársaság, néphatalom, népakarat, népbíróság, néphadsereg, népi ellenőrzés, népi ünnepély, népuralom, népgazdaság. Megmaradt a népművelés kifejezés is, hiszen a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1958-ban elfogadott új kultúrpolitikai határozata továbbra is fontosnak tartotta a nép nevelését, mert annak elhanyagolásában látta a forradalom kitörésének egyik okát. A kommunista párt ragaszkodott a kulturális forradalom folytatásához, de már „tartalmában szocialista, formájában realista” tematikával. Gyakorolták a szubjektív megítélésnek kitétt, megengedő liberalizmust és az egyoldalú, így bármikor visszavonható tolerancia alapján álló, nem pedig a szellemi partnerek autonómiájának, szabadságának elismerésén nyugvó „kontúrталanságot” biztosító „három T”-elvét: támogatás, tűrés, tiltás. A nemzetközi feltételrendszer közegében a tiltás egyszerre volt hivatva a kulturális folyamatok „kézben tartásának” demonstrálására, s ezzel paradox módon, éppen a legnagyobb szabadságfok biztosítására, de egyben a fennmaradt politikai ortodoxiak követelményrendszerének érvényesítésére is.²⁹ A kormány az 1956-os forradalomban aktív részt vállaló, „bűnös” Népművészeti Intézet helyett létrehozta a Népművelési Intézetet. Az 1960-as években meghirdeti a népművelés alapintézményének tartott kultúrház építési programot. A korszak szemléletére jellemzően, néhány központilag megrendelt típusúterv alapján – továbbra is tömegrendezvényekben gondolkodó szemlélettel – számos, csupán nagyteremmel rendelkező intézmény épült az országban.³⁰ Az 1960-as években a Népművelési Intézet szaklapot alapított. A *Népművelési Értesítő* című folyóirat azonban az 1970-es évek közepén megszűnt. Megmaradt viszont az 1954-től havonta megjelenő szakmai folyóirat, a *Népművelés*, amelyet 1989-ig, a rendszerváltásig adtak ki.

Az 1950-es évek, „fényes szelek” radikális baloldali generációját, a ’68-as nemzedék új baloldali, sőt jobboldali (lásd a szegedi CPG együttest) radikalizmusa követte. Gyarapodtak az alulról induló, spontán kezdeményezések (különösen a beat-zenekarok köré szerveződő

rajongók táborai, az ifjúsági klubok, amatőr alternatív művészek és művészeti csoportok tevékenysége). A jelenségek arra készítetik a hatalom kultúrpolitikáját, hogy – hasonlóan, mint az 1950-es években – megpróbálja azokat saját rendszerébe bevonni, integrálni.³¹

Az MSZMP Központi Bizottsága 1974. március 19–20-i ülésén úgy döntött, hogy bevezeti a szocialista közművelődés fogalmát. Az állampárt ideológusai, az értelmiség meghatározó személyiségei is egyetértettek a népművelésről közművelődésre váltással. Számos kiadvány és sok jeles (felsorolva is terjedelmes helyet elfoglaló) személyiség által jegyzett tanulmány jelent meg ebben az időszakban. A szerzők támogatták a kommunista párt kultúrpolitikájában jelentkező „változást”.³² A népművelést közművelődésre cserélő kultúrpolitika ugyanis azt sejtette, hogy megszűnik a nép „felülről” történő művelése, helyette a köz „alulról” történő kezdeményezése lesz a meghatározó, s a központi irányítás helyett a decentralizáció válik majd döntő tényezővé. Hermann István filozófus és a közművelődés értelmezésével megbízott munkacsoportja azonban nyíltan megfogalmazta – ezzel szűk ideológiai keretek között

Kulturház, Öskü.
Kotnyek Antal felvétele, 1959.

tartotta/szorította a gondolkodást és a működtetést –, hogy a szocialista „közművelődés [nem más, mint] a különböző irányú társadalmi szükségletek fejlődése folytán, a kulturális forradalom kiteljesedése.” Vagyis továbbra is napirenden maradt a nép szocialista (át)nevelése, csak más szerkezetben és módon.³³ A definíció szerint: „a szocialista közművelődés a jelenlegi társadalmi, politikai és kulturális viszonyaink között kialakuló, a meglévő művelődési igényszintekre épülő, a szocialista társadalom fejlődésének érdekeit, a kulturális forradalom és az egyén önkifejtését egyszerre szolgáló iskola melletti és iskolán, valamint szakképzésen túli, önkéntességet és tudatosságot feltételező, állandó, nevelő, művelő, személyiségformáló tevékenység, amely a társadalom tagjai részéről a társadalom tárgyiasodott tudásának megszerzésére és saját személyiségük (képeségeik, tulajdonságaik) sokrétű kiteljesítésére irányul.”³⁴

A kormányzat és az uralkodó ideológia által jóváhagyott populista szocialista (átnevelő) közművelődés, állami szintű megvalósításához (anyagi feltételeket is biztosító) törvényre volt szükség. A közművelődésről szóló 1976. évi V. törvényt, Pozsgay Imre kulturális miniszter előterjesztésében, 1976 októberében elfogadta az országgyűlés. (Érdekesség, hogy az 1976-ban megjelent *Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon* című lexikonban a közművelődés szó még csak fejezetcímként, és nem címszóként szerepel.³⁵) A törvény jellegzetessége volt, hogy a szocializmust, a szocialista emberideált helyezte a középpontba, ennek megfelelően a közművelődést is ennek az eszmének a szolgálatába állította. Tartalma általános jellegű, nem tért ki több lényeges kérdésre, mint például a kulturális javak védetté nyilvánítására, a könyvtár szerepére, a régészeti védelemre vagy a muzeális intézmények feladatára. Foglalkozott az oktatási, közművelődési intézményekkel és a közművelődés irányításával. A kultúrpolitika irányítójaként egyértelműen és kizárólagosan az államot határozta meg.

Az MSZMP KB közművelődési határozata és a törvény megjelenése maga után vonta új szervezetek megalakítását, a meglévők elnevezéseinek megváltoztatását. A kultúrházak művelődési otthonok/házak/központok lettek. 1974-ben létrejön az Országos Közművelődési Alap. A Népművelési Intézet közművelődési folyóirataként megjelenik a *Kultúra és Közösség*, amely a rendszerváltás után, egymást váltó kiadók segítségével, napjainkban is él. A törvény szellemében átalakul a Népművelési Intézet léte és elnevezése is. Az Intézetből 1980-ban kivált a Művelődéskutató Osztály, amely önálló Művelődéskutató Intézetté alakult, majd 1986-ban a Művelődéskutató Intézet és a Népművelési Intézet összevonásával létrejött az Országos Közművelődési Központ. Megalakul az Országos Közművelődési Tanács, helyi szinten létrejönnek a Közművelődési Bizottságok, a főhatóságnál a Közművelődési Főosztály mellett, Közművelődési Koordinációs Titkárságot is felállítanak, amely háttérintézményeként szolgálja az Országos Közművelődési Tanácsot, megalapította és gondozta a Belföldi Közművelődési Ösztöndíjat. A szakmai munkákat megjelentető Népművelési Propaganda Iroda pedig felvette a Múzsák Közművelődési Kiadó elnevezést, amely a rendszerváltás után Vita Kiadó néven rövid ideig még működött.

A szocialista közművelődés kapcsán az 1980-as évektől a szocialista jelző egyre több kérdést fogalmazott meg. Például: mit jelent a szocialista életmód? Mit tartalmaz a szocialista szórakoztatás és a szocialista módon való szórakozás? Mit tartalmaz a szocialista életmód? Mitől szocialista egy közösség, brigád? A kérdésekre nem érkeztek elfogadható magyarázatok.

Az 1960-as évektől bontakozott ki a közművelődési szakemberképzés új struktúrája is. A Durkó Máttyás által elindított szakemberképzés Magyarországon a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, 1956 végén kezdődött, majd az 1960-as évektől valamennyi tanítóképzőben és tanárképző főiskolán, valamint Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem is létjogosultságot nyert. Durkó nemcsak megalapította és bevezette a felnőttkori tanu-

lással és közművelődéssel foglalkozó szakemberek képzését, hanem az 1968-ban megjelent *Felnőttnevelés és népművelés* című könyvével lerakta az andragógia diszciplína alapjait is.³⁶ A képzés kulturálpolitikai elvárások/kényszerek, mennyiségi szemlélet miatt, a tudományos ki-munkálatlanság és valóságos innováció hiányában azonban túlélésre törekedett. „Megújulásait” jelzik az oklevélben beírt, végzettséget igazoló elnevezések: népművelő, közművelődési és népművelési előadó, majd a rendszerváltás (1989/90) után művelődésszervező, művelődési (kulturális) menedzser.³⁷ 2006 után a felsőoktatásban bevezetett bolognai szerkezetben a rövid életet megélt andragógus BA képzést – amelynek egyik szakiránya volt a művelődésszervező – felváltotta a közösségszervező szak.

Rendszerváltás: „Valami ismeretlen felé, elébe – sodródunk vagy törekszünk?”³⁸

Az 1989/90-es rendszerváltozást követő évtizedekben jelentős átalakulásokra került sor. Ezek között az egyik legfontosabb a Magyar Bálint művelődési és közoktatási miniszteri időszakában elfogadott, a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény volt, amely hatályon kívül helyezte az 1976. évi V. törvényt. Az országgyűlés tisztázta az állam és a közművelődés viszonyát, meghatározta az állam és az önkormányzatok felelősségvállalásának mértékét és a közművelődési intézmények tulajdonát, tulajdonosait. Konkrét célokat írt elő, kitért a civil szféra fontosságára, szerepvállalására. Megfogalmazta az egyének és közösségek művelődéshez való jogát, fontos célja volt továbbá a pénzforrások arányos elosztásának meghatározása.

Mindeközben azonban észrevehetően csökkent a 'közművelődés' kifejezés gyakorisága a folyóiratokban és napilapokban, egyre ritkábban, vagy igencsak ellentmondásosan fordult elő a kulturálpolitikai narratívákban és a mindennapi gyakorlatban. A 'köz' előtag helyett, előtérbe kerülnek a 'magyar' és a 'nemzeti' jelzők. (Magyar Művészeti Akadémia, Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Filmalap, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Nemzeti Dohánybolt stb.) Az Országos Közművelődési Központ nevéből 1992-ben kikerült a közművelődés szó, átalakult Magyar Művelődési Intézetté, amely 2008-ban Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, 2013-ban pedig Nemzeti Művelődési Intézet lett. A közművelődési központok helyett létrejöttek az úgynevezett kulturális központok, amelyek tevékenységei és feladatai települési, kerületi szintű biztosítása mellett több egymással határos járásra, egy vagy több megyére terjednek ki. A Nemzeti Művelődési Intézet 2016-ban jogutód nélkül megszűnt, pontosabban átkerült az NMI Művelődési Intézet Nonprofit Kft., azaz a Lakitelken működő népfőiskolai alapítvány tulajdonába, ahol 2018-ban lerakták a Művelődési Intézet alapkövét. Az intézet létesítésének alapvető feladata a közösségi művelődés jelen folyamatainak kutatása és szakmai utánpótlásának biztosítása.³⁹

Sokat alakult a közművelődés struktúrája. Jelentős mértékben szaporodtak a tömegeket megmozgató – többnyire a „panem et circenses”-re emlékeztető –, ugyanakkor egyénre irányuló, szolgáltató rendezvények, mint pl. a pálinkákat, borokat, söröket népszerűsítő, a különféle ételek készítését propagáló gasztronómiai fesztiválok. Gyarapodnak a látványos népszórakozatok események: falunapok, sátoros ünnepek, hagyományörző játékok, könnyűzenei koncertek, tömegfutó programok, a különböző fantáziánéven futó, ilyen-olyan „kutatók”, „könyvtárak”, „fürdők”, „múzeumok”, „templomok”, „színházak”, „kávéházak”, „modern gyárak” stb. éjszakái.

Változott a közművelődés tudományos kutatása is. A szaktárca utoljára 1996-ban mintegy 20 millió forinttal támogatta az MTA Szociológiai Kutatóintézet által vezetett *Magyar-*

ország kulturális állapota című, országos kiterjedésű tudományos kutatást. A rendszerváltás utáni években fontos célként megfogalmazott és szorgalmazott élethosszig tartó tanulás (lifelong learning) a 2010-es évtizedben már alig-alig kerül említésre. Jelenleg csupán néhány helyi felmérés és PhD értekezés tárgyát képezi közművelődési téma. A Lakitelek Népfőiskola koordinálásával szerveződnek Kárpát-medencei magyar értékeket feltáró kollégiumok, amelyek Kárpátalján, Erdélyben, a csángók között, a Délvidéken, a Felvidéken, az Órvidéken és a Muravidéken végeznek kutatásokat. A szakmai publikációk megjelenéséhez az NMI Művelődési Intézet interdiszciplináris online folyóirata, a *Kulturális Szemle*, a negyedévenként megjelenő *Kultúra és Közösség* periodika, valamint egy-két vidéki orgánium (*Debreceni Szemle*, *Zempléni Múzsza*) nyújt felületet.

Jegyzetek

- 1 Vö.: Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában. = Művelődés. Közművelődési havilap, 2017. 4. szám. Melléklet, 7. o.; T. Kiss Tamás: Adalékok a közművelődés „élettrajzához” és annak hátteréhez. = Debreceni Szemle, 2018. 3. szám, 300–310. o.
- 2 Benkóczy Emil: Pyrker első magyar tanítóképzője. Az Egri Érseki r. k. Tanítóképző centenáriuma. Adatok a magyar tanítóképzés történetéhez. Egri Érseki Líceumi Könyvnyomda, Eger, 1928. 17. o.
- 3 Báró Eötvös József beszédei a népiskolai törvényjavaslatról és az elemi oktatásról. In: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993). Eötvös Alapítvány – Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest, 1993. 155. o.
- 4 B. Eötvös József: Emlék- és ünnepi beszédei. Második bővített kiadás. Kiadja Ráth Mór, Budapest, 1886. 111, 124, 262, 319, 382. o.
- 5 Kornis Gyula: A magyar közoktatásügy. Magyarok a kultúráért. Szerkesztette: Dr. Lukács György nyug. miniszter, orsz. képviselő. Magyar–Francia Kultúrliga, Budapest, 1929. 222. o.
- 6 Trefort Ágoston beszéde a közoktatásunk teendőiről. In: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról, i. m. 193. o.
- 7 Gróf Csáky Albin programbeszéde. In: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról, i. m. 199. o.
- 8 Schneller István: Pedagógiai dolgozatok. Első kötet. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1890. 273. o.
- 9 Uo. 273–274. o.
- 10 Dr. Török Aurél: Közművelődésünk és a harmadik egyetem. Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvnyomdája Részv.társ., Budapest, 1890. 5. o.
- 11 Dr. Berzeviczy Albert: Közművelődésünk és a harmadik egyetem. Singer és Wolfner kiadása, Budapest, 1894.
- 12 Felkai László: Berzeviczy Albert, a művelődéspolitikus. = Magyar Pedagógia, 1998. 1. szám, 32. o.
- 13 Waldapfer János: Közművelődésünk és a harmadik egyetem. Dr. Berzeviczy Albert könyve = Magyar Pedagógia, 1894. 508. o.
- 14 Bajza József: Magyarország tudományos és irodalmi társulatai. = Közművelődés, 1924. 415. o.
- 15 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Athenaeum, Budapest, 1927. 52. o.
- 16 Báró Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszéde. In: T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról, i. m. 203. o.
- 17 Uo. 204–205. o.
- 18 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926, i. m. 537–555. o.
- 19 Klebelsberg Kuno kultuszminiszter törvény-tervezete az iskolán kívüli népművelésről. Az Országos Közművelődési Tanács közgyűlése. = Közművelődés, 1924. 144–148. o.
- 20 T. Kiss Tamás: A felnőttoktatás törvénybe foglalásának kísérleteiről, a közművelődési törvény megalkotásáig. In: Művelődéstörténet. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből. II. Szerkesztette: Gelencsér Katalin. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Budapest, 703–723. o.
- 21 Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938. 103. o.
- 22 Vö.: A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata. Szerkesztette: Brezsnaynszky László. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 183–247. o. (Karácsony Sándor és korszaka a debreceni egyetemen)
- 23 Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). Összeállította és a bevezetőt írta: Dancs István-né. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

24 Vö.: Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek. Hungária Könyvkiadó, Budapest, 1949.

25 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslati 1916–1926, i. m. 365. o.

26 Klebelsberg Kuno: Reálpolitika és neonacionalizmus. = Pesti Napló, 1928. január 8.

27 Vö.: Bolvári-Takács Gábor: A művészet megszélesítése. Folyamatok és fordulatok a művészetpolitikában, 1948–1956. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

28 Vö.: Halász Csilla: A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején. MNL Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2013.

29 T. Kiss Tamás: Fordulatok-folyamatok. Fejezetek a magyar kormányok kultúrpolitikáiról 1867–2000. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 63. o.; Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. = Világosság, 2008. 11–12. szám, 73–96. o.

30 T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből. Német Népfióskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 67. o.

31 T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig, i. m.

32 A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Szerkesztette: Herczeg Ferenc, Villangó István. Országos Közművelődési Tanács, Budapest, 1976; Közművelődési kézikönyv. Szerkesztette: Füleki József, Herczeg Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.

33 A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai, i. m. 66. o.

34 Uo. 71. o.

35 Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon. Lexikon. Főszerkesztő: Bíró Vera. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 176. o.

36 Vö.: T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Az önépítés útjai. Durkó Mátyás munkássága. Belvedere Kiadó, Szeged, 2015.

37 T. Kiss Tamás: Túlélés, alkalmazkodás és/vagy innováció. Egy felsőoktatási szakemberképzés kimunkáltságának kényszereiről, ellentmondásairól és lehetőségeiről. = Kultúra és Közösség, 2009. 2. szám, 7–19. o.

38 Petri György: Valami ismeretlen című versének kezdő sorai.

39 Letették az NMI Művelődési Intézet épületének alapkövét Lakiteleken = <https://www.sonline.hu/.../letettek-az-nmi...> [Letétve: 2018.10.16.]

MÁVAG-kultúrház,
büfé.
Budapest, VIII.
Golgota utca.
Bauer Sándor
felvétele, 1961.

Ohmann Béla *Szüret* című díszkút-szobra
Kazincbarcikán, az Egressy úton.
Lechner Nonprofit Kft.
Dokumentációs Központ fotótár,
1966.

KONCZ Gábor

Kulturális törvények és stratégiák

I. Fogalmak és derengő múlt...

...amely, persze, üzeneteket is közvetít. Dosztojevszkij nem tudott szabadulni a képtől: az úr úgy serkentette gyorsabb iramra a lovat, hogy pálcájával ütemesen verte a kocsis fejét. Nekem ez gyakorta eszembe jutott, amikor a szocialista korszakban (és bizony, néha később is) a tisztelt és szeretett népművelők, kultúrosok, majd közművelődési szakemberek, művelődésszervezők, kulturális menedzserek, animátorok, közösségszervezők, andragógusok, kultúráközvetítők munkáján, meggyötörtetésén, megdicsértetésén gondolkoztam. Mondanivalóm lényege az 1970-es évektől folyamatosan az volt, hogy átvisszük színterünket, a művelődési házakat (otthonokat) a következő évtizedekre és évezredre, sőt átvisszünk minket a művelődési ház. A cím keretében, a feladatom most az, hogy az 1997. évi, úgynevezett „kulturális törvény” (pontos címéről majd később) első változatát és a módosítását, valamint az elmúlt közel harminc év civil és kormányzati közművelődési stratégiái közül néhányat áttekintsek. A hatalmas anyag miatt írásom nem elemzés, nem ismertetés, hanem vázlatos áttekintés, az egyes részletek iránt érdeklődők orientálása érdekében.

Mint gyakorló tanár és kulturális menedzser, a szakdolgozati, disszertációs témát keresők, a helyi fejlesztéseket és konferenciákat, tanácskozásokat szervezők figyelmét felhívom a már-már elsüllyedt, ám mérvadó szakirodalmi háttérre. Írásomban a bővebb szakirodalmi utalások célja a keresgélésre ösztönzés! Határozottan ajánlom a hajdani *Népművelési Értesítő*, az évek óta folyamatosan megjelenő *Szín – Közösségi Művelődés*, a *Kultúra és Közösség*, a *Zempléni Múzsza*, a *Civil Szemle* folyóiratok, a *Művelődés–Népfőiskola–Társadalom* és az időközben sajnos megszűnt *CXL Kulturális Törvény – Önkormányzati Feladatellátás – Közművelődési Szakfelügyelet* című kiadványsorozatok böngészését. Saját korábbi munkáimból tanulmányaimból egy ide illő, válogatott listát azért csatolok, mert most is vázlatos összefoglalásra törekszem. Ilyen volt az oktatási cél érdekében, tartalmilag ide is kapcsolódó, az értelmiségi felelősséget és feladatokat tárgyaló írásom.¹ Egy másik előadásom anyagát rövidítve és kiegészítve felhasználom.² A törvények és a jogszabályok egy része megtalálható a hivatkozott irodalomban, a konkrét helyekre itt nem utalok, ki-ki kutassa az általa használt keresőben vagy gyűjteményben.³ Nem mondom fel a hivatkozott törvényeket és stratégiákat. A történelmi körülményekre, a háttérre mutatok rá. Írásom módszertani jellegű, az érdeklődésnek és érdekeknek megfelelő egyéni munkát ösztönzőm.

A mindenkorai parlamentek által megszavazott törvény kötelezettségek előírása, viselkedési, cselekvési szabályok rendszere, azon személyek és intézmények számára, akikre vonatkozik. A törvények (és ezek nyomán a kormányzati, helyhatósági jogszabályok) egyrészt

megerősítenek egyes, tételesen meghatározott társadalmi törekvéseket, kialakuló tendenciákat. Másokat pedig gátolnak, vagy éppen tiltanak. Végül új elemeket, lehetőségeket, intézményi előirányzatokat vetnek fel, rendelnek el és támogatnak. Tehát az 1970-es évekre jellemző, Aczél György (1917–1991) nevéhez kapcsolt „három T” (támogat, tűr, tilt) történelmileg tágabban is értelmezhető. A stratégia a múlt és a jelenlegi helyzet elemzésére, a jövő kutatására építve, a célok kitűzése és a lehetséges megvalósítás főbb elveinek, lépéseinek meghatározása. A stratégiai tanulmány elveket, szempontokat, módszereket ír le. A konkrét stratégia meghatározott folyamatra, feladatra készül. Készítheti magánszemély, szervezet, intézmény, a kormány, minisztérium, önkormányzat. A terv a stratégia kivitelezésének, a célok elérésének konkrét cselekvési programja. Az időben ütemezett és a felelősöket megjelölő feladatokhoz eszközöket és módszereket rendel.

A kultúra fogalmának három dimenzióját Vitányi Iván műveiből tanulva dolgoztam ki.⁴ Tágabban a kultúra az embernek az önmagához, a másik emberhez, a természethez, a tárgyakhoz, a társadalmi viszonyokhoz és a jelekhez való viszonya. Szűkebben a kultúra az ember és a jelek, a nyelv, a vallások, a művészetek, a tudomány, a közművelődés, az oktatás, a tömegkommunikáció viszonya és ezek intézmény- és tevékenység rendszere. S végül a kultúra értékek, mértékek, normák és érdekek rendszere. E háromdimenziós fogalom rendszerében tudjuk értelmezni a kultúrák találkozását, így például mai korunk nagy problémáinak megértéséhez is használható.⁵ A közművelődés fogalmát lentebb, a múlt tendenciáinál értelmezem. A definíció változatai a hivatkozott törvényekben és stratégiákban olvashatóak.⁶

A Budavári Palota F épülete (később: Országos Széchényi Könyvtár), a Dózsa György tér felől. Hunyady József felvétele, 1961.

A törvények előkészítési folyamatai, a megelőző elemzések és viták egyben stratégiai dokumentációk. Gyakori, hogy stratégiai elgondolások, stratégiai tanulmányok alapozták meg a törvénykezést. Az első fejezetben a meghatározó történelmi háttérről, a másodikban első-sorban a törvények áttekintéséről lesz szó, ám utalok a fontosabb stratégiai tanulmányokra is. A törvényeket is felhasználó, de a törvénykezési folyamatoktól részben független stratégiai tanulmányokról és stratégiákról a harmadik fejezetben írok.

Korszakváltást jelentett, meghatározó jelentőségű volt a közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény. Előzményeinek felvillantásakor fedezzük fel pl. Novák Józsefnek a törvény elfogadása előtt kilenc évvel közölt, módszereiben ma is hasznosítható tanulmányát. Ebben (jelentős hivatkozási háttérrel) a következőket vállalta áttekinteni, 1867-től: 1. Az egyes korokban mit tekintettek az államhatalom feladatának a népművelésben. 2. A törvény szükségességének felvetését kiváltó körülmények. 3. A törvény jellegét és kereteit meghatározó tényezők. 4. Az egyes kísérletek, törekvések. 5. Mi okozta a kísérletek eredménytelenségét, kudarcát. 6. Melyek azok az elemek, amelyeket ma is szem előtt lehet tartani. Jelentős történelmi áttekintést adott, majd összefoglalt. A kor ideológiájának, hatalmi viszonyainak megfelelően hangsúlyozta, hogy ezek megoldására csak a szocialista állam képes. Mire is? 1. Ki kell tűzni a népművelés célját. 2. Gondoskodni kell az állam és a társadalmi szervek koordinációjáról. „Ez ne csak az anyagi erőkre vonatkozzék, hanem a tervszerű, összehangolt együttműködésre is” 3. A népművelés szervezetét úgy kell felépíteni, hogy az minden területet össze tudjon fogni. 4. Erősíteni kell a tanácsadó stb. intézményeket, az oktatást és továbbképzést. 5. „anyagilag biztos, állandó alapokra kell fektetni a népművelést.”⁷

Tehát: a derengő múltból komoly módszertani szempontokat is felszínre hozhatunk. És persze példákat, figyelmeztetéseket. E mostani vázlat keretében is, éppen a törvények és stratégiák téma miatt, illik felvillantani legalább pl. gróf Klebelsberg Kunó (1875–1932) máig is ható munkásságának lényegét. Számos mai fogalom, törvényi elgondolás, megnevezés munkásságára vezethető vissza. A vesztes háború, az ország feldarabolása után, vezérgondolata az volt, hogy „a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is”. Az 1880 és 1930 közötti, magyarországi ipari reform és az agrárviszonyok modernizálása mellett, az akkori megmaradásban kiemelkedő jelentőségű volt az általa kezdeményezett és szervezett hatalmas kulturális reform. 1922–1931 között volt kultuszminiszter. (Bizony az, mert kultusszá tette a kulturális szervezést és magatartást.) Megszervezte az ország tudományos és népiskolai intézményrendszerét. Korszerűsítette a múzeumi, levéltári hálózatot, ötezer tanyai tantermet építtetett. 1925-ben létrehozta az Iskolán Kívüli Népművelés Országos Bizottságát. 1927-ben átfogó programot jelentett be az iskolán kívüli népművelésre. Bibliobuszokat indított a tanyák lakóit könyvekkel segítve. Az állami költségvetés részeként szervezte a népművelési programok finanszírozását. Az 1929. évi XXXIII. törvénycikkkel Nemzeti Közművelődési Alapot létesített és közművelődési törvény megalkotását is tervezte. A német orientáció ellensúlyozására, az elcsatolt Felvidékről Gödöllőre telepítette a francia kultúrájú premontrieket. Sárospatakon, a Református Kollégium keretében létrehozta az Angol Internátust. Keressék a tőle és róla szóló bőséges irodalmat! Hatására is indult el Sárospatakon, a máig ható erejű népfőiskolai, faluszemináriumi, tehetségmentési mozgalom, Szabó Zoltán (1902–1965), Újszászy Kálmán (1902–1994), Harsányi István (1908–2002) és mások kiemelkedő munkássága nyomán.⁸

Bizony, főhajtással emlékezem az 1933–1945 közötti nagy borzalmaink áldozataira. Értethető, hogy a fasizmus és a bolsevizmus történetét újra meg újra és egyre alaposabban elemzik. Közművelődési szempontból is fontos, tragikus kérdés, hogyan alakulhatott ki a lakosság tömegeinek és ezen belül az értelmiség egy részének kulturális elsötétülése. Miként fordulhatott elő az, hogy a kulturális törvénykezés is erősítette a rémes folyamatokat...

Az 1945–1948 közötti, úgynevezett szabadművelődési korszak szellemi atyja Karácsony Sándor volt. A szándék lényegét Illyés Gyula így fogalmazta meg: „Elvész a nép, amely nem szerzi meg a tudás fegyverét.”⁹ A korszak művelődéspolitikai elveit a koalíciós viszonyoknak megfelelő polgári szemlélet határozta meg. Az irányításban jelentős volt a két világháború között kialakult „népi” szemlélet hatása. A fő irány az önművelés hangsúlyozása és segítése volt. A szabadművelődési korszak szerintem kétszeresen is szabad volt. Szabad a tömegek korábbi, kulturális felemelkedését elzáró gátaktól. És szabad a későbbi, felülről lefelé diktáló, egységesítő kultúrpolitikától is.¹⁰

Jött „a fordulat éve”, 1948. Az említett, sokszínű kulturális intézmény- és szervezési rendszer két hatásmechanizmus nyomán részben megszűnt, elpusztult. Egyrészt az új hatalmi (egypártrendszer) és tulajdonviszonyok (államosítás) szovjet diktátumra történt kialakításával, megszűnt az eredeti fenntartó, működtető. Másrészt felszámolták, megszüntették, szétverték, bezárták, betiltották az egyesületeket, alapítványokat, köröket, klubokat, kalendáriumokat, helyi újságokat. Elkezdődött a tervutasításos népművelés. Tartalmilag a korábbi öntevékenységre, sokszínűségre, aktivitásra alapozó közművelődést nevelési tervek szerinti népműveléssé merevítették. Ehhez formailag olyan intézményt képzeltek el, amely a sokszínűséget jól ellenőrizhető helyre centralizálja. Amely tehát az egységes, koncentrált akaratot helyi szintre lebontja; az aktualizált agitációt és propagandát kiszereleli. Tehát a részérdekek érvényesítésének korábbi, differenciált intézményei helyett létrejött a hatalmi érdek érvényesítésének centralizált, koncentrált, hierarchikus intézményrendszere. A kulturális forradalom helyi szervezete, az intézményeket pótló intézmény, a helyi kultúrház lett. A tervfeladatok látványos hajszolása nyomán kevés építéssel, átcégtáblázva, nagy termekből, udvarházakból, istállókból átalakítva teremtettek kultúrházakat. Valaki szerint ez volt a falvak legrendőbb építménye. Kovalcsik József (1932–2002) a művelődési otthonokról *A kultúra csarnokai* címmel alampüvet írt.¹¹

A kulturális politika az uralkodó Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) ideológiájának, érdekérvényesítésének eszköze lett. Az MSZMP Központi Bizottsága 1958-as *Művelődéspolitikai irányelvei* határozták meg a munkát, egészen az 1970-es évek közepéig.¹² Tehát: A művelődési otthonok szervezése a politikai szabályozás kiterjesztésének eszközévé vált. Ám ne legyünk utókorai nagyképek, hanem lássuk be: „a jó sajátja, míg bűne a koré, mely szülte őt.”

Az agitációra és propagandára kényszerített (vagy ezt így-úgy, esetleg lelkesen vállaló) elődeink, „ahogy lehet” pótolták a megszűnt intézményeket. Pótolták a színházat, a mozit, a szakkört, a könyvtárat; bálakat szerveztek, szavaltak. (és elviselték, hogy feljelentették őket, ha valaki kidobós táncot táncolt, mert az más „elhajlásra” is hajlamos lehet). Számítalan át-szervezési kísérlettel, hatósági regulával, vagy reformtörekvéssel, irányelvvel és deklaráttummal próbálták szolgálni az intézmény-pótlást. Együtt élt a helyi közösségi művelődés igénye, a felvilágosító magatartás; továbbá az agitáció és a propaganda.

Ennek az örökségnek az utóhatásaival kellett megküzdeni a népművelő, majd andragógus, kultúraszervező, művelődésszervező barátainknak, kollégáinknak, mi magunknak egészen az elmúlt időszakig. Kifejezi ezt az anekdota: „A népművelők bekopogtattak egy parasztház ablakán. Kiszól a bácsi: Ki az? – Mi vagyunk. – Ki az a mi? – A népművelők. – Mit akarnak? – Beszélgetni. – Hányan vannak? – Hárman. – Hát akkor beszélgessenek.” De tényleg beszélgetni akartunk! Csak másról és másként...

Az 1970-es évekhez közeledve, több szempontból is korszakhatárhoz érkezünk. Az 1968-ban megjelent besorolási utasítás formális rendbetételt kezdeményezett.¹³ A kultúrházak, művelődési otthonok világában meghatározta azt, hogy melyik intézmény tulajdon-

képpen kicsoda, mit csináljon, és mit csinálhat. Majd az Országos Népművelési Tanács, kétéves előkészítő munka után, 1970-ben megrendezte az Országos Népművelési Konferenciát. Ezen új közművelődési koncepciót fogalmaztak meg: népművelés helyett közművelődést, aktív közösségi formát, egyéni alkotó cselekvést, választási lehetőséget szorgalmazva. Az intézményi jellemzők között a településtípusonként eltérő helyi szerepet, helyi jelleget indokolták. A konkrét művelődési folyamatokra koncentráltak. Az újítók a tervutasításos szisztéma logikája nyomán kialakult tervszerűtlenséget kritizálták, a lépéskényszert hangsúlyozták. Az elemzések politikai és gazdasági kritikává teljesedtek ki. Még emlékszünk arra, hogy 1974-ben óriási közművelődési tanácskozás volt (16 bizottság készítette elő), s ekkor már folyt a fogyasztásra, az életszínvonalra, a tényleges társadalmi folyamatokra figyelő hosszú távú népgazdasági tervezés is. Az akkor is még teljhatalmú MSZMP Központi Bizottsága 1974-ben közművelődési párthatározatot hozott. Hatalmas volt a lendület. Új szemléletű, funkcionális gondolkodás kezdett kialakulni. Ám ezzel együtt rémülten láttuk a decentralizálás és a recentralizálás irtózatossá válását. Láttuk azt, hogy sorvadnak a falvak. Hallottuk és olvastuk, hogy „nincs már egy dalárda a *Himnusz* eléneklésére”, s lassan elviszik a faluból a kan disznót is. Érzékeltük a falvak leromlását. Ám mégis kibontakozott egy új közművelődési szemlélet, teret nyert az új közművelődési koncepció. Sokaknak zavarral a fejében, az intézményében, ám elkezdődött kicsiszolódni az, ami később, az 1980-as évek végén a rendszerváltáshoz vezetett.

A közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény összefoglaló és előrejelző jellegű, alapvetően azonban ideológiai kiindulású és az állami, a központi szabályozást erősítő volt. Preambulumában emlékeztet a meghatározó ideológia hangsúlyozására: „A szocialista társadalom építése, a szocialista demokrácia kiteljesedése, a termelés, a tudomány és a technika fejlődése, a társadalmi tudat fejlesztése, az életmód változás és a növekvő szabadidő korunk emberétől mind sokrétűbb műveltséget kíván. A fejlett szocialista társadalom igénye: az általánosan és szakmailag művelt, folyamatosan művelődő, szocialista világnézetű, közösségi gondolkodású emberek formálása; hogy egész népünk részt vehessen a kultúra elsajátításában, létrehozásában és ápolásában. Ezért különösen fontos feladat a közművelődés fejlesztése. Jó alapot adnak ehhez a magyar nép haladó művelődési hagyományai és a közművelődésben eddig elért eredményeink.” A továbbiakban is többször ismétlődnek a szocialista világnézet, a fejlett szocialista társadalom építésének feladatait hangsúlyozó fordulatok. A megvalósításnál a kiinduló pont a 12. § („A közművelődés feltételeit elsősorban az állam biztosítja.”) és a 13. § („A lakóhelyen a közművelődési tevékenység feltételeiről elsősorban a tanácsok kötelesek gondoskodni.”) volt. Kétségtelen, hogy az épületek a központi kormányzat és a tanácsok tulajdonában voltak, ám elemzéseimmel bizonyítottam, hogy a folyó finanszírozás jelentős részét a lakosság fedezte.¹⁴ A törvény felsorolta, hogy milyen intézményekre terjedt ki a közművelődést szorgalmazó szabályozás: művelődési otthonok, közművelődési könyvtárak, könyvkiadás és -terjesztés, sajtó, rádió, televízió, filmgyártás és -forgalmazás, művészeti intézmények, tudományos intézetek és egyesületek, múzeumok, egészségügyi intézmények, szórakoztató intézmények. Az 1035/1976. (XI.13.) MT. határozat a közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény végrehajtásáról pontosan előírta a miniszter és a helyi tanácsok feladatait és felkérte az akkor fontos társadalmi szervezeteket az együttműködésre.

A törvény hatására is, az V. ötéves terv (1976–1980) időszaka alatt pl. a művelődési központok száma 12 új intézmény építésével, 22 intézmény átalakulásával bővült. Színházat, könyvtárat, művelődési házat, báltermet, koncerttermet, mozit, rendezvényi színhelyeket magában foglaló, elkülönült intézményeket pótló új létesítmények épültek. Ezek már tervezettek és szervezettek voltak. Aztán az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején az organikus

építészet összetalálkozott a közművelődéssel. Falvak és kisvárosok sokaságában épültek a művelődési házak, amelyek új gondolkodást, más stílust képviseltek.¹⁵

Én magam ekkor kerültem be „a közművelődés eleven áramlatába”, ahogy Vitányi Iván fogalmazta. 1974-től az általa igazgatott Népművelési Intézetben dolgozhattam. Egy ma szinte elképzelhetetlen társaság működött ott együtt. Az évek során száznál is többen, akik a mai teljes politikai, közművelődési, gazdasági palettán jelen vagyunk. Az 1975-ös „kirajzással” kezdtem a közművelődési pályafutást. Ekkor meglepetésszerűen, látogatói szemszögből vizsgáltuk meg Budapest összes művelődési házáét és klubját. Nagy botrányt okoztunk.¹⁶ A művelődési otthonok esetében is fizikailag láttuk, adatokkal igazoltuk, hogy az ország jellemzője a három harmados megosztás. Egyharmad az elfogadható szint alatt létezik. Egyharmad valahol középben van; de úgy, hogy nem csak hajókázik innen-oda, hanem süllyed. Egyharmad a művelődési otthonok között is kiemelkedően jó és továbbvivő. Ekkor kezdődött el, közös munkával, a nagy felismerések sorozata: a gyakorlati munka és a szociológiai elemzések összekapcsolása; az egyféle pályával szemben a sokféle lehetőség felmutatása. Az én gondolkodásomra is meghatározó jelentőségű volt a társadalmi lét és kultúra összefüggésének felismerése, elemzése. Számunkra máig ható élmény az a Vitányi Iván által kidolgozott kultúraelméleti koncepció, amelynek lényege: „A kultúra az ember és objektivációk viszonya”. Világossá vált, hogy a szűkebb kultúrához való viszony (tehát a tudás) határozza meg a tágabb kultúrát, ez pedig a társadalmi lét egészének újratermelését.¹⁷ Felismertük a gazdaság és kultúra összefüggéseit.¹⁸ Ezt addig hangsúlyoztuk, amíg a politika is (ugyan gazdaságilag, támogatásban el nem ismerve) deklarálta ennek fontosságát.

Felismertük, hogy a rossz gazdasági-jogi szabályozás miatt alakult ki, hogy a népművelőnek csálni, lopni hazudni kellett ahhoz, hogy a művelődéspolitikai által előírt vagy sugallt feladatokat elvégezze. Túlszabályozottság, túladminisztráltság, a szabályozók szorításában megtervezett, szervezett rendetlenség, a pusztító felelőtlenség éppúgy jelen volt ebben az időszakban, mint azoknak a politikusoknak a törekvése, akikkel akkor is jóban voltunk; tehát akik tartották a hátukat. Megengedték azt, hogy mi, pártunkívüliek együtt dolgozzunk párttagokkal és azokkal, akik később majd több párt alapítói lettek. Megengedték, hogy gondolkozunk, dolgozzunk; a viselkedés-, magatartás- és szerepzavar közepette kicsiszoljuk az újat.

Nemcsak terjedelmében, de tartalmában, szerkesztésében is imponáló kötetek foglalták össze 1980-ig a szocialista korszak művelődéspolitikáját és a kulturális élet jellemzőit; a korának megfelelően ideológiai meghatározottsággal, ám alapos, dokumentatív jelleggel.¹⁹ Vezető marxista szakemberek, jelentős politikusok írásai mellett pártunkívüliek is helyet kaptak (mint pl. jómagam). És természetesen az újabb szakirodalomban is találunk mérvadó összefoglalásokat.²⁰

A fejezet végéhez közeledve vázlatpontoszerűen megemlítek néhány tendenciát, amelyek mind-mind stratégiai kezdeményezésekben is megnyilvánultak: 1. „Mozog a hivatal”. Tehát rendeletek, irányelvek, leiratok, feliratok tömkelege született. 2. Létrejött a közös fenntartás, elindult az integráció, kialakultak a komplexek és elindult sok olyan kezdeményezés, amely a szervezeti együttműködést szolgálta. 3. Hatott egy szociológiai utópizmus is. Egy olyan utópizmus, amely nem a fantasztikus, a lehetetlen jövőt, hanem a nehezen bár, de elvileg megvalósítható jövőt vetítette elének. Néhányan tehát felülről és kívülről próbálták (próbáltak) meg generálni az alulról induló folyamatokat. 4. Országos takarítási tervnek nevezett elgondolás készült. Mozgalom indult az alapellátó rendszer fejlesztésére. Javaslatok készültek a megmaradó intézmények fenntartására; a bázisintézmények, a szakmai házak, a kisugárzó erejű klinikák fogalmai röppentek föl, tűntek el, vagy maradtak meg. 5. Már szóltunk a kultúrházak, művelődési házak művelődési otthonokká alakulásáról, a fizikai és szellemi nyitásról:

konténer, előtér, nyitott ház. 6. Funkcionális tervezés, amikor abból indultunk ki, hogy az ott lakóknak vajon mi kell, ők vajon ott mit akarnak, hogy mi mit akarunk, ahol éppen lakunk. 7. Népfőiskolai mozgalom, népfőiskolák! 8. Az egyházak közművelődési nyitása, az egyházi és más szervezetek közös rendezvényei. A feltűnően új, deklaratív jelenség: egyes nagyrendezvények egyházi részvétellel történő megnyitása. (Különleges: az 1990-es években pl. távlovagló verseny elején ökumenikus ima...) 9. A közösségfejlesztés, a közösségszervezés (amely később megszülte a családsegítést, a mentálhigiénét, a szociális munkát stb.) a művelődési otthonokból indult el.²¹ 10. Felmérések, kutatások sokasága, ezek vitája, ismertetése, beépülése az oktatásba. (Jellemző a kritikára, hogy az egyik nagy közművelődési intézmény-kutatás vasikos összefoglalójának címe: *A reménykedő félelem foglyai.*) Különösen fontos az UNESCO hatása! Az 1970-es évektől erősödött meg a fejlődés kulturális dimenziójának hangsúlyozása, amely munkákhoz, dokumentumokhoz jelentős volt a magyar kutatók hozzájárulása is. A világkonferenciák muníciót adtak a hazai törekvésekhez, a részvételi lehetőségekkel is kitágult a világ. 11. A kutatásokról beszámoló tanulmányok és kötetek sokasága, továbbá az utóbbi években különösen a *Szín* számaiban cikkek, ismertetések és interjúk keretében bemutatott további törekvések, újítások felsorolása is oldalakat töltene meg (például: *Munkásművelődés. Keresztkötődések. Cigányok. EU alkalmazkodás. EU Kulturális Fővárosa. Tanfolyamok sokasága. Falugondnokok. Kistérségi értékleltárak, helyi érték programok. Civil rádiók. Olvasó táborok. Hungarikumok. Közkincs kerekasztalok. Helyi hatalom, helyi társadalom. Lakótelepi közművelődés. Népművelői pályaképek, visszaemlékezések*).²² Mindezekhez kapcsolódtak stratégiai vázlatok, törekvések. Az összegző munkát célszerű előbb-utóbb időrendi és annotált csoportosításban elvégezni, a történeteket, lehetőségeket elemezni. 12. A mai művelődési otthon hálózatnak is lényeges feladata: a rendezvényszervezés. Hatalmas városi fesztiválok, falunapok.²³ A művelődési otthon hálózat keretében indultak el a kulturális turisztikai vállalkozások. 13. Kiemelkedően jelentős: a határon túli, külhoni magyar-magyar kapcsolatok szervezése. 14. A civil szervezetek, a nonprofit szektor kialakulásának folyamata.²⁴ 15. Mindezt kísérte, árnyalta, összefoglalta a népművelő, az andragógus, a kulturális menedzser, a közösségszervező képzés változásainak folyamata. 16. ...és mindvégig téma volt a kultúra, a közművelődés finanszírozása.²⁵

Nem csak intézményekben, hanem társadalmi-gazdasági mozgástérben és térségben gondolkodtunk. Társadalmi fejlesztési folyamatokban próbáltuk elhelyezni a kultúrházat, a művelődési házat, a könyvtárat, a múzeumot, a klubot, a klub-könyvtárat, valamint a népművelői, közművelődési munkát. Az épületet „tető az együttlét fölött” szintériként kezeltük. „Bizony furcsa fintora a szakmatörténetnek, hogy az oroszok bejövetelét követően betiltott közösségi művelődési formák éppen a hazai kiszolgálóik által szorgalmazott, általuk a gondolkodásmentesség intézményének szánt művelődési otthonokban éltek túl azt a bizonyos negyvenöt esztendőt.” – olvashatjuk Beke Pál megállapítását.²⁶ S további szakirodalmat ajánlok a korszakról és a vitákról, valamint a nyitott művelődési otthoni tevékenység értelmezéséről.²⁷

II. Rendszerváltó közművelődés...

...igen, noha az 1980-as évek végén még „fejlett szocializmusról” beszéltünk, nem rendszerváltásról. Nem mi döntöttük el a rendszerváltást, de az 1980-as években mi készítettük elő.²⁸ A művelődési házakban, múzeumokban, könyvtárakban, klubokban, iskolákban, vezetőképzésben, oktatási intézményben, a Hazafias Népfront keretében stb. Az előadások, viták, körök, klubok, találkozóak ezrei tették lehetővé, hogy merjünk felismerni, a felismeréseket merjük elismerni. Szerkezetek jöttek létre. Kicsiny szerkezetek, amelyek bebújtak a nagy szerkezetbe

és szétszedték azokat. Furcsán, ám szakszerűen fogalmazva: struktúrabontó struktúrák voltak. Hogyan csinálták azok, akik tudták? Íme, a példa! „Egy ember sétál az utcán egy majommal. Szembe jön a rendőr. – Hát maga mit csinál itt? – Sétálok ezzel a majommal. – Hogyhogy sétál ezzel a majommal?! Azonnal vigye az állatkertbe! – Másnap az ember ismét sétál a majommal az utcán. Szembe jön ugyanaz a rendőr (aki most már egy picit közelebb állt ahhoz, hogy szolgálunk és védünk) – Hát maga mit csinál itt? – Sétálok ezzel a tegnapi majomkával az utcán. – Úgy? Hát nem megmondtam, hogy vigye az állatkertbe? – Jó, jó! Tegnap elvittem az állatkertbe, ma meg moziba megyünk...”

Megtanultuk a hatalom kijátszását. Megtanultuk a társadalom visszavételét. Mi, akik akkor sem voltunk párttagok, nem sírunk vissza semmit. Ám tudjuk, hogy akkor a közművelődés úgy is működött, hogy volt olyan temetés, ahol az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, teljes hangerővel énekelte a *Tebenned bíztunk eleitől fogva...* kezdetű református zsoltárt. Megtanultunk összekacsintani, összejátszani, híreket vinni és hozni. Ismétlem: picinyke szerkezetek voltunk, amelyek lassan szétbontották a nagy monolitot. Most is az a feladatunk,

Csontváry Kosztka Tivadar *A taorminai görög színház romjai* című festménye a Magyar Nemzeti Galéria Budapest, V. Kossuth Lajos téri épületének aulájában (korábban és a jövőben: Kúria; ma: Néprajzi Múzeum).
Lencse Zoltán felvétele, 1969.

hogy a társadalmi lét összefüggéseiben legyünk hajlandók és képesek gondolkozni; érezzünk felelősséget a nagyobb közösség iránt; a jövőre irányuló értelmes törekvésünk cselekvő erőlködsben nyilvánuljon meg.²⁹

E dolgozat témakörének alapvetően fontos irodalma Kováts Flórián, kicsi, ám rendkívül alapos könyve: *A mi rendszerünk. Írások a rendszerváltás kulturális életéről*.³⁰ Ennek első részében összefoglalta a fentiekben vázolt történelmi szakaszokat és folyamatokat: *Rendszerváltás a kulturális politikában*. Majd 1990-től 2006-ig kormányonként (!) mutatta be az újabb és újabb, jellemző törvényeket! Az 1990. évi politikai rendszerváltást megelőző (és a közművelődési törvénykezés konkrét előzményének is számító), úgynevezett átalakulási törvények közül meghatározóan fontos az 1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról.³¹ Ez tette lehetővé a kulturális, közművelődési területen is a vállalkozások elindítását. Tehát a korábbi állami tulajdon egyetemlegessége megszűnt. A kultúra, a közművelődés világában is kiteljesedett a gazdasági sokszínűség. Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény nyomán jogilag is elkezdődhetett a civil társadalom szervezeti rendszerének kialakulása. A rendszerváltás előkészítője volt a Magyar Kulturális Kamara megalakulása is. Ez a szervezet később szövetségként működött. Munkájával, viták szervezésével, számos állásfoglalással segítette a törvénykezést.³² A helyi önkormányzatok címzett és céltámogatási rendszeréről szóló 1992. évi LXXXIX. törvény szabályozta a közművelődési intézmények gazdasági fenntartásának, támogatásának rendszerét. Ugyanezt szolgálta a 15/1998. (III.31.) MKM rendelet a helyi önkormányzatok könyvtári és közművelődési érdekeltségnövelő támogatásáról. Az 1/1992. (I.20.) MKM rendelet pedig a Magyar Művelődési Intézetet, ezt az elmúlt évtizedekben sokszor névváltoztatásra kényszerült, ám tevékenységében, lényegében folyamatos, fontos műhelyt stabilizálta (legalábbis egy időre).

A kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény (a továbbiakban: CXL. törvény) szövege alapos előkészítő munkával alakult ki.³³ Ez határozottan társadalmi tervezési jellegű volt, hiszen számos szakértő bevonásával, vitákkal maga a társadalom tervezte a társadalmi folyamatokat. A Kovács Sándor által szervezett munka és szerkesztett remek kötet maradandó értékű és azért különösen fontos, mert tartalmazza a rendszerváltást előkészítő, alább felsorolt dokumentumok és vitairatok szövegeit, amelyek törvényeket szorgalmazó és ugyanakkor stratégiai jellegűek voltak.³⁴

Reform és művelődés. 1988 áprilisában, jeles értelmiségiek részvételével, öntevékeny munkacsoport készítette. Ebben hangsúlyozták, hogy a művelődés elméleti és gyakorlati célja a helyi társadalom és az egész nemzeti társadalom újraépítése, a társadalom humanizálása a kultúra segítségével, az emberi-társadalmi viszonyok gyökeres reformja. *A közművelődéstől a szabadművelődésig.* 1989 márciusában Kovalcsik József állította össze az Országos Közművelődési Központ munkacsoportjának javaslatait, a művelődési intézményrendszer reformjára. Ez az anyag ma már történelminek nevezhető bibliográfiai hivatkozásokat is tartalmaz. *A magyar művelődés gyökeres megújítása.* 1989 áprilisában Varga Csaba vezetésével szakértői bizottság készítette a tervezetet, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának felkérésére. *Az értelmiség „csendes forradalma”.* Ágh Attila foglalta össze egy munkacsoport jelentését, az MSZMP KB Tudománypolitikai Kollégiuma részére. *Javaslat kulturális törvény alkotására.* 1990 októberében Bánlaky Pál és munkatársai készítették a Közgyűteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete Országos Szakértői Tanácsa keretében. *Elefánt a porcelánboltban. Az állam szerepe a kultúrában.* 1991-ben készült a politikai vitákban is híressé és fontossá vált anyag, amelyet jeles szakemberek készítettek a Szabad Demokraták Szövetsége Kulturális koncepciójához. Ebben határozottan és részletesen szerepel a Nemzeti Kulturális Alap létrehozásának javaslata. *A művelődési és oktatási minisztérium közművelődési főosztályának elemzése a műve-*

lődesi otthonok kialakulásáról, helyzetéről. Az 1991-ben keltezett anyag tömören összefoglalja a múlt jellemzőit és az akkori helyzetet, vázolja az elvárt kormányzati magatartást és a teendőket. Az öntevékeny munkacsoportok írásainak teljes szövege megjelent külön is.³⁵

Kovács Sándor kötete közli 54 szakértő írását. Ebből csak egyet, a már korábban említett Harsányi István írását emelem ki. Első megjegyzése, rá jellemzően, az volt, hogy megdöbbenette a törvénytervezet fogalmazásának igénytelensége. Majd arról írt, hogy az elévült 1976. évi V. törvény nem határozta meg a pénzügyi fedezetet, erre konkrétan szükség van. A szervezet kérdéséről szólva a szabadművelődési korszak jó gyakorlatára hivatkozott. Fontosnak tartotta a szakképzést. Hangsúlyozta, hogy nem szabad lemondani a művelődési házak – otthonok – központok működtetéséről. Kritikai szellemű értékeléssel optimalizálni kell működésüket. Kiemelte a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a közkönyvtárak szerepét. Részletesen írt a népfőiskolák és a rokon intézmények lehetőségeiről.

A Magyar Kulturális Kamara 1994-ben kelt, hosszú című, ám alapos dokumentuma³⁶ rögzítette pl. a következőket: többen a szabadművelődés fogalmának használatát javasolták. Mások a törvény helyett parlamenti deklarációt akartak. Néhányan több törvényt javasoltak, pl. népfőiskolai, továbbképzési, műalkotások forgalmazási, non-profit... Foglalkozott az anyag a közművelődés színtereivel is: család, közösség, egyesület, különböző fenntartású (ide értve az egyházakat is!) intézmények, kulturális vállalkozások.

A nagyméretű, terjedelmes és alapos *Kulturális alaptörvény* c. kötet bemutatta az 1997. évi CXL törvény létrehozásának folyamatát.³⁷ Olvashatjuk a szakmai és politikai küzdelmeket, az országgyűlésnek beterjesztett javaslatot, a módosító indítványokat és a teljes vitát. Történelmi dokumentum, hiszen benne van az előkészítésben résztvevő szakmai és érdekképviseleti szervek lajstroma, a bizottsági viták leírása, a változatok és a megszavazott törvény szövege.

Mérvadóan informatív, elemző és a törvény szövegét, valamint a közvetlenül kapcsolódó jogszabályok megnevezését, továbbá egy alapos tanulmányt is tartalmazó kötet a *Szempontok és segédanyagok...*³⁸ Ebben szerepel *A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztálya és a Magyar Művelődési Intézet ajánlásai az 1997. évi CXL. törvény önkormányzati feladatainak végrehajtásához.* E dokumentumban szempontokat és segédanyagokat adtak a települési önkormányzatok közművelődési rendeletének elkészítéséhez, az intézmények létesítéséhez, átszervezéséhez. Ugyancsak megfontolandó irányelveket tanulmányozhatunk a közművelődési megállapodások készítéséhez, a közművelődési tanácsok és az önkormányzatok kapcsolatának szervezéséhez, az önkormányzati közművelődési rendeletek kidolgozásához. Közlik a közművelődési szakmai tanácsadást, szolgáltatást végző intézmények címjegyzékét, tájékoztatót adnak a kulturális szakemberek képzési rendszeréről, a Magyar Művelődési Intézet szolgáltatásairól, a közművelődési tevékenységeket támogató alapokról és alapítványokról. A Szabó Irma és Kerekes László által gondozott, *CXL Kulturális törvény – Önkormányzati feladatellátás – Közművelődési szakfelügyelet* című kiadványsorozat pedig elemzésekben, tanulmányokban követte e törvény megvalósulását és különösen a szakfelügyeleti tervek, beszámolók közlése miatt volt fontos.³⁹

A CXL. törvény preambuluma a következőképpen szól: „A kulturális örökséghez tartozó javak, múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének leválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokba vételük minden ember alapvető joga. Az e fogalomkörbe tartozó értékek különös védelme, megőrzése és fenntartása valamint a nyilvánosság számára történő széleskörű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkori társadalom kötelezettsége.” Majd hangsúlyozottan szerepel, hogy az információs társadalomban is, a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer. Hangsúlyt kap a nemzeti, nemzetiségi és etnikai kisebbségek kulturális

hagyományainak megőrzése. A törvény céljának és alapelveinek rögzítése után olvashatjuk, hogy hatálya kiterjed a kulturális örökség fogalmkörébe tartozó javakra, intézményekre és szervezetekre; a könyvtárakra és a közművelődésre. A további fejezetek: a kulturális javak védelme és a muzeális intézmények. A nyilvános könyvtári ellátás. A közművelődés. Részletesen szó van a központi költségvetési forrásokról és a munkatársak foglalkoztatásáról. Az érdeklődők, kutatók számára fontos, hogy felsorolást olvashatunk a következőkről: a hatályon kívül helyezett korábbi rendelkezések. A törvényben használt fogalmak definíciója. Az országos múzeumok és felügyeleti szervek felsorolása. Mostani témakörünkhöz kiemelem a közművelődési intézmény meghatározását. „a lakosság közösségi művelődési tevékenységéhez alapított, fenntartott, működtetett, megfelelő szakmai, személyi, infrastrukturális feltételekkel és alapító okirattal rendelkező költségvetési szerv vagy egyéb fenntartású intézmény.” Lényeges tehát hogy a törvény megengedi a költségvetésen kívüli intézmények működését. Ezt a „közösségi szintér” fogalom definíciója is tartalmazza, rejtetten bár, a közművelődési megállapodások keretében. Közművelődési tevékenység: „A polgárok iskolán kívüli, öntevékeny, önművelő, megismerő, kultúra elsajátító művelődő és alkotó célú cselekvése, amely jellemzően együttműködésben, közösségekben valósul meg.” A hivatkozott kötet tartalmazza továbbá a törvényből következő kormány- és miniszteri rendeleteket. A közművelődési szakfelügyeletről lásd a már hivatkozott *CXL* kiadványsorozatot és Németh János István tanulmányát.⁴⁰

A korszerűsítési folyamatban ugyancsak fontos volt a közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvény. Ezek: alapítvány, közalapítvány (ez a kategória időközben megszűnt), közhasznú társaság, köztestület. A *Szín* 11/3. 2006. júniusi, tematikus száma a közművelődés jogi háttéréről és érdekvédelméről tartalmaz tanulmányokat, interjúkat.

A magyar nemzeti értékekről és a hungaricumokról szóló 2012. évi XXX. törvény jogi kereteket adott egy széleskörű, erősen közművelődési dimenziójú gyűjtési folyamatnak. Ennek során a magyarság számára fontos értékek lajstromba vételére, gyűjtésére, bemutatására kerül sor. Ez közösségi jellegű közművelődési munka is, amely számos rendezvényen, bemutaton és kötetben, értéktárban dokumentált.⁴¹

A *CXL* törvényt (ismét) 21 év elteltével⁴² haladta meg a 2017. évi LXVII. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi *CXL*. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról (a továbbiakban: LXVII). Az új jogszabály variációiról az NMI Művelődési Intézet és az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) Kulturális Államtitkársága 2017. november 9. és december 12. között közművelődési szakmai napokat szervezett, az ország 19 helyszínén, *A kulturális alapellátás kiterjesztése* címmel. Az LXVII Preambuluma (3.§) teljesen újraszabályozta a korábbi törvény lényegét. Alapelve: „A kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokba vételük minden ember alapvető joga. Az e fogalmkörbe tartozó értékek különös védelme megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széleskörű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkori társadalom kötelezettsége.” A törvény ezt a társadalmi kötelezettséget intézménytípusonként pontosítja, különös tekintettel az információs társadalom és a demokratikus jogállam követelményeire. Lényegesen változott a törvény célja (4.§). A további változtatásokból azt emelem ki, hogy szabályozta a települési önkormányzat feladatrendszerét a helyi közművelődési tevékenységek támogatása terén (18.§). Meghatározza a közművelődési alapszolgáltatásokat, valamint a közművelődési intézmény és a közösségi szintér feladatait. A közművelődési intézmény típusai: művelődési ház, művelődési központ, kulturális központ, többfunkciós közművelődési intézmény, népfőiskola (!), népi kézműves alkotóház, gyermek- illetve ifjúsági ház, szabadidőközpont. Lényeges,

hogy a törvény meghatározza a települési önkormányzat, mint intézményfenntartó feladatait. Rendelkezik a közművelődési megállapodásokról, a közművelődési rendeletről. Külön fejezet foglalkozik a hagyományörzéssel és a néphagyomány gondozásával kapcsolatos állami feladatokkal. Megemlítem, hogy a melléklet a múzeumok esetében utal a stratégiai tervre is, és pontosít egyes további fogalmakat.

A CXL legfontosabb módosításai az LXVII-ben: A települési önkormányzatok kötelező feladatának meghatározása; A közművelődési alapszolgáltatás fogalmának meghatározása, a szándék szerint ez garancia a közösségi művelődési közszolgáltatások minőségének javítására; A tárgyi és személyi feltételek meghatározása; A közművelődési tevékenységek körének korszerű szabályozása; A tehetséggondozás és fejlesztés feltételeinek jogszabályi rögzítése; Kulturális alapú gazdaság fejlesztés szabályozása.

Az új törvény azt kívánja szolgáltni, hogy a közösségi művelődés intézményei és szinterei, szolgáltatásai az ország valamennyi településén elérhetőek legyenek. Azt feltételezi és sugallja, hogy a közösségi művelődés az élet minőségét pozitív irányban befolyásolja.

A TIT Stúdió Egyesület épületében, 2018. január 22-én, éppen a Magyar Kultúra Napjának megünnepléséhez kapcsolódóan, több szervezet együttműködésével, vitát rendeztünk a törvényről.⁴³ Földiák András vázlatos vitaindítója után Striker Sándor *Kultúránk és közösségeink* című előadásában tájékoztatót a január 22. ünnep eredetéről, vázolta az első 1989-es ünnepelés nemzetközi külső és belső hazai környezetét, utalva a korábbiakban említett öntevékeny munkacsoport tevékenységeire is. Érdekes elemzést adott a *Himnusz*ről és a nemzeti szimbólumokról. Modellekkel illusztrálta a közművelődési folyamatok történelmi, ideológiai jellemzőit 1948-tól. Kitért az 1% felhasználásra és a CXL módosításával kapcsolatos vitákra. Összefoglalásának lényege: az elmúlt évtizedeket a központosítás és a közösségi lét ciklikussága, a közösségi lét vissza-visszatérő elszigetelése és a népi kultúra ismételt központosítása jellemezte. Mérvadóan fontos internetes források listáját is feltüntette.

Török József *Paradigmaváltások a közművelődésben* című előadásában pontokba szedve, határozott kritikákat rögzített a 2008–2017 közötti időszakról. Megszűnt a továbbképzési normatíva. 2011-től 2017-ig nem működött a közművelődési szakfelügyelet. 2011-ben a 19 megyei közművelődési tanácsadó központot összevonták a Nemzeti Művelődési Intézettel. Megszűntek több közművelődési elismerési díjat. Szerinte a paradigmaváltások: Kettős értékvtáltás; Szakmaváltás; Intézménytípus váltás. A továbbiakban néhány alapfogalmat értelmezett, majd reagált a *Közös jövőnk* (2011) és a *Magyar közművelődés szakpolitikai koncepciója* (2012) anyagokra. Áttekintette a helyi kultúra jellemzőit s végül *Mit kíván a közművelődés?* címmel pontokba foglalta javaslatait.

Szedlacsek Emília, az EMMI Közösségi Művelődési és Művészeti Főosztályának vezetője előadásában vázolta az új törvénnyel kapcsolatos feladatokat. Hangsúlyozta, hogy a szakfelügyelet működik, emelkedett a normatíva, dolgozni kell a már elkészült törvény végrehajtási utasításán. Fontos változás: a helyi közművelődési rendeletet a közművelődési kerekasztallal egyeztetni kell és ötévente szükséges felülvizsgálni!

Földiák András bevezető előadásában és összefoglalójában is hangsúlyozta a megbeszélések, viták fontosságát. Korábban magam is kapcsolódtam az előkészítési eszmecserekhöz.⁴⁴ Elemzésem lényege az volt, hogy elsősorban beszélgetéseket, „kidumálásokat” szorgalmaztam. A megszületett törvény esetében is fontos lenne ez és persze a tanulmányom elején idézett, Novák József szemléletű feldolgozás, kiértékelés...

III. Merre van előre...

...tettük és tesszük fel a kérdést a törvénykezések kapcsán is. Mert a fentiekből következett a feladat: meg kellett határozni a lehetséges alternatívákat és konkrét helyeinket, viszonyulásainkat ezekhez. Világossá vált, hogy az országos és helyi közösségi megmaradás konkrét stratégiáit kell kidolgozni. Nagy lehetőségünk, amit Németh László üzent nekünk; Sárospatakon írta le, a Református Kollégium boltíves szobájában: „Ha a legnagyobb lehetőségek mellé szegődünk bábául, maga a feladat segít és véd minket.”

Többen ezt stratégiák készítésével vállaltuk. 2018-ban ötven éves a magyarországi jövőkutatás. Az évfordulós áttekintések jó lehetőséget adnak arra, hogy feltárjuk, elemezzük a közművelődéssel kapcsolatos előrejelzéseket, stratégiákat, terveket. Egy korábbi tanulmányomban többre utaltam és a saját munkáim adatait összegyűjtöttem.⁴⁵ Néhányat a mostani hivatkozásoknál is feltüntetek. Itt most csak az 1990 utáni, néhány egyéni, intézményi és kormányzati stratégiára utalok.⁴⁶ Azért csak néhányra, mert se szeri, se száma a stratégiáknak. Ezeknek a tágabb gondolkodási dimenziókban történő elhelyezése érdekében, a közművelődés is általában érintő, társadalmi stratégiákkal foglalkozó szerzőkre utalok. Interneten keresgéljük a neves személyek (ideológiailag igencsak eltérő hátterű és szemléletű) legutóbbi műveit, több esetben már a művek címei is sokat mondóak: Ágh Attila, Kamarás István, Kozma Tamás, László Ervin, Vitányi Iván, Zelnik József stb. Az 1990-es és a 2000-es évek stratégiai törekvései rendre megjelentek a Durkó Mátyás nevével fémjelzett konferenciákon, a Magyar Népművelők Egyesülete éves vándorgyűlésein. Ezekről a *Szín – Községi Művelődés* folyóirat rendre beszámolt. A Török József által tíz éven át szervezett Közművelődési nyári egyetem maradandó élményű eseményein is természetesen volt szó stratégiai törekvésekről.⁴⁷ A 2006-ban megjelent *A közművelődés jövőjéről* című írásom egy 1984-ben (!) készült nagyobb tanulmány összefoglalása.⁴⁸ Azért is közölték újra meg újra, mert („véltetően”, „gyaníthatóan” – mondaná Beke Pál) módszereiben is használható. Nagyobb témakörei: népesedés és művelődés, gazdaság-érdek-életmód.

Az *Ajánlások a községi és kisvárosi településfejlesztési koncepciók készítéséhez* című tanulmány a helyi, intézményi stratégiák kidolgozásához gyakran használt módszertani füzet.⁴⁹ Fejezetei: Az elgondolástól a tervekig. Ajánlások a településfejlesztési tervezéshez. Jövőkép. Mi várható el egy településtől. Lépések, tennivalók. Fejlesztő, segítő szervezetek. A *Közelítések* című kötet tizenegy beszélgetést tartalmaz, a művelődési otthon-nyitásban kiemelkedően fontos munkát végzett népművelőkkel.⁵⁰ Ezekben is számos említés, utalás olvasható a stratégiákról. A *Helyi hatalom – helyi társadalom* az intézményeket és tevékenységeiket közvetlenül befolyásoló helyi hatalom működéséről ad áttekintést.⁵¹

Az 1996 augusztusában keltezett, *A rendszerváltás művelődéspolitikája – Közművelődés* című, alapos és átfogó tanulmány.⁵² Ennek első részében, *A rend káoszától a káosz rendjéig 1985–1990* cím alatt a következőkről van szó. 1. Belpolitika és művelődéspolitika. 2. A közművelődéspolitika és az MSZMP XII. kongresszusa. 3. A művelődési otthonok. 4. Nép-főiskolák és egyéb kezdeményezések. 5. Szocialista demokrácia, kulturális demokrácia, öngazgatás. 6. A közművelődés finanszírozása. 7. A közművelődés dolgozói. 8. A demokratikus ellenzék és a művelődés. A második rész *Az egyötöd ország* cím alatt a következőket tárgyalja: 1. A „puha diktatúrától” az optimizmus terrorjáig. 2. Művelődéspolitika, közművelődés-politika. 3. Konfliktusok a művelődéspolitikában.

Földiák András 1998-as dátumú, konferenciát előkészítő írása *A művelődés stratégiai tervezéséért való jámbor szándék*.⁵³ A közművelődés „szorongóan ellentmondásos állapotára” és az 1997. évi CLX. törvény keltette reménysegregre utalva, a gondok vázolója után a következőket

tárgyalja: Jövőkép. A modernizáció. A pénz. A politika. Az értelmiség. Művelődéspolitiká. A társaság (amelynek meg kell tárgyalnia, hogy „...melyek azok a közös pontok, amiben még egyet tudunk érteni...”)

2000-ben a Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központjában is tárgyaltuk a közművelődés gondjait és lehetőségeit.⁵⁴ A *Szín* 5/5. 2000. októberi száma stratégia- és koncepció vázlatokat közölt. Pordány Sarolta *Közművelődési fejlesztési irányok – új statisztika* című írásaiban feszesen összefoglalja a jelzett témaköröket.⁵⁵ A Lipp Mártával, Péterfi Ferencsel, Földiák Andrással készített alapos interjúk megvilágítják a szakemberek személyes hozzáállását.⁵⁶ E számban jelent meg Gáspár Tamás és Vadász János ugyancsak mérvadó tanulmánya: *Közművelődés, közgyűjtemények és a teleházak. Koncepció a kulturális ágazat és a teleház mozgalom együttműködésének továbbfejlesztésére.*⁵⁷

A Pordány-tanulmány kormányprogramokhoz kapcsolódó, munkaközi jelentés volt. (Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztály). Fejezetei: I. *A közművelődés fejlesztésének fő irányai*. Ezen belül tematikai csoportokban tárgyalja a célkitűzéseket. II. *A fejlesztési irányok részletesebb elemzése*. Ezen belül helyzetelemzések, célkitűzések és a már elért eredmények vázolója.⁵⁸

Balipap Ferenc 2001-es tanulmánya – *A társadalom polgári újjászerveződésének szükségessége és az öntevékeny közösségi művelődés egy (követhető) európai modellje (avagy: egy lehetséges stratégiai projekt vázolata)* – kiemelendően lényeges.⁵⁹ Ebben szerepel a francia példa bemutatása, amely a társadalom önszerveződésének, a közösségi művelődésnek európai, polgári rendszerét mutatja fel. Tételesen elemzi, hogy a franciákkal való együttműködés miként hasznosítható.

Saját 2001-es írásom az 1992–2011 között a világ magyarságának kulturális központjaként működtetett Magyar Kultúra Alapítvány munkájának áttekintése.⁶⁰ A tevékenység kidolgozott, átgondolt stratégián és terven alapult.

A *Szín* 7/5. 2002. novemberi száma a Magyar Művelődési Intézet műhelyéből közöl stratégiai anyagokat.⁶¹ Balipap Ferenc *Egy nemzeti művelődési stratégia alapvonalai és készítésének vázolata* című tanulmánya definiálja az alapfogalmakat és fontos megállapításokat tartalmaz arról, hogy a közművelődéssel kapcsolatos elgondolásokat miként lehet a nemzeti fejlesztési tervhez illeszteni.⁶² Ezt alaposan részletezi a pontosságra törekvő, hosszú című tanulmánya: *A társadalom- és közösségfejlesztés, mint (a fejlett világban közel egy évszázada kialakult, negyedszázada Magyarországon is kipróbált kezdeményezésekkel jelenlévő) szakmai tevékenység Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolásának időszerűsége, szükségessége és konkrét lehetőségei. (Javaslat a Nemzeti Fejlesztési Terv készítői és a kormány számára.)*⁶³

A *Szín* 12/2–3. 2007. júniusi száma jelentős, hivatalos kulturális stratégiákat ad közre. Harsányi László és munkatársai a *Magyar Kulturális Stratégia munkaanyag 2004* címmel terjedelmes és alapos írást készítettek.⁶⁴ A helyzetkép és alaptrendek meghatározása után stratégiai célokat, értékelveket és prioritásokat mutatnak be, nyolc stratégiai irány részletezésével. 1. A kulturális vidékfejlesztés programja. 2. Több kultúrát gyermekkorban. 3. Új közösségek elérése. 4. Az örökségvédelem cselekvési programja. 5. A kulturális örökség életközelibbé tétele. 6. A magyar tehetség helyzetbe hozása itthon és külföldön. 7. Kortárs újdonságokkal a jövő klasszikusaiért. 8. A kultúra, mint gazdaság- és versenyélénkítő. Ezt követően a kulturális politika eszköztárát és az Európai Unióval kapcsolatos lehetőségeket tekintik át.

A *Szín* hivatkozott számában jelent meg Hiller István, akkori oktatási és kulturális miniszter 2006 decemberében kelt írása: *A kulturális modernizáció irányai 2006*. Ebben a prioritások: Kulturális vidékfejlesztés. Kultúra és oktatás, tehetséggondozás. Országkép. Pécs 2010 – Európa Kulturális Fővárosa program. A kultúra finanszírozási rendszerének átalakítása.⁶⁵ Továbbá Mók Ildikó tanulmánya: *Modell értékű kulturális tervezési, együttműködési program a Magyar Művelő-*

desi Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, valamint a tatabányai Többcélú Kistérségi Társulás között.⁶⁶ Ugyancsak figyelemre méltó Beke Pál *A közösségi művelődés kívánatos szervezete című írása*. (Az e számban megjelent saját tanulmányomról majd e fejezet végén lesz szó.)

A Szín 12/4. 2007. szeptemberi számában jelent meg az Oktatási és Kulturális Minisztérium Közművelődési Főosztály *Közművelődési Stratéga 2007–2013*. A helyzetelemzés keretében felrúzó és emlékeztető a SWOT analízis. A korábbi, itt már hivatkozott anyagok felhasználásával és lényeges kibővítésével prioritásokat, szakmai célokat, beavatkozási területeket írnak le. Fontos, hogy a mellékletekben felsorolják a Közművelődési Főosztály hatókörében, korábban elkészült elemzések és koncepciók címét. Ugyancsak jelentős, hogy definiálják a tanulmányban előforduló fontosabb fogalmakat.

Németh János István a humán és a természettudományos kultúra mellett az Európai Unió hivatalos értékrendje által megtestesített mentalitás, értékek, kapcsolatok, munkaszervezési rutinok dimenziójára hívja fel a figyelmet.⁶⁷ Ezt menedzser kultúrájának nevezi. Folytatta ezt a munkát *Gondolatok a kultúráközvetítés – közművelődés szakmai azonosságának kérdéséhez* című írásában.⁶⁸ A 2011-ben készített *A magyar közművelődés szakpolitikai koncepciója* című tanulmány koncepciója szerint: „A közművelődést a magyar kulturális kormányzat olyan személyiség-, közösség- és társadalomfejlesztő programnak tekinti, amely a polgárok aktív közösségi művelődésén alakul. A magyar közművelődés ma is egy a nemzet jövőjével, mert a közművelődésben a kultúra épít nemzetet (...) A programalkotás a társadalom életerejét jelzi.”⁶⁹ Ez az anyag a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Kultúráért Felelős Államtitkársága égisze alatt készült, hiszen: „Szükség van egy olyan dokumentumra, amely irányít mutat a közművelődési szakemberek számára, és alkalmas érvanyagot ad a fejlesztések megvalósításához.” A tanulmányban a legáltalánosabb követelmény az integráció, az összefogás, a minőségi értékek teremtésének elősegítése. Az anyag döntően a művelődési házakra és más közművelődési intézményekre koncentrál. Foglalkozik a felnőttképzéssel, a kulturális vidékfejlesztéssel, a nemzeti digitális kultúra rendszerének kialakításával, a hagyományápolással, a magyar nyelv ügyével. Fontos, hogy az Új Széchenyi Terv és a Széll Kálmán Terv alapján összeállított Magyarország Nemzeti Reformjához kapcsolódott. Szándékuk szerint a 2015. év végéig összesen 635 Integrált Közösségi Szolgáltató Tér (IKSZT) átadása várható. Fejezetei: I. A közművelődés alapintézményei. II. Közművelődés és felnőttképzés. III. A közösségi művelődés. IV. Kulturális vidékfejlesztés – civil közművelődés. V. Határon túli magyar kultúra. VI. A kulturális örökség digitalizálása – a digitális kultúra szerepe a közművelődésben. VII. Ifjúsági közművelődés és a közoktatás kapcsolata. VIII. A magyar nyelv ügye. IX. Hagyományápolás. Valamennyi fejezetben vázlatosan bemutatják a témakör történelmi jellemzőit, az akkori közművelődési sajátosságokat, a stratégiai célokat és várható eredményeket, a célok elérésének legfontosabb jogi és pénzügyi alapjait, a fejlesztések szerkezetét.

2011-ben munkacsoport közreműködésével készült el a *Közös jövőnk. Vitairat a közösségi művelődés megújításának stratégiájáról* című jelentős tanulmány.⁷⁰ Szerkezete: 1. Előzmények, keretek, amelyben a stratégia időszerűségéről, a vitairat előzményeiről és az alapfogalmakról van szó. Figyelem: közművelődés, közösségi művelődés, intézmények, szakember, közösség fejlesztés! 2. Helyzetelemzés. Itt a közösségi élet és a közösségi művelődés széleskörű társadalmi hatásairól van szó, majd az intézményrendszer bemutatása következik. 3. A stratégia alapjai: a fő szakmai célok, a nemzeti jövőkép és a fő értékek. Ezek: szeretet, befogadás, szolidaritás. A közjó szolgálata. Bizalom, nyitottság, közösség, részvétel. Szubszidiaritás. A vidék- és városfejlesztés összhangja. Fenntarthatóság. Minőség. 4. Hatásterületek, átfogó célok: kohézió, közbizalom, nyitottság, részvétel, tudás, kreativitás és kompetencia. Hagyomány, értékek, normák és modernitás. Ifjúság fejlesztés. Gazdaság, vállalkozási – vállalkozói kultúra.

Kikapcsolódás, szórakozás, rekreáció. Intézmény- és szolgáltatás rendszer. 5. Célok és intézkedések: Nemzeti szint. Regionális és megyei szint. Járási – mikrotérségi szint. Települési szint. Ezekben belül minden esetben elkülönítve tárgyalják a stratégiai, a középtávú és a rövidtávú célokat. 6. A közösségi művelődés területét szabályozó fontosabb jogszabályok. Ezen belül: közművelődés, közgyűjtemény, civil önszerveződések, gyermek jóléti és gyermekvédelmi szolgáltatások, előadó-művészeti szervezetek, sport.

A Nemzeti Művelődési Intézet, majd az NMI Magyar Művelődési Intézet által szervezett stratégiai konferenciák híradásai, anyagai elérhetőek az Intézet honlapján és a *Szín* folyóiratban. Civil szervezetek közreműködésével, a TIT Stúdióban 2012 óta minden évben megszerveztük a Beke Pál konferenciát, *A méltóságkereső üzenetei* címmel.⁷¹

A *Sodrásban* című kötet tanulmányai elemzik a népművelőtől a közösségszervezőig tartó képzési történet jellemzőit.⁷² A sok jó tanulmány közül az egyik most különösen érdekes: az itt tárgyalt alapvető törvények idézésével indítva, 40 évet 40 címszó definiálásával tekint át. A *Kultúrkapuk* kötet a kultúrpolitikákról, az érték közvetítésről és a kulturális valóságról szólván átfogja mostani témakörünket.⁷³ A *Civil kurázi* című alaposan feldolgozza a stratégiák és törvények előkészítésében, kidolgozásában is fontos munkát végzett Magyar Népfőiskolai Társaság történetét.⁷⁴ Balázi Károly pedig a közösségi művelődéssel és a népfőiskolai mozgalommal összefüggő kurrens és történeti kérdéseket kísérelte meg szintetizálni.⁷⁵

A törvénykezési előkészítő és értelmező munkák, a stratégia készítéseket érdekes, járulékos emlékeztetője az egyre több népművelői pályakép, vallomás, visszaemlékezés, emlékirat, mint pl. Vitányi Iván, Kozma Tamás, Hazag Mihály, Horváth Attila, Diósi Pál, Szále László, Nógrádi Gábor és mások. Ezek adatait nem tüntetem fel. Ám hivatkozásoknál, a stratégia készítése sokszínűség és a módszertani lehetőségek tanulmányozását szorgalmazva, megadom néhány további szerző ugyancsak jellemző, érdekes, témakörünkben speciális, az egyedi eset természetrajzát bemutató írását. Dudás Katalin/Lágler Péter, Beszédes Nimród Attiláné, Csordás Izabella, Göllesz Zoltán, Trencsényi Imre.⁷⁶ Az *Együttműködési lehetőségek...* című kötet átvezet minket a konkrét cselekvések terepére.⁷⁷ Módszertani útmutatót ad a törvények és stratégiák alkalmazásához, hiszen a tanulmányok a civil szervezetek és az önkormányzatok közötti együttműködési lehetőségeket elemzik. Fontos az értékelő, összegző munka, különös tekintettel arra, hogy valóban „egyetlen esély az érintettek bevonása”.

A *Merre van előre? Kulturális nemzetstratégia* című tanulmányomban⁷⁸ először a fentebb vázoltaktól teljesen eltérő megközelítésű, a nemzeti megmaradás szempontjából alapvetően fontos, magatartási és cselekvési stratégiai elemeket vázoltam: 1. Tirhuljon a szemét! 2. Tirhuljon a bürokratizmus! 3. Mosolyogjunk! 4. Ismerjük és ismertessük meg a konkrét EU-tópiákat! 5. Koordinációt! 6. Az ifjúság: a jövő. 7. „...te magad légy...” (utalás József Attila versére). Ezt követően a javaslataim 12 pontos vázlata: I. A nemzeti kulturális stratégia irányultsága: 1. Komplex társadalmi programok és a kultúra szinergiája. 2. Az EU-integráció kulturális segítése. 3. A magyar nyelv őrzése és fejlesztése. 4. A magyar kultúra bemutatása külföldön. 5. A külföldi kultúra reprezentatív megjelenítése Magyarországon. 6. A közkultúra fejlesztése. 7. A hazai és külhoni magyarság szerves kulturális kapcsolata. II. Stratégiai eszközök: 8. Intézményműködtetési stratégia. 9. Beruházási stratégia. 10. Tevékenységi stratégia (ezen belül tíz aktuális feladatkört vázoltam). 11. Finanszírozás. 12. Érdemi párbeszéd... Mert: „Jön új világ, hatalmasabb a kornál, mely börtönében elvéreztetett...” (Áprily Lajos).

Ezzel a tanulmánnyal, a korábbi kötetek és cikkek vitájával, majd a további tanulmányokkal, az oktatási, tanulási tapasztalatokkal, szakdolgozatokkal és disszertációkkal ragozzuk tovább a törvénykezések elemzését, a stratégiák készítését...; ám figyelve Weöres Sándor intésére: „Mindünknek mit kívánjak / örök próbánk előtt? / Kevesebb élet vágyat / és több életerőt.”

Jegyzetek⁷⁹

- 1 Koncz Gábor: „Elégé haragudni” Értelmiségi felelősség és feladatok = Kultúra és Közösség, IV. folyam, VIII. évf. 2017. III. szám, 19–34. old. Lásd egy részletét: Koncz Gábor: Változás-menedzsment a kulturális intézményekben. = Zempléni Múzsza, XII. évf. 2. szám, 2012. nyár, 26–29. o.
- 2 Koncz Gábor: Húsz évről harminc percben (A művelődési otthonok szerepe a rendszerváltásban) In: Kenyeres Sándorné (szerk.): Egy emberöltő a közművelődésben az ezredvégen. „Húszévesek a pályán” országos szakmai konferencia (Szolnok, 1999. jún. 2–3.) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Művelődési és Ifjúsági Szolgálat, Szolnok, 1999. 19–26. o.
- 3 Pl. www.njt.hu
- 4 Koncz Gábor: „...Mélységes mély a nemrég...” Vázlat a kultúra fogalmáról. = Szín, 9/3. szám, 2004. május, 56–71. o.
- 5 Uo.; továbbá: Koncz Gábor: A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei Magyarországon, 1974 és 1989 között (PhD-értekezés, Debrecen, 2004). Napkút Kiadó, Budapest, 2010.
- 6 Lásd még: Közművelődési fogalomtár = www.erikanet.hu
- 7 Novák József: Törekvések a magyar népművelési törvény megalkotására. Előadás a népművelési oktatók és kutatók szombathelyi tanácskozásán, 1967. Sokszorosított kézirat. 326, 342–343. o.
- 8 Koncz Gábor: Feladatokat adott: Dr. Harsányi István (1908–2002) emlékezete. In: Földy et al. (szerk.): Comenius és Kazinczy szellemében. Bibliotheca Comeniana, XIV. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2009. 141–152. o.
- 9 Illyés Gyula: Kiáltvány a parasztság művelődése ügyében. In: Harsányi István: A Magyar Népi Művelődési Intézet 1946–1948. Történet és dokumentumok. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1988. 131. o.
- 10 Lásd: Koncz Gábor: Rendszerváltó közművelődés. Hozzájárulásként is Balipap Ferenc „A pártállami közművelődés polgári...” című írásához (Új Holnap, 2002 tavasz) = Új Holnap, 47. évf. 4. szám, 2002. tél, 134–157. o.; Koncz Gábor: A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei..., i. m.; Beke Pál – Deme Tamás (szerk.): A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig. Széplhalom Könyvműhely, Budapest, 2003.
- 11 Kovalecsik József: A kultúra csarnokai I–III. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1987. Életét, munkásságát áttekinti a Szín 7/3. 2002. júniusi száma. Műveinek bibliográfiáját lásd a Szín 8/4. szám, 2003. szeptemberi számában. A művelődési otthonok komplex elemzését lásd a már említett írásomban: Koncz Gábor: Művelődési otthonok: komplex elemzés 1945–1985. Avagy: „...a jó gyakorlat törvényre emelését gyorsítsuk meg...” = Szín, 7/1–2. szám, 2002. február–április, 15–54. o.; Koncz Gábor: A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei..., i. m.
- 12 Az 1920–1990 közötti időszak kultúrpolitikájának történetéhez, az 1960-as évek elemzéséhez mérvadóan tekintni át: Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005. Alapvetően fontos mű: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004.
- 13 105/1968. (M.K.1.) MM számú utasítás a művelődési otthon jellegű intézmények továbbfejlesztéséről.
- 14 Koncz Gábor: Művelődési otthonok: komplex elemzés..., i. m.; Koncz Gábor: A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei..., i. m.
- 15 Vö. pl. Koncz Gábor: Történelmi áttekintés és módszertani szempontok „A Művelődés Háza, Sárospatak” tevékenységének tervezéséhez. Népművelési Intézet, Budapest, 1984. Sokszorosított kézirat.
- 16 Koncz Gábor: Kirajzás (Budapesti művelődési otthonok vizsgálata) = Kultúra és Közösség, 1975. 2–3. szám, 20–44. o.; Koncz Gábor – Andrassy Mária: Budapesti művelődési otthonok 1975 = Népművelés, XXIII. évf. 1976. 7. szám, 12–15. o., 1976. 8. szám, 8–10. o., 1976. 10. szám, 10–11. o., 1976. 11. szám, 8–10. o.
- 17 Koncz Gábor: „...Mélységes mély a nemrég...” i. m.; Koncz Gábor: A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei..., i. m.
- 18 Koncz Gábor: Mi a művelődésgazdaságtan? A gazdasági és kulturális fejlesztés összefüggéseinek vizsgálatáról. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. szám, 16–34. o.; Koncz Gábor: A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei..., i. m.
- 19 Ács Ferencné (szerk.): Szocialista közművelődés. A Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem tankönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980; Ács Ferencné (szerk.): Szocialista közművelődés. Szöveggyűjtemény. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. Hasonlóan fontos a kor tanulmányozásához: Köpeczi Béla: A magyar kultúra harminc éve 1945–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. Az MSZMP 1965–1983 közötti művelődéspolitikai jellegű határozatainak, dokumentumainak válogatott bibliográfiáját tartalmazza: Tóth István (szerk.): Művelődéspolitikánk 25 éve. Művelődéspolitikai tanácskozás, Budapest, 1983. december 15–16. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- 20 A korszak politikai szereplőinek megértéséhez (főfogatáshoz) javasolom a memoár irodalom (Ortutay Gyula, Király István stb.) és a róluk írt recenziók, elemzések fellapozását, továbbá Kalmár Melinda alaposan dokumentált tanulmányát: Kalmár Melinda: Az optimalizálás kísérlete. Reformmodell a kultúrában 1965–1973. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon, i. m. 161–197. o.
- 21 A budapestiek jellemzőit tekintti át és foglalja össze a Budapesti Művelődési Központ kiadványsorozata, „Szakmatükör” címmel, Slézia Gabriella szerkesztésében.
- 22 Bolvári-Takács Gábor: Színek és évek. Egy művelődési folyóirat tizenöt éve = Szín, 16/1. szám, 2011. február, 4–6. o.

- 23** Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor jelentős művekben foglalkoztak az ünnepekkel, ünneplési szokásokkal. Egyik összefoglaló írásuk: Ünnepek, ünneplési szokások = Szín, 5/6. szám, 2000. december, 2–7. o.
- 24** Nem sorolom fel az irodalmat, keressék pl. Kuti Éva műveit!
- 25** Lásd erről a szerző e témával kapcsolatos korábbi munkáit: Koncz Gábor – Káposztás Ferenc – Monigl István: A kulturális szféra tervezése. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984; Koncz Gábor: A tábori konyha és a szétfolyó fagyalt esete; avagy: elég-e több pénz a kultúrára? = Társadalmi Szemle, XLIV. évf. 12. szám, 1989. december, 22–29. o.; Koncz Gábor: A kultúra mai finanszírozási szisztémája = Szín, 10/6. szám, 2005. december, 38–48. o.
- 26** Beke Pál – Szedlacek Emília (szerk.): A közösségek háza. 35 éves az Érdi Szepes Gyula Művelődési Központ. Érd, 2007. 5. o. E kiadvány az egyik legfontosabb összefoglalása a népművelés közösségi művelődéssé szervezésének.
- 27** Beke Pál (szerk.): Vitázva. Válogatás az utóbbi évek sajtóvitáiból. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1982; Beke Pál (szerk.): Válogatás az Alföld közösségi vitájából. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1984; Vercseg Ilona (szerk.): Alapvetés. Szöveggyűjtemény a „nyitott” művelődési otthoni tevékenységhez. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1984.
- 28** Koncz Gábor: Rendszerváltó közművelődés, i. m.
- 29** Koncz Gábor: Értelmiségi lét és társadalmi felelősség. Vallomások, vélemények, vállalások – a kultúráról. = Zempléni Múza, XVII. évf. 2. szám, 2017. nyár, 13–19. o.; Koncz Gábor: „Eléggé haragudni”, i. m.
- 30** Kováts Flórián: A mi rendszerünk. Írások a rendszerváltás kulturális életéről. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2006.
- 31** Vö.: Társasági törvény és a kapcsolódó legfontosabb jogszabályok. ILKV – Ötlet Szerkesztőség, Budapest, 1988.
- 32** Csak példaként: Magyar Kulturális Kamara Államháztartási Szakértői Bizottsága: Állásfoglalás az államháztartási törvényjavaslat téziseiről = Magyar Kultúra, II. évf. 1993. 11. szám, 39. o.; Áttekintés a közművelődésről, a szabadművelődésről, az állampolgárok művelődésének egyes kérdéseiről és az állam kötelezettségeiről szóló törvénykezés előkészületeiről. Törvény a közművelődésről, az állampolgárok szabad művelődéséről (Koncepció vázlat). Munkanyag a Magyar Kulturális Kamara elnöksége és a művelődési otthoni tagozat vezetősége részére. Sokszorosított kézirat. Magyar Kulturális Kamara, Budapest, 1994.
- 33** Négy évvel később a törvény címéből a „kulturális javak védelméről” szövegrészt hatályon kívül helyezte a 2001. évi LXIV. törvény 100.§ b) pontja.
- 34** Kovács Sándor – Kovalcsik József – Kováts Flórián (szerk.): Dokumentumok, vitairatok és vélemények egy művelődési törvény előkészítéséhez. Művelődési és Közoktatási Minisztérium Közművelődési Főosztály. Budapest, 1992.
- 35** Tóth János: Reform és művelődés. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1988.
- 36** Áttekintés a közművelődésről..., i. m.
- 37** Vadász János (szerk.): Kulturális alaptörvény. Dokumentumok. Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete, Budapest, 1998.
- 38** Borbáth Erika et al. (szerk.): Szempontok és segédanyagok „A kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről” szóló 1997. évi CXL. törvény önkormányzati, közművelődési feladatainak végrehajtásához. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztály, Budapest, 2000.
- 39** E tárgyú írásom: Koncz Gábor: Közös nevező. Javaslatok a népművelők/közművelődési szakértők szakmai kohéziójának erősítésére. = CXL Kulturális törvény. Önkormányzati feladatellátás. Közművelődési szakfelügyelet. 2009. október, 9–12. old.
- 40** Németh János István: A közművelődés országos szakfelügyeletének hatásai a szakpolitikára 2000–2010 = Szín, 6/2. szám, 2011. április, 13–21. o.
- 41** Lásd pl.: A nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve. Nemzeti Művelődési Intézet, Budapest, 2016.
- 42** A módosítások teljes egészükben csak 2018. január 2-án léptek hatályba.
- 43** Összefoglalója és az indító előadások olvashatók a ww.tit.hu honlapon (nyitó oldal, aktuális programok). Időközben hozzászólások is érkeztek és levelezéssel folytatódik az eszmecsere. A TIT Stúdió Egyesület várja a további reagálásokat, lásd a hivatkozott honlapon az elérhetőségeket is.
- 44** Vadász János: Volt egyszer egy kulturális alaptörvény = Új Egenlítő, III. évf. 5. szám, 2015. május, 18–23. o. írásához szóltam hozzá: Koncz Gábor: Javaslatok kidumáláshoz – vállalásokkal (Hozzászólás Vadász János: Volt egyszer egy kulturális alaptörvény c. írásához) = Új Egenlítő, III. évf. 8–9. szám, 2015. augusztus–szeptember, 40–41. o.
- 45** Koncz Gábor: Merre van előre? Kulturális nemzetstratégia = Szín, 12/2–3. szám, 2007. június, 67–75. o.
- 46** 1990 előttről, az érdeklődők számára különösen érdekes lehet: Koncz Gábor – Vitányi Iván – B. Vörös Gizella – Andrassy Mária – Sági Mária: A tudományos kutatások eredményeiből leszűrhető tapasztalatok a kultúra távlati fejlesztési tervének kidolgozásához. Sokszorosított kézirat. Népművelési Intézet. Budapest, 1977.
- 47** Török József (szerk.): Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008. Válogatás a 10 év előadásából. Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 2010.
- 48** Koncz Gábor: A közművelődés jövőjéről. Kritikus kérdések és a cselekvés lehetőségei. = Új Ifjúsági Szemle, IV. évf. 2006. 6. szám, 14–24. o. (Korábban megjelent: Ifjúsági Szemle, VI. évf. 1985. 6. szám)

- 49 Beke Pál – Kováts Flórián: Ajánlások a községi és kisvárosi településfejlesztési koncepciók készítéséhez. Településfejlesztési füzetek 14. BM Kiadó, Budapest, 1995.
- 50 Varga A. Tamás (szerk.): Közelítések. 11 beszélgetés népművelőkkel a művelődési otthoni tevékenység fejlesztéséről. Népművelési Intézet, Budapest, 1982.
- 51 Pápay Zsuzsa (szerk.): Helyi hatalom – helyi társadalom. Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézete, Budapest, 1987.
- 52 Köpf László: A rendszerváltás művelődéspolitikája. Közművelődés = Szín, 2/2. szám, 1997. Melléklet.
- 53 Földiák András: A művelődés stratégiai tervezéséért való jámbor szándék. Magyar Művelődési Társaság, Budapest, 1998.
- 54 Szegő Szilvia (sorozatszerk.): A társadalmi újatermelés stratégiai kérdéseiről. Stratégiai füzetek 1. Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ, Budapest, 2000.
- 55 Pordány Sarolta: Közművelődési fejlesztési irányok – új statisztika = Szín, 5/5. szám, 2000. október, 5–6. o.
- 56 Közművelődési koncepciók – Beszélgetés Lipp Mártával és Péterfi Ferencsel, a Magyar Művelődési Intézet vezető munkatársaival = Szín, 5/5. szám, 2000. október, 7–10. o.
- 57 Gáspár Tamás – Vadász János: Közművelődés, közgyűjtemények és a teleházak. Koncepció a kulturális ágazat és a teleház mozgalom együttműködésének továbbfejlesztésére = Szín, 5/5. szám, 2000. október, 11–12. o.
- 58 Pordány Sarolta: Közművelődés-fejlesztési irányok – 2000 = Szín, 5/5. szám, 2000. október, 2–4. o.
- 59 Balipap Ferenc: A társadalom polgári újjászerveződésének szükségessége és az öntevékeny közösségi művelődés egy (követhető) európai modellje (avagy: egy lehetséges stratégiai projekt vázlata) = Szín, 6/5. szám, 2001. november, 12–15. o.
- 60 Koncz Gábor: Épület és funkció. A Magyar Kultúra Alapítványról, a szinergizmus értelmezésével. = Szín, 6/5. szám, 2001. november, 16–24. o.
- 61 A Magyar Művelődési Intézet stratégiai terve. = Szín, 7/5. szám, 2002. november, 19–29. o.
- 62 Balipap Ferenc: Egy nemzeti közösségi művelődési stratégia alapvonalai – és készítésének vázlata. = Szín 7/5. szám, 2002. november, 1–8. o.
- 63 Balipap Ferenc: A társadalom- és közösségfejlesztés, mint (a fejlett világban közel egy évszázada kialakult, negyedszázada Magyarországon is kipróbált kezdeményezésekkel jelenlévő) szakmai tevékenység Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolásának időszerűsége, szükségessége és konkrét lehetőségei. (Javaslat a Nemzeti Fejlesztési Terv készítői és a kormány számára.) = Szín, 7/5. szám, 2002. november, 9–18. o.
- 64 Harsányi László et al.: Magyar kulturális stratégia. Munkaanyag, 2004. = Szín, 12/2–3. szám, 2007. június, 2–12. o.
- 65 Hiller István: A kulturális modernizáció irányai 2006. = Szín, 12/2–3. szám, 2007. június, 13–24. o.
- 66 Mók Ildikó: Modellértékű kulturális tervezési, együttműködési program a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, valamint a Tatabányai Többcélú Kistérségi Társulás között. = Szín, 12/2–3. szám, 2007. június, 25–49. o.
- 67 Németh János István: A „két kultúra” és a harmadik. = Szín, 12/4. szám, 2007. szeptember, 27–28. o.
- 68 Németh János István: Gondolatok a kultúrárközvetítés-közművelődés szakmai azonosságának kérdéséhez. = Szín, 14/1. szám, 2009. február, 31–40. o.
- 69 Cserép László – Németh J. István (szerk.): A magyar közművelődés szakpolitikai koncepciója, 2011 = http://andragogiaiiszakbizottsag.hahonlapkell.hu/mu_pdfs/mu_32/A_magyar_kozmuvelodes_szakpolitikai_koncepcioja.pdf
- 70 Beke Márton – Ditzendy Károly Arisztid (szerk.): Közös jövőnk. Vitairat a közösségi művelődés megújításának stratégiájáról. Készült a Hajdú-Bihar Megyei Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ megbízásából, Debrecen, 2011 = <http://docplayer.hu/1368207-Kozos-jovonk-vitairat-a-kozossegi-muvelodes-megujitasanak-strategiajarol-2011-februar.html>
- 71 A címről és az üzenetekről lásd Beke Pál: Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet. Editio Plurilingua, Budapest, 2001. Az események meghívói olvashatóak a www.tit.hu honlapon (nyitó oldal, ajánljuk, írások ról...ról... Beke Pál).
- 72 Sütő Erika – Szirmai Éva – Újvári Edit: Sodrásban: képzések, kutatások (1975–2015). Tanulmányok. Szeged, 2016.
- 73 T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Kultúrkapuk. Tanulmányok a kultúrpolitikáról, az értékközvetítésről és a valóságáról. Belvedere Meridionale, Szeged, 2013.
- 74 T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Civil kurázi. Magyar Népfőiskolai Társaság. Bibó István Népfőiskolai Alapítvány, Kővágóörs, 2017.
- 75 Balázi Károly: Idő és rend a közösségi művelődésben. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2017.
- 76 Dudás Katalin – Lágler Péter (szerk.): Helyi érték. Fejlesztéskutatási esettanulmányok. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 2007; Beszédes Nimród Attiláné et al. (szerk.): Kulturális alapú gazdaságfejlesztés a Kárpát-medencében. Az ipari kenderre épülő népi kézművesség és közösségépítés módszertani megalapozása. Nemzetstratégiai Kutatóintézet – NMI Művelődési Intézet, Budapest, 2017; Csordás Izabella (szerk.): Gyakorlati útmutató. Intéz-

ményi önkéntes programok létrehozásához és működtetéséhez. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ – NMI Művelődési Intézet – Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, 2017; Göllész Zoltán: Kulturális integráció (közművelődés-rehabilitáció). Alfa Ipari Vállalat Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1989; Trencsényi Imre (szerk.): Egyetlen esély az érintettek bevonása. Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest, 1999.

77 Tóbiás László (szerk.): Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között. Kézikönyv civil szervezetek és önkormányzatok számára. Hálózat a Demokráciáért Program – Democracy Network Hungary USA ID-UWI – Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest, 1998.

78 Konecz Gábor: Merre van előre? Kulturális nemzetstratégia, i. m.

79 A hivatkozott írások megtalálhatóak az adott folyóirat honlapján, vagy a www.matarka.hu honlapon. Ha valamely tétel sem könyvtárban, sem interneten nem érhető el, szívesen küldök példányt, másolatot. A tanulmányban tárgyalt kérdésekről örömmel konzultálok, email: drgaborkonecz@t-online.hu

József Attila Művelődési Ház, Salgótarján,
előtte a Felszabadulási emlékmű (Somogyi József, 1967).
Kádas Tibor felvétele, 1978.

Kiss István *Emberpár* című szobra a fonyódi Balaton-parton, 1960.

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Aczél György művészetpolitikájának fogalomkészlete

A Kádár-korszak meghatározó kultúrpolitikusa, a száz éve született Aczél György (1917–1991) életútja közismert.¹ Műveinek bibliográfiája rendelkezésre áll.² Az érdeklődők a halála óta megjelent különböző műfajú és terjedelmű, róla szóló művek között válogathatnak. Máiig meg nem haladott részletességű és igényességű életrajzi monográfiája, Révész Sándor tollából, húsz éve látott napvilágot.³ Varga Ágota interjúk segítségével állította össze jellemrajzát.⁴ Tallózva a további lehetőségek között, olvashatunk elemző tanulmányt és publicisztikát,⁵ beágyazhatjuk ideológiatörténeti, irodalomtörténeti, színháztörténeti, filmtörténeti áttekintésekbe.⁶ Nem beszélve a korszak más, művelődéspolitikai-alakító személyiségeiről szóló munkákról (pl. Kardos György, Király István, Pándi Pál, Pozsgay Imre), amelyekben Aczél és rendszere a meghatározó elem.⁷ Mindezeket túl rendelkezésre állnak a legújabb kutatási eredményeket tükröző, a szovjet típusú pártállami modell működési mechanizmusát részletesen leíró művek.⁸ További eredményeket hozott a szovjetizált politikai nyelvezet sajátosságainak vizsgálata.⁹ Ugyanakkor az aczéli művészetpolitika fogalomkészletének retorikai elemeivel és azok eredetével alig foglalkoztak.

A Kádár-korszak művészetpolitikáját a számos párthatározat között – eltérő súllyal és érvényesülési hatékonysággal – négy dokumentum foglalta keretbe: *Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei* (1958); *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* (1966); *Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata művészeti életünkről* (1977); valamint *Az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközösségének állásfoglalása az MSZMP művészetpolitikájának időszerű feladatairól* (1984).¹⁰ Létrejöttükben Aczél György meghatározó, bár koronként változó erősségű szerepet játszott. A dokumentumok megjelenése mindig egy-egy művészetpolitikai korszakváltást jelzett, szoros összefüggésben az 1956 utáni konszolidáció, a hatvanas évek gazdasági reformkísérletei, illetve a hetvenes évek visszarendeződésének alakulásával.¹¹

Módszertani megfontolások

E tanulmány azon fogalmi kategóriákra fókuszál, amelyek az Aczél György által irányított művészetpolitikai érték- és viszonyrendszeret fémjelezték. A fogalmak azonosítását és meghatározását alapvetően Aczél politikai retorikai megnyilvánulásai alapján végeztük el. Pártdokumentumok szövegeire csak néhány alapelem eredetének ábrázolásakor támaszkodtunk.

A politikusok beszédeinek és írásműveinek forrásértékével már két évtizeddel ezelőtt foglalkoztunk, amikor a Kádár-korszak művelődéspolitikusainak művei alapján kíséreltünk meg egyfajta tipológiát felállítani a politikai retorika működési mechanizmusáról.¹²

Megállapítottuk, hogy a politikai retorika a szovjet típusú pártállamok hatalmi eszköztárában meghatározó jelentőséggel bírt. A funkcionáriusok megnyilatkozásai eszmei útmutatást jelentettek és mindig pontosan jelezték az éppen aktuális és mérvadó politikai irányt. Az elhangzottak vagy leírtak hivatalos álláspontot tükröztek, amelynek képviselője – az ún. demokratikus centralizmus szabályai szerint – az eredetileg kisebbségi véleményt megfogalmazók számára is kötelező volt.

A politikai retorika fogalmának tisztázása érdekében Max Webertől célszerű elindulni. Meghatározása szerint a karizmatikus jellegű uralom alapulhat „nem mindennapi odaadáson egy szent, hősiés vagy példamutató személy, illetve az általa kinyilatkoztatott vagy megte-remtett rend iránt.”¹³ A hatalmat gyakorló csoport tagjai először csak átveszik a karizmával rendelkező személy gondolatait, később erre hivatkozva hasonlóképpen hatásossá válnak saját kinyilatkoztatásaik. A folyamat végére pusztán a hatalmat gyakorló csoporthoz tartozás ténye azt eredményezi, hogy a kinyilatkoztatás a társadalom tagjai számára mérvadóvá válik. Azaz: az uralmat „az alávetettek (...) csupán a megnyilatkozás iránti odaadásból (...) elismerik. De (...) ez az elismerés nem a legitimitás alapja, hanem (...) azok kötelessége, akik (...) föl vannak

Major Tamás, Németh László és Aczél György
1966. február 23-án a budapesti Kossuth Klubban.
Németh László Társaság fotótára.

szólítva a karizmatikus képességek elismerésére.” S ha mindez „nem hozza meg az alávetetteknek a jólétet és a boldogulást, akkor [a vezető] valószínűleg elveszti karizmatikus tekintélyét. Ez az eredeti értelme annak, hogy a karizma «kegyelmi ajándék».”¹⁴

Weber okfejtésének megalapozottsága vitathatatlan, hiszen a pártállami modellben az éppen hatalmon levő vezetők regnálása – az öelőttük itt, vagy máshol most működő, természetesen „náluk rosszabbakhoz” képest – „kegyelmi ajándékként” jelent meg a társadalom tagjai előtt. A politika nyelvi tényeire vonatkozó kutatási eredményeinek összegzésével Szabó Márton a közelmúltban végleg pontot tett arra a kérdésre, hogy politikai beszédek és írások rendelkeznek-e forrásértékkel.¹⁵ Michael Oakeshottot idézve: „a politika mindig is háromnegyed részt beszélgetésből áll”.¹⁶ Szabó – Paul Ricoeur gondolatmenete alapján – abban látja a politikai szöveg jelentőségét, hogy annak időbelisége, szubjektivitása, ábrázolt világa és kommunikáló személyei vannak.¹⁷ A kelet-európai államszocialista társadalmakban a politika tehát sajátos diszkurzív térben működött, amelynek elemei közül csupán a reprezentatív nyilvánosságot és a mitikus ideológiát emeljük ki. Az első fogalom lényege, hogy a reprezentáció személyhez és tárgyhoz kötött, és módja a kinyilvánítás. A második fogalom pedig a mitikus gondolkodásmódot jelenti, amelynek – egyebek mellett – jellemzője a zárt világgép és a dichotóm látásmód.¹⁸ Egészítsük ki mindezt Konrád György és Szelényi Iván megállapításával, amely szerint az állami és pártirányításnak „ideológusi szerepet is vállalnia kell, (...) szakadatlanul és közvetítés nélkül a magasabb érdekekre és szempontokra kell hivatkoznia. (...) S minél meghatározhatatlanabb az a magasabb érdek, amire hivatkozik, annál gyakrabban kell merítenie a politikai retorika szókészletéből (...)”.¹⁹

Mindezek alátámasztják, hogy a Kádár-rendszerben a retorika nem pusztán propagandát jelentett. A társadalom szovjetizálásának lényegi építőeleme volt az új politikai nyelvezet bevezetése és elsajátítása, amelynek eredményeként a korábban a közbeszédben a csupán magánvéleménynek vagy frázisnak tűnő mondatok is, a közlő személyétől függően, ügördöntő súlyt kaptak, viszonyítási ponttá váltak, és nemcsak a velük való azonosulás kifejezése, de megcáfolásuk kísérlete is kizárólag ugyanebben a nyelvezetben volt – feltéve, de meg nem engedve – lehetséges.

A politikai retorikai termék működési mechanizmusa, teljes és optimális kihasználtságot figyelembe véve, négy szakaszból állt. (1) Az elhangzott előadást (2) közölte a sajtó, rádió, televízió, (3) a szöveg megjelent gyűjteményes kötetben, (4) majd később bekerült másik kötetbe is, vagy az alapmű második – és további – kiadásába. Az eredetileg írásban megjelent politikai retorikai termék életútja a (2) szakasszal kezdődött. Ami a politikai beszédek és cikkek szerzőségének kérdését illeti, az állami és pártapparátus különböző szintjein szakértők sokasága dolgozott ezeken a „műveken”, ám a rendszer működése szempontjából lényegtelen, hogy a beszédet, cikket az előadó-szerző maga írta-e, avagy megíratta. A közléssel a szöveg identifikálódott, a politikus személyéhez kötődött, tehát az elérni kívánt hatás szempontjából nem volt jelentősége annak, hogy ténylegesen kinek a tollából származik.

Aczél György folyamatosan élt a retorikai eszközök kínálta lehetőségekkel. Ennek során – mintegy művelődéspolitikai „nyelvújítóként” – számos új fogalmat honosított meg. Tanulmányunkban ezeket kívánjuk bemutatni. Az általa bevezetett, megerősített vagy magyarázott fogalmak önmagukban nem alkalmasak a rendszer átfogó ábrázolására, de ez nem is volt célunk. Egyrészt „katalógust” kínálunk, másrészt az aczéli életmű társadalmi beágyazódásának körülményeit vesszük szemügyre.²⁰

Alapfogalmak

Szocialista realizmus és pártosság

A szocialista realizmus, mint alkotói módszer fogalmának részletes bemutatására e helyütt nincs mód.²¹ Eredetére vonatkozóan annyit rögzíthetünk, hogy a Proletárirók Oroszországi Egyesülete (RAPP) volt tagjai 1932-ben javaslatot tettek a „dialektikus materialista alkotómódszer” kanonizálására a közelgő írókongresszuson. A legfelső pártvezetés részéről a beadvány megtárgyalására létrehozott bizottság vitájában Sztálin javasolta a „szocialista realizmus” kifejezést.²² A kategóriát végül a Szovjet Írók I. Kongresszusa 1934-ben általános művészpólitikai irányelvként elfogadta, etalonként hozzárendelve Makszim Gorkij 1906-ban írott *Anyu* c. regényét. Az ideológiát és a kultúrát felügyelő Andrej Zsdanov, az SZKP KB titkára kongresszusi felszólalása szerint „a művészi alkotások hűségének és történelmi konkrét voltának párosulnia kell a dolgozó emberek szocialista szellemű eszmei átalakításának és nevelésének feladatával. A szépirodalomnak és az irodalmi kritikának ezt a módszerét nevezzük mi szocialista realizmusnak.”²³ Gorkij elsősorban a kispolgáriság és az individualizmus elleni harcot jelölte meg saját módszere fő vezérelvül.²⁴

A Rákosi-korszakban a szocialista realizmus Révai József-féle interpretációja a szinte szolgálai másolásra egyszerűsítette a fogalom alkalmazásának módszertanát. A Nemzeti Szalonban 1949. október 1-jén *Szovjet festőművészet* címmel megnyílt kiállításon Révai egyértelművé tette, hogy „követelésünk a magyar kultúra munkásai felé: hogy tanuljanak a szovjet kultúrától (...) Örülnék, hogyha a magyar művészek (...) alkalomnak tekintenék ezt a kiállítást a régen esedékes fordulatra a szocialista realizmus felé.”²⁵

Ami a pártosság fogalmát illeti, Lenin 1905-ben *A párt szervezete és a pártos irodalom* c. írásában fogalmazta meg a művészet pártirányításának szükségességét. „Letépjük a hamis cégéreket – nem azért, hogy minden osztályjellegtől mentes irodalmat és művészetet teremtsünk (ez csak az osztály nélküli szocialista társadalomban lesz lehetséges), hanem azért, hogy a szabadnak hazudott, valójában azonban a burzsoáziához kötött irodalommal szembeállítsuk a valóban szabad, nyíltan a proletariátushoz kötött irodalmat” – írta.²⁶ A pártosság elve tehát azt jelentette, hogy az új művészet a munkásosztály harcával együtt fejlődik és pártirányítással működik.²⁷

Azcél az MSZMP Politikai Akadémiáján 1968-ban, immár a KB kultúráért felelős titkáráként tartott első, *Kulturális és ideológiai életünk néhány időszerű kérdése* c. előadásában meghatározta a kiindulópontot: „Művészeti életünkben a legnagyobb támogatást a szocialista realista törekvéseknek nyújtjuk.”²⁸ Ugyanakkor jóval megengedőbb álláspontot képviselt a szocialista realizmussal szorosan összefüggő „többstílusúság” illetve a „pártosság” kérdésében. Az első fogalom kapcsán pedig így vélekedett: „Komolyan kell venni (...) azt az esztétikai igazságot, hogy a szocialista realista művészetben többféle stílus, többféle kifejezési mód lehetséges. (...) A stílus mindig a műalkotásban jelenik meg, tehát nem lehet apriorisztikusan nyilatkozni arról, hogy ez vagy az a stílus helytelen. (...) Világosan kell látni, hogy a formáknak (...) van, de maguknak az egyes művészi eszközöknek, a kifejezés egyes sajátosságainak (...) önmagukban még nincs ideológiai jelentésük.”²⁹

A második kérdésben így fogalmazott: „a szocialista művészet pártosságának korábbi, dogmatikus értelmezése (...) a politikai követelményt mint napi politikai igényt fogta fel. (...) Mi viszont úgy látjuk, (...) hogy a művészetnek elsősorban a párt általános törekvéseivel kell összhangban lennie. (...) Más szóval: a szocialista politika és a szocialista művészet kapcsolatában a politika döntően stratégiai koncepció, s nem taktikai megfontolás.”³⁰

Két évvel később, 1970-ben, az Írószövetség közgyűlésén erőteljesebben fogalmazta meg a pártosság stratégiai igényét: „az irodalom pártosságára, e háttérbe szorult fogalom visszaállítására van szükség. (...) A pártosság (...) nem egyéb, mint az emberi értékek történelmileg konkrét, a marxizmus-leninizmus jegyében történő vállalása, ébrentartása, erősítése úgy (...) ahogyan magában az életben jelen vannak. (...) A pártosság értelme az, hogy a szocializmus mellett foglalunk állást, és a nem szocialistával szemben lépünk fel. A pártosság: feltárni és megmutatni azokat a meglévő és fejlődő szocialista emberi kapcsolatokat, amelyek megvannak.”³¹

A szocialista realizmus követelményeiről az 1973-as országos ideológiai tanácskozáson Aczél kijelentette: „Továbbra sem lakkozott valóságot, apologetikus illusztrációt, nem makulátlan mintahősöket várunk. Változatlanul a marxista világnézetten, a társadalmi-közéleti felelősségvállaláson alapuló szocialista, a nép, a haladás ügyei mellett elkötelezett, hiteles, magas színvonalú művészetet igénylünk.”³² Más vonatkozásban viszont fogalmazásmódja a hangnem szigorodását jelezte: „Változatlanul nem kívánunk beleavatkozni ízlés-, és stíluskérdésekbe rendeleti úton, és támogatjuk a tartalmas, elsősorban szocialista irányú kísérletezést. Viszont a leghatározottabban fellépünk az ellen, hogy egyesek kísérletezés címén lejárt, nyugati művészeti divatokat másoljanak át. (...) a művészi kísérletezés-irány (...) csak ez lehet: új tartalmak és annak megfelelő új formák kiküzdése az itt és most parancsa szerint a ma és a holnap, a szocializmus számára.”³³ S mintha ezt a gondolatot folytatta volna a Politikai Akadémián 1979-ben: „Nem minden új, ami szokatlan. Vagy másként fogalmazva: nem minden új, amit az illető művész eddig nem ismert.”³⁴

Aczél utóbb a pártosságot a „valóság-hűség” fogalmával párosította, amely szerinte a művészi magatartás alapeleme. „A művészi alkotófolyamat a valóság minél teljesebb birtokba vétele, művészi újjáteremtése. (...) művészetünk kerüljön közelebb a valósághoz, a nép életéhez (...) mert a kulturális politika, amely ezeket az igényeket állítja középpontba, megfelel a művészet belső megújulásra való törekvésének.”³⁵ S mindezek szintézisében ismét a lenini kiindulóponthoz tért vissza: „A művészi tehetség mindenekelőtt a valóság átvilágításának képességét jelenti, s ehhez legalkalmasabb eszköz a realizmus.”³⁶

Kontinuitás és diszkontinuitás

Az 1956-ban alakult Magyar Szocialista Munkáspárt fennállásának folyamatos elméleti alapkérdése volt a kontinuitás és diszkontinuitás problémája, tehát hogy mennyire és milyen mértékben tekinthető az MSZMP gyakorlata a Magyar Dolgozók Pártja politikája folytatásának? Szervezeti értelemben a kérdés 1959-ben eldőlt, amikor az MSZMP e néven tartott első kongresszusát VII. sorszámmal látták el, jogutódként vállalva a KMP/MKP három és az MDP további három hasonló tanácskozását.

Aczél már közvetlenül 1956 után úgy vélte, hogy az általa is megszervezett Rákosi-éra csupán egyedi eltévelyedés, s nem rendszerhiba. „Nekünk kommunisztáknak kell, hogy az egyéni sérelmeinken túl tudjuk tenni magunkat, úgy, hogy ne maradjon tüske a szívünkben. (...) A hibákat személyek követték el, de a Párt eszméi tiszták!” – írta egy családott pártmunkás hozzá intézett levelére válaszulva, 1958-ban.³⁷ 1969-ben az országos agitációs és propaganda tanácskozáson nyilvánosan is letette a voksot a kontinuitás mellett, amikor így fogalmazott: „Kulturális politikánk egyik alapvető kérdése a kontinuitás és diszkontinuitás problémája. Ezzel a kérdéssel szembe kellett néznünk 1945-ben is és 1956 után is. (...) Az 1956 utáni folytonosság és megszakítottság tartalmilag teljesen más jellegű – mert szocializmuson belüli – probléma. (...) Mi (...) azt valljuk, hogy alapvető kérdésekben vitathatatlan a

munkásmozgalom folytonossága, de a XX. kongresszus után szakítottunk a régi gyakorlat hibás elemeivel. (...) Igaz, hogy abban az időszakban súlyos törvénytelenések, a hatalommal való visszaélések történtek (...), párttagok és pártönkívüliek százezrei, ha nem milliói vették tudomásul, fogadták el a konstrukciós perek „tényanyagát” (...), de nem ez volt elsősorban jellemző arra a különös helyzetre.³⁸

Látható, hogy fel sem merül a Rákosi-korszak, illetve a Révai-féle kulturális forradalom koncepció megtagadása, mindössze „a gyakorlat hibás elemei” kerültek partvonalon kívülre. Aczél álláspontjának azért volt jelentősége, mert ő – akárcsak Kádár János vagy Kállai Gyula – egyaránt megtapasztalták Rákosi börtönét, tehát a diszkontinuitást mindezek ellenére elutasító magatartásuk megkérdőjelezhetetlenné tette a proletárdiktatúra eredendő (értsd: az 1945-ös szovjet „felszabadításon” alapuló) legitimitását. Aczél úgy vélte, hogy a dogmatizmus nem a rendszer lényegi eleme, hanem csupán annak eltorzulása, s ebben az álláspontjában Lukács György véleményére is hivatkozott,³⁹ függetlenül attól, hogy egyébként Lukács nézeteivel az MSZMP 1967-ig folyamatosan vitában állt. Ez a kontinuitás-felfogás Aczélét változatlanul elkísérte további három évtizeden át, s ebben olyan jelentős értelmiségi harcostársakra támaszkodhatott, mint Király István, Pándi Pál vagy Rényi Péter. Aligha véletlen, hogy 1980-ban megjelent válogatott retrospektív kötete a *Folytatás és megújulás* címet viselte.⁴⁰

Az MSZMP 1988. májusi pártértekezlete elsodorta a kádári elveket és a politikai vezérkart. Aczél – egyik kivételként – azért maradhatott KB-tag, mert saját felelősségét taglaló, önkritikus hozzászólásában egyebek mellett kimondta: „felelős vagyok azért, hogy a kontinuitást túl nagy súllyal képviseltem és túl kevés erővel a diszkontinuitást”.⁴¹ A rendszer túlélése szempontjából ennek akkor már nem volt jelentősége.

A „három T”-től (támogat, tűr, tilt) a „két T”-ig (támogat, tilt)

A „három T” elvének alapját annak a realitásnak a tudomásul vétele jelentette, hogy a marxizmus monopóliumának elérése az adott történelmi helyzetben illúzió, helyette csupán a marxizmus hegemoniája tűzhető ki „átmeneti” célul. Az *MSZMP művelődési politikájának irányelvei* erről ezt tartalmazta: „A stílusvitákat hatalmi szóval (...) nem lehet eldönteni, de lehet és kell támogatni minden realista irányzatot, mert (...) előbb-utóbb eljut a szocialista realizmushoz. (...) Erkölcsi és anyagi támogatás mellett messzemenő szabadságot biztosítunk a népet szolgáló művészeknek (...) az irányzatok, a formakísérletek kérdésében. (...) Az irányítás fő eszköze (...) az eszmei befolyásolás”.⁴²

A „támogat-tűr-tilt” elvét párthatározat szintjén először *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* c. 1966-os dokumentum fogalmazta meg. „A művészeti életben a pártirányítás elsősorban az ideológiai meggyőzés és vita eszközével él. (...) megjelenhetnek, bemutatásra kerülhetnek olyan politikailag nem ellenséges alkotások is, amelyek humanista értékeik mellett eszmeileg vitathatók, többé-kevésbé szemben állnak a marxizmus-leninizmussal, a szocialista realizmussal. Ennek nem valamiféle ideológiai „engedékenység” az alapja, hanem az, hogy (...) tiltó eszközökkel nem, csak nyílt vitában győzhető le.” Mindez azt jelenti, hogy „az irányításnak (...) kell választania: mi az, amit támogat, (...) mi az, aminek létéről tudomást vesz és végül, mi az, amit elutasít.”⁴³

Ez a dokumentum – az 1958-as *Irányelvek* axiomatikus stílusától eltérően – logikai úton kísérte meg alátámasztani állításait. „Az irodalom és művészetek helyes megítélésének (...) feltétele, hogy helyzetüket az egész magyar társadalom ideológiai állapotával összefüggésben lássuk (...) Miért nem kizárólag a szocialista műveknek (...) nyitunk utat, s miért van szükség nem szocialista, nem marxista-leninista világnézetű alkotások publikálására vagy bemutatá-

sára? Az ilyen (...) kérdés szem elől veszi, (...) hogy az ország általános ideológiai helyzete (...) ellentmondásos képet mutat. Ha ennek az irreális követelménynek helyt adnánk és a művészeti életben csak a szocialista vagy ehhez nagyon közel álló alkotásoknak biztosítanánk kizárólagos megjelenési lehetőséget, ezzel az ország általános ideológiai helyzete és a művészeti élet ideológiai állapota közt teremtenénk indokolatlan feszültséget. Ez pedig menthetetlenül az adminisztratív korlátozás túlsúlyra jutását idézné elő, s végső soron az elvi vitát, az érdemleges eszmei harcot akadályozná.”⁴⁴

A „három T” elvét az MSZMP IX. kongresszusa 1966 decemberében határozatban rögzítette: „Az irányításnak (...) kell (...) meghatároznia, hogy mit támogatunk, mi az, aminek helyt adunk és amit elutasítunk. Támogatásban részesítjük a nagy tömegekhez szóló szocialista és egyéb humanista alkotókat, helyt adunk a politikailag, eszmeileg nem ellenséges törekvéseknek, viszont kirekesztjük kulturális életünkéből a politikailag ellenséges, antihumanista vagy a közérkölcstől sértő megnyilvánulásokat.”⁴⁵

A „három T” elvének következetes alkalmazását a hazai irodalom- és művészetpolitikai gyakorlatban Aczél György honosította meg. Bármennyire is magáénak érezte azonban a fogalmat, a Szovjetunió felé visszafogottnak mutatkozott. Amikor a moszkvai televízió 1970 áprilisában, Magyarország felszabadításának 25. évfordulója alkalmából interjút készített vele,

Aczél György a Magyar Rádió stúdiójában
Erdei Ferenc szociológussal (balra elől)
és Pál Lénárd fizikussal (balra hátul).
Szalay Zoltán felvétele, 1973.

arra a kérdésre, hogy mi az MSZMP szerepe az alkotó viták irányításában, kijelentette: „A párt következetes vezetése biztosítja, hogy a vitákban a marxista-leninista nézetek diadal-maskodjanak, győzzenek a fejekben is.”⁴⁶ Aczélra egyébként általában jellemző volt, hogy a Szovjetunió irányában elhangzott vagy leírt szövegei lényegesen keményvonalasabbnak tün-tek, mint a hazai vagy nyugati orgánumok számára adott nyilatkozatok és cikkek.

A gazdasági reform bukását követő ún. visszarendeződés a kultúra kérdéseit is érintette. Aczél az 1973-as országos ideológiai tanácskozáson minden addiginál kategorikusabban foglalt állást a „három T” szigorúbb alkalmazása mellett: „Nincs minden rendjén az ún. alkotóműhelyek társadalmi-ideológiai felelőssége körül sem. Néhány évvel ezelőtt kulturális politikánk jobb megértetése, népszerű kifejezése végett használtuk az úgynevezett „T”-ket, a „támogat, tűr, tilt” alliteráló szavakat. Ezeket ki lehetne egészíteni a „tudomásul vétellel”, vagy a „tájékoztatással”, és még egy sor „T”-betűs kifejezéssel. Az orientáló elvek természetesen mindig az egyes művek konkrét elemzése alapján és nem sematikusan érvényesíthetők. (...) a lényeg, hogy (...) minden (...) fórumnak kultúrpolitikánk elvei szerint kell szelektálnia. (...) De esetenként éppen ez a félreérthetetlen lényeg nem jut kifejezésre.”⁴⁷

Ezután sorra vette az első két kategóriával kapcsolatos elvárásait. A támogatás kérdését röviden lezárta azzal, hogy „valamennyi „T” közül (...) a támogatás következetes érvényesítése a legfontosabb (...), a kulturális műhelyek (...) vezetői (...) bátrabban és felelősségteljesebben éljenek a támogatás eszközeivel.” Ennél lényegesen nagyobb teret szentelt a tűrésnek. „Kulturális politikánk elvei torzulnak el akkor is, amikor (nem találván megfelelő „T”-betűt?) valódi művészi értékű alkotásokkal úgy vagyunk türelmesek, hogy passzívan tűrünk ott, ahol az alkotónak és alkotásainak megbecsülése (...) türelmes elvi vitát igényel (...) amelynek segítenie kell abban, hogy ezek az alkotók is továbblépjenek. (...) A „tűrés” azonban nem jelentheti, hogy az ilyen termékek arányát felduzzasztjuk a valódi művészet rovására” – zárta gondolatait Aczél, megjegyezve, hogy ezt a kategóriát annak idején elsősorban a szórakoztató műfajok (krimi, táncdal stb.) elhelyezésére találták ki.⁴⁸ Mindez alátámasztja, hogy az MSZMP fennállása alatt a művészet- és művelődéspolitikai viták a gyakorlatban elsősorban a „tűr” kategória szűkebb-tágabb értelmezése körül mozogtak. Ugyanazon alkotó és mű egyik periódusban besorolható volt ide, a másikban már vagy még nem.

Aczél 1978-ban a *Társadalmi Szemlében* cikket közölt a *Művelődéspolitikai irányelvek* megjelenése óta eltelt húsz év tapasztalatairól. A „három T” elvét így értékelte: „Ebben a két évtizedben (...) művelődéspolitikánk a „három t” jegyében alakult (...) hogy jelezze az elvi megkülönböztetést. (...) Alkalmaztuk a tiltást is, de ez sohasem vált a fő eszközzé. (...) Igyekeztünk visszaszorítani (...) a „kulturális környezetszennyezést”. (...) Gyakoroljuk a tűrést és a türelmet, s ezen nem a (...) semlegességet értjük.”⁴⁹ Ugyanitt megjegyezte: „Az elmúlt húsz év gyakorlatában fokozatosan érvényesült az az elv, hogy művészeti életünkben a legnagyobb támogatást a szocialista törekvéseknek kell nyújtani. A támogatást elsősorban a realista művészet igényelheti, amin természetesen nem stílust értünk.”⁵⁰

Egy évre rá így fogalmazott a Politikai Akadémián tartott előadásában: „Kulturális politikánk elvei és módszerei beváltak. Nincs okunk és szándékunk ezeken változtatni.”⁵¹

A „három T” alkalmazásában *Az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközösségének állásfoglalása az MSZMP művészetpolitikájának időszerű feladatairól* c. dokumentum 1984-ben az új szakasz kezdetének igényével lépett fel. A változást a megfogalmazás jelezte: „a párt irányító munkájának alapvető módszere: az elvi orientálás. Elsődleges eszközei a meggyőzés és az érték szerinti differenciált támogatás.” Továbbá: „a fő hangsúlyt (...) változtatlanul a szocialista (...) művészi törekvések támogatására helyezi.” A logikai sorrend szerint most a „tűr” kategória kifejtése következett volna, ám e helyett ez állt: „a párt (...) alapvető jelentőséget tulajdonít

az alkotói szabadság biztosításának. Stílusirányzatoktól, a művészi tárgyválasztástól és alkotói módszerektől függetlenül támogat minden olyan művészi törekvést (...) amely hozzájárul a kultúra humánus küldetésének teljesítéséhez (...). Ugyanakkor (...) fellép minden emberellenes, a szocializmus eszményeit, értékrendjét, közösségi normáit romboló törekvés ellen.” Nem kevesebb történt ezzel, mint a „három T” elvének átalakulása „két T”-re: a „tűr” beolvadt a „támogat” kategóriába; egyúttal a „tilt” meghatározása is módosult: már nem a szocializmus-ellenesség, hanem a szocializmus által kitűzött eszmények elleni fellépést foglalta magában. Az új megközelítésmód elméleti megalapozását az állásfoglalás szintén megkísérelte: „Az alkotó, ha vállalja a művészet alapvető humánus küldetését, művészetével egyúttal a szocializmus eszményeit, végső céljait is szolgálja.” A dokumentum meglepő módon a korábbiakhoz képest még tovább lépett: kifejtette, hogy a politikai vezetés és a művészek között véleményeltérés is felmerülhet, s ebben nem feltétlenül a politikának van igaza. „A (...) rövid távú érdekek figyelembevételére is kényszerülő politikának vállalnia kell a tévedés kockázatát is.”⁵²

A fenti dokumentum kapcsán Aczél 1984-ben újabb előadást tartott az MSZMP KB Politikai Akadémiáján. Megerősítette az immár „támogat és tilt” elvet: „Tehát nagyobb szigorúságot a selejttel szemben és nagyobb szabadságot az értékeknek.”⁵³ Mindez visszaköszönt a következő pártkongresszus határozatában is. „Az irodalomra, a művészetekre jellemző sokszínűség feladása nélkül arra kell törekedni, hogy az értékrendet a szocialista, humanista szellemiségű művek határozzák meg. Nem szabad teret engedni az eszméinktől idegen, szocialista viszonyainkat eltorzító törekvéseknek.” – olvasható az MSZMP XIII. kongresszusának záró dokumentumában.⁵⁴ Az új elv alkalmazására azonban a történelem már nem adott kifutási időt.

Kiegészítő fogalmak

A kultúra szocialista szabadsága és a művészeti pluralizmus

A szabadság fogalmáról Aczél 1972-ben, a *Le Monde*-nak nyilatkozva így fogalmazott: „Büszkék vagyunk arra, hogy Magyarországon nincs olyanfajta szabadság, amely arra épülne, hogy az állam semmibe sem avatkozik be.”⁵⁵ S hogy pontosan milyen is a létező szabadság, arra Aczél – a „három T” elvét továbbfejlesztve – már korábban megalkotta a «kultúra szocialista szabadsága» kategóriát. Ezt a Politikai Akadémián 1968-ban elhangzott, már idézett beszédében ekképpen írta körül: „Amikor tehát mi nagyobb szabadságról beszélünk, akkor ezen elsősorban a szocialista művészet nagyobb mozgásterét és a szocializmus irányába ható művészi kezdeményezés nagyobb szabadságát értjük. (...) A szabadság elve és gyakorlata emellett azt is jelenti, hogy közvéleményünk megismerkedhet nemcsak a klasszikus művészettel, de a mai polgári művészet tényleges értékeivel is (...) Nyilvánosságot biztosítunk minden hazai alkotásnak (...) még ha eszmei arculata nem is szocialista. Amennyiben tehetséges munkák, és nem támadják törvényes rendünket, akkor megjelennek.”⁵⁶

Ennél világosabban, tételesen a „három T” elvére alapozva fejtette ki nézeteit az 1969-es országos agitációs és propaganda tanácskozáson. „A marxizmus-leninizmus hegemoniájából kiindulva a kultúra szabadságát a következőképpen értelmezzük. Maximális támogatást nyújtunk, teljes szabadságot biztosítunk a szocialista tendenciák, a szocialista realista törekvések számára. (...) Lehetővé tesszük továbbá, hogy a hazai és nemzetközi nem marxista, de antiimperialista polgári-humanisztikus értékek nyilvánosságot kapjanak. (...) Nincs viszont szabadság a politika-íllag semleges, antihumanista vagy a közerkölcsöt durván sértő termékek számára.” – mondta.⁵⁷

A 'kultúra szocialista szabadsága' tartalmának kettős meghatározása 1978-ban jelenik meg Aczélnál, a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának ülésén elhangzott beszédében: „Együtt és egyszerre valljuk a kultúra pártirányításának szükségességét és a haladó kultúra tartalmas szabadságának elvét. (...) Törekszünk a kulturális életben is a szocialista módon értelmezett politikai és eszmei egység kialakítására, megszilárdítására.”⁵⁸

Ugyanebben az évben a *Társadalmi Szemlé*ben a fogalmat általános érvényességi alappal látta el: „a mi szabadságértelmezésünk vezető elvei a szocializmus eszméjét szolgáló, s az ország szocialista fejlődését segítő művészi kezdeményezések lehetőségeit teljesítették ki. (...) A maximális szabadság a szocialista művészet számára – a szocialista demokrácia elveiből következik.”⁵⁹

Ugyancsak a „kultúra szocialista szabadságához” kapcsolódik Aczélnak az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközössége 1971-es, színházi tematikájú ülésén elmondott hozzászólásában használt, „a humanista, szocialista irányultságú gondolati tartalom és a művészi meg-

Aczél György
Jekatyerina Furceva
szovjet kulturális
miniszterrel (jobbra)
és Király Istvánné
tolmáccsal (balra), 1969.
Forrás: Király Júlia.

jelenítés egységének elve” bevezetése. Ehhez rendelte hozzá a színházvezetői szabadságot oly módon, hogy bár „a szocialista ihletésű hazai drámairodalom színházkulturánk közép-pontjában foglal helyet”, az „előadott művek többsége klasszikus és külföldi szerzők alkotása, és azok bemutatása ugyancsak fontos feladata színházainknak.” A feladat ebből adódóan a szinkronizálás: „keresni kell a módját annak, hogy a színház a klasszikus drámában rejlő korszerű «üzeneteket» is érzékelhetővé tegye a ma embere számára.”⁶⁰

Helyet kapott e kérdés az 1973-ban az olasz *Rinascita*-ban megjelent interjújában is: „Az irodalom, a művészetek szabadságát mi úgy értelmezzük, hogy a (...) szocialista tendenciák mellett helyt adunk (...) más igazi, humánus művészi értékeknek is. Művészeti-kulturális életünk ennyiben „pluralisztikus”.” Majd hozzátette, hogy a pluralizmus egyébként a marxizmuson belül elképzelhetetlen.⁶¹ Ugyanebben a nyilatkozatában némi ironizálást is megengedett: „Az alkotó művésznek, értelmiségnek sem szánjuk az udvari bohóc szabadságát: bármit mondhat – úgysem számít.”⁶²

Végül a szabadságfogalomhoz tartozik az ún. „másképp gondolkodás” megítélése. Erről Aczél a már említett 1978-as népfrontülésen a következőket mondta: „Lehet-e nálunk „másképpen” gondolkodni? Gondolkodni, persze, mindenképpen lehet. Ha a cselekvés szabadságát nézzük, akkor már nem mindegy, mi ennek a „másképpen”-nek a tartalma. Ha a „másképp” tényleges kárt okoz a többi ember szabadságának, a társadalom érdekének, akkor éppen a tartalmas, reális szabadság érvényessége követeli meg a kritikát vagy – amennyiben törvényeinket is sérti – akár az adminisztratív intézkedéseket is. (...) Nem örülünk, ha kényszerítő intézkedéseket kell alkalmaznunk, bármilyen indokolt, s bármely ritka esetben tesszük is.”⁶³

A „szocialista minőség” érvényesítése

Ebben a fogalomkörben kiindulópontként Aczél egy 1970-es rádióinterjújában elhangzott mondatát érdemes idézni: „szocialista ember nem képzelhető el a művészet teljes befogadása, sokoldalú élvezete nélkül. (...) Éppen ezért (...) nőnie kell az egész embert integráló művészet jelentőségének, szerepének (...).”⁶⁴ Minthogy a szocialista embereszmény eléréséhez vezető művészet magától értetődően minőségi, sőt szocialista minőségű kell, hogy legyen, szűk egy évtized múlva Aczél megalkotta a „szocialista minőség” kategóriáját. Az 1979-es politikai akadémiai előadásában ezt mondta: „A minőségigény megalapozottabb és következetesebb érvényesítése, a valódi, mindenekelőtt a szocialista értékek támogatása biztosíthatja elsősorban szellemi, kulturális életünkben az olyannyira kívánatos erőteljesebb szelekciót. (...) Amikor azt hangsúlyozom, hogy nem akármilyen minőségről, hanem szocialista minőségről beszélünk, ezt nem azért tesszük, hogy ezzel bármily értéket is kulturánkon kívül rekeszünk. A szocialista minőségigényhez a szakmai érték, a hozzáértés, a tehetség követelményei egyértelműen hozzátartoznak. A szocialista jelző a minőség szó előtt tehát nem kirekesztő, a művészet sajátosságait nem rendeli alá a napi politikának, csak irányt jelöl. (...) A szocialista minőség érvényesítése azt jelenti, hogy vállaljuk az emberiség haladó kulturális örökségét s alkotó továbbfejlesztését: az új értékek teremtését, s a minden igaz érték iránti elvszerű nyitottságot – a szocializmus javára.”⁶⁵

A következő évben Aczél, a Művészeti Szakszervezetek Szövetségének kongresszusán, mintegy kiegészítette az előbbi okfejtését: „A minőség mindig meghatározó mércéje volt a művészetnek. Most is az, ehhez egyebek közt hozzátartozik a művészek egymás közötti és egymás iránti köteletségének és felelősségének erősítése, még inkább az intézmények, műhelyek vezetőinek felelőssége.”⁶⁶

A centralizált autonómia

Első olvasatra fából vaskarikának látszó kategória a «centralizált autonómia». Aczél ebben a jelzős szerkezetben kísérte meg összhangba hozni a kulturális műhelyek vezetőinek szakmai önállóságát a párt által elvárt marxista-leninista ideológiai hegemoniával. Ennek egyik első jelét a *Népszabadság* 1964. július 12-ei számában fedezhetjük fel, amelyben Aczél művelődésügyi miniszterhelyettesként interjút adott a színházpolitikáról. Itt hangzottak el a következők: „Ami a művelődésügy vezető szerveit illeti, mi az igen ritka kivételektől eltekintve nem avatkozunk adminisztratív eszközökkel a színházak műsorterveibe. (...) A színházak önállósága természetesen nagyobb felelősséget is ró a vezetőkre. Mi önállóságon sohasem értettünk (...) liberalizmust, hanem mindenkor demokratizmust (...). A demokratikusan értelmezett színházi önállóság célja a szocialista színház megeremtése.”⁷⁶⁷

Mintha ezt a gondolatot folytatta volna nyolc évvel később, a *Le Monde*-nak adott interjújában: „hogya mit adunk ki, mit mutatunk be stb., ezt általában az alkotóműhelyek (...) döntenek önállóan, felelősséggel és a központi irányításnak csak ritkán, különösen bonyolult esetekben kell közbeavatkoznia. A szerkesztőségek, a színházak stb. önállósága lehetővé teszi, hogy ha egy művet az egyik helyen elutasítanak, a másikon elfogadják”⁷⁶⁸

Világos tehát, hogy az önállóság mögött/fölött magasabb eszmei-elvi érdek áll, amelynek mintegy automatikusan biztosítania kell a helyes ideológiai irányt. De két évvel később Aczél már logikai alapot is készített okfejtéséhez. A *Literaturen Front* c. bolgár irodalmi lapban *Az irodalom és a művészet a nép szolgálatában* címmel közölt interjújában megerősítette, hogy „Magyarországon a kulturális műhelyek (könyvkiadók, szerkesztőségek, filmstúdiók, színházak, lektorátusok stb.) önálló válogatási, publikálási jogkörrel rendelkeznek.” S jött a magyarázat: „De ezeknek a műhelyeknek a vezetői – akár párttagok, akár pártönkívüliek – mind pártunk és szocialista államunk bizalmából töltik be felelős tisztségüket, tehát az önállóság nem jelent „függetlenséget” a párt kulturális politikájától és az állam érdekeitől. Ellenkezőleg: a decentralizáltan működő alkotóműhelyek épp áltálal őrizhetik meg önállóságuk és felelősségük szocialista jellegét, ha valamennyiük tevékenységét centralizálja, összehangolja a párt, amely a marxizmus-leninizmus eszmei hegemoniáját biztosítja és erősíti. Ez előfeltétele annak, hogy a marxizmus-leninizmus eszméje mind teljesebben kitöltse a szellemi életet, s teljesítse történelmi hivatását: a szocialista közgondolkodás kialakítását és általánossá tételét.”⁷⁶⁹ Ebben áll tehát a «centralizált autonómia» fogalma. A visszarendeződés azonban a retorikában is óvatosságra intette: 1979-ben már „a szabadsággal való felelős élés” fontosságát hangsúlyozta, amikor kijelentette: „Nem vonatkozhat egyik műhelyre (...) „A”, a másokra „B” kategóriájú állami és pártfegyelem.”⁷⁷⁰

A művészeti közérthetőség és közérdekűség

Aczél 1969-ben az országos agitációs és propaganda tanácskozáson a „tömegművészet” és a „magas művészet” konfliktusát érzékelve fejtette ki nézeteit a művészeti közérthetőségről. „Nem hisszük, (...) hogy valamilyen művészi alkotás eszmei és művészi értékét a (...) közérthetőség határozná meg. Mégis, felhívnám alkotóink figyelmét arra, hogy a közérthetőség mind a művész, mind a társadalom számára fontos és a lehetőségekhez képest mindinkább megközelítendő. (...) egyetlen művészt sem elégíthet ki, ha közölnivalója éppen azok számára nem érthető, akikkel ezt az igazságot, élményt megosztani akarja. (...) a kultúra az emberi élet szerves része (...) a szocializmusban (...) az egész nép (...) formálójává kell válnia. Ennek pedig (...) feltétele a közérthetőség.”⁷⁷¹

Visszatért a kérdésre a *Népszavának* 1971. december 25-ei számában adott interjújában. „Közérdekű az a művészi alkotás, amely valami társadalmilag lényegeset, reális összefüggéseiben képes ábrázolni, ami azt is jelenti, hogy (...) az ember érdekeit fejezi ki. Ugyanakkor a közérdekű művek nem mindig azonnal közérthetőek is. (...) Ilyen esetekben pedagógusként (...) kell küzdeni e művek megértéséért” – nyilatkozta, hangsúlyozva a „cél tudatos megértetés és megszerettetés” társadalmi fontosságát.⁷²

Az 1974-es Országos Közművelődési Aktíván is kitért erre a kérdésre, amikor kijelentette: „Minden művész akkor teljesíti a legteljesebben a maga közművelődési feladatát, ha alkotásaiban a kor szószólójaként lép a nép elé, ha műveiben kifejezi a dolgozó nép világát.”⁷³

A művészeti közérthetőség az 1979-es politikai akadémiai előadásban is hangsúlyt kapott: „Nem igaz, hogy az érthetőség igénye (...) támadás a művészet sajátossága ellen. A humanista, kiváltképp a szocialista humanista műalkotásnak az értelem s ezzel együtt (...) az érthetőség mindig is belső követelménye volt. (...) A remekmű akkor éri el célját, ha mindenkéé lesz.” – vélte Aczél.⁷⁴

A kommunista nonkonformizmus

Ez a fogalom is azok közé tartozik, amelyek Aczél KB-titkárként tartott első, 1968-as politikai akadémiai előadásában megjelentek. „Amikor művészeinkről szólva dicsérjük a szocialista vagy szocializmussal szövetséges művészek alkotásait, a sznoboktól azt a gúnyos megjegyzést halljuk: persze, a „hatalom emberei” dicsérik a konformistákat.” – mondta. „Barát és ellenfél értse meg: mi a szenvedélyes, társadalmi felelősségtől áthatott irodalom, a szocialista és a szocializmus irányába fejlődő művészet hívei vagyunk. Mi ezt a művészetet nem tartjuk „konformista” művészetnek. (...) Ki állíthatná felelősséggel, hogy az a párt és azok a művészek, akik a marxizmus jegyében végzik munkájukat, a konformizmus megtestesítői? Mi a marxizmus hívei vagyunk, tehát nem vagyunk hívei a változatlanlanságnak, a konzerválásnak, az állapotok rögzítésének.”⁷⁵

Öt évvel később a kérdést egy tézisszerű mondattal elintézte a *Rinascita*-interjúban: „Mi az alkotókra mint a kultúra, a szocialista életforma bensőleg elkötelezett tevékeny formálóira tekintünk.”⁷⁶

S hogy mennyire fontosnak tartotta a «kommunista nonkonformizmust», arra példa az 1984-es utolsó, már említett művészetpolitikai előadása, amikor így fogalmazott: „Művészetpolitikánk nem a (...) művészeket akarja (...) megregulálni (...), hanem (...) egyértelművé igyekszik tenni (...) a társadalmi fejlődés tényleges szükségleteit és az ezekre épülő társadalmi igényeket.”⁷⁷

Az „értelmes válogatás”

Aczél 1972-ben a *Le Monde*-nak büszkén jelentette ki: „nálunk nincs cenzúra (...) de selekcio van.”⁷⁸ Ezzel összefüggésben tudnivaló, hogy a hatvanas évek végétől a nemzetközi kapcsolatokban az ún. „békés egymás mellett élés” teóriája vált uralkodóvá, amely azonban nem ideológiai, hanem politikai fogalomként érvényesült. A szovjet blokk országai és pártjai a békés egymás mellett élést az osztályharc egyik formájának tekintették. Aczél 1968-ban maga is leszögezte: „proletár és burzsoá ideológia között nincs, nem lehet békés egymás mellett élés (...) Ellenkezőleg: (...) rendkívül fontos harci tereppé (...) a nyílt ideológiai ütközetek területéé válik a kulturális élet.”⁷⁹ Éppen ezért a nyugati országokkal fenntartott együttműködést abban vélte megtalálni, hogy „azt hozzuk be (...), ami valóban jó, értékes, művészi alkotás, ne pedig a humánusot megtagadó vagy támadó műveket, ne az ízlésrontó, értéktelen irodalmat, filmet, a szórakoztató ipar bulvártermékeit, azaz igyekezzünk értelmesen válogatni.”⁸⁰

A már idézett *Le Monde*-interjúban a válogatás kritériumairól szólva kijelentette: „a választásnál (...) mérlegelünk és figyelembe vesszük, (...) hogy a művészi alkotások nehezen kategorizálhatók (...) Elsősorban a szocialista művek alkotását, terjesztését támogatjuk, de megbecsülünk minden humanista művészi értéket is. (...) Teret adunk nem realista alkotásoknak is, ha azok rangos művészi értéket képviselnek. (...) Vagyis a művek szemlélete, művészi értékük tiszteletben tartása vezet bennünket a válogatásban.”⁸¹ Mindez összecseng a „három T” elvével. 1980-ban még hozzátette: „Európaiságunk” bizonyítására aligha alkalmas olyan divatirányok kritikátlan és szolgálai követése, melyeket egyébként a világ már régen túlhaladott.”⁸²

Az „oszd meg és uralkodj”

Az ókor óta ismert politikai manőver, a „divide et impera” a kultúrpolitikai gyakorlatnak is alapeleme volt. Maga a fogalom Aczélnál ritkán bukkant fel, alkalmazását tagadta. A Magyar Írók Szövetsége 1976. évi közgyűlésén erről a következőket mondta: „Nem adtunk és nem vettünk fejeket, nem vásároltunk gerinceket, ha kellett, harcoltunk, ha lehetett, barátságban voltunk. Senkinek nem ígértünk funkciót, hogy velünk tartson, és senkit nem áldoztunk fel azért, hogy mások körében népszerűek legyünk. (...) A fejlődés útját csak úgy tehetjük szabaddá, ha senkit se szegezünk valamikori tévedéseihez, s író barátaink se kötözik magukat a történelem által meghaladott hamis eszmékhez. Nem elvünk, mert nem is lehet a mi elvünk az „oszd meg és uralkodj”, ellenkezőleg, fel kell lépünk a mesterséges korlátok ellen, amelyek elválasztják azokat, akiknek közös csapatban van a helyük.”⁸³

A nemcsak írókra érvényesíteni kívánt megfogalmazással szemben az aczéli gyakorlat valójában ennek szöges ellentétét mutatta. Példaként elegendő csupán a népi-urbánus ellentét folyamatos élezésére és csillapítására; az irodalmi folyóiratok (*Kortárs* vs. *Új Írás*), kiadók (Magvető vs. Szépirodalmi) és filmstúdiók (Budapest vs. Hunnia) kvázi-dualista modelljére; a Művelődésügyi Minisztérium önálló oktatási és kulturális tárcákra történő szétválasztására utalni.

Ez a fogalom átvezet bennünket Aczél művészetpolitikai gyakorlatához („kézi vezérlés”, „mézesmadzag és korbács”, egyedi személyi kedvezmények rendszere stb.), hiszen a praxis nem kevésbé volt rendszer specifikus, mint az elvi alapok. Jellemző, hogy a politikai rendszer-változás hajnalán készült első igazán kritikus és tárgyyszerű pártdokumentum, a Történelmi utunk is a gyakorlat „megengedő liberalizmusára” helyezte a hangsúlyt: „Ez a kulturális és szövetségi politika – éppen a politikai szerkezet változatlanlansága következtében – (...) a megengedő liberalizmus (...) alapján állt. (...) Ebből ered kontúrталansága, amely (...) a szűkkeblűség és a liberalizmus közötti folytonos ingadozást okozta. A szövetséget egy rugalmas kultúrpolitika párton belüli exponensei (elsősorban Aczél György) és a kulturális élet vezető alakjai (...) között kötötték meg, (...) ami a kormányzat konszenzusra irányuló politikájának fontos legitimációs pillérévé vált.” – olvashatjuk a szövegben.⁸⁴ Ennek bemutatása azonban már nem tanulmányunk témája.

A művészetpolitikai fogalomrendszer beágyazódása

Aczél György művészetpolitikai fogalomrendszerének érvényesülésében szakmai konszenzus mutatható ki. A korabeli értelmiségi elitnek érdekében állt a kultúrpolitika támogatása, mert az Aczél által képviselt szemlélet és gyakorlat – minden korlátoltsága ellenére – jóval megha-

ladta a többi szocialista országban uralkodó állapotokat, így a Jiří Hendrych, Vasil Bilák és Jan Fojtík-féle csehszlovák, a Zenon Kliszko és Andrzej Werblan vezetésével működő lengyel, a Kurt Hager és Joachim Herrmann nevével fémjelzett NDK-beli, vagy a Pjotr Gyemicsev és Mihail Zimjanyin által irányított, szuszlovi örökségű szovjet kultúrpolitikát.⁸⁵

Jan Assmann óta tudjuk, hogy a kanonizáció és az interpretáció a kulturális emlékezet írásban történő rögzülésének fontos állomásai voltak, amikor is „a kanonizált szöveg kíván értelmezést s válik értelmezési kultúra kiindulópontjává”.⁸⁶ Nem meglepő tehát, hogy az aczéli fogalomrendszer elsajátításának és közvetítésének is volt rituális funkciója. Az ebben közreműködők mintegy hitet tettek a hatalom és az értelmiség közötti informális kiegyezés addigi eredményei és várható jövője mellett. A fogalomrendszer minél erősebb társadalmi beágyazódását éppen az említett két tényező segítette elő: az interpretáció és a kanonizáció.

Interpretáció

Aczél retorikai munkásságának interpretálása a könyvismertetésekben nyilvánult meg. Az ebben való részvétel a korszak értelmiségi elitjének kollektív vállalása. Nem volt célszerű kimaradni belőle, vagy ha mégis, annak formális és informális következményei lehettek. Egyesek különösebb lelkiismeret furdalás nélkül publikáltak, mások nehezebben fogtak tollat.⁸⁷ Ezek a szövegek olykor csak rövid ajánlasként, máskor és a tudományos kritika igényeit kielégítő recenzió jellegével készültek, lényegük azonban minden esetben a szerző és a közreadó sajtóorgánium lojalitásának kifejezése, valamint a kötetbe foglalt mondanivaló mértékadó jellegének nyomatékosítása volt. Aczél György 1970 és 1986 között megjelent kötetéről mintegy száznegyven könyvismertetés látott napvilágot.⁸⁸ Az ismertetéseket közlő periodikák listáján szerepel az öt országos politikai napilap (*Esti Hírlap, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, Népszava*), a párthoz kötődő elméleti folyóiratok (*Ifjúkommunista, Pártélet, Propagandista, Társadalmi Szemle*), a hetilapok közül az *Élet és Irodalom*, a *Hétfői Hírek*, a *Magyar Hírek*, a *Tükör* és az *Új Tükör*. A legszélesebb az országos és regionális irodalmi, kulturális és tudományos folyóiratok spektruma (*Alföld, Filmkultúra, Irodalomtörténet, Jelenkor, Kortárs, Könyvtáros, Könyvvilág, Köznevelés, Kritika, Látóhatár, Mozgó Világ, Nagyvilág, Napjaink, Népművelés, Nógrád, Nógrádi Szemle, Politika-Tudomány, Szocialista Művészetért, Szociológia, Tiszatáj, Új Írás, Valóság, Világosság*), sőt egyházi lapok is reflektáltak (*Új Élet, Theológiai Szemle, Vigilia*).

A periodikák névsoránál nem kevésbé szemléletes a recenzeálók listája; itt a kádári ún. szövetségi politika, az értelmiséggel való kiegyezés eredményei maradéktalanul tükröződtek. Aczél kötetéről vezető írók, költők, tudósok jegyezték ismertetést, mint Almási Miklós, Ancsel Éva, Bertha Bulcsú, Boldizsár Iván, Darvas József, Dobozy Imre, Fekete Gyula, Garai Gábor, Gyertyán Ervin, Hahn István, Jovánovics Miklós, Keresztury Dezső, Kéry László, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kulcsár Kálmán, Lukács József, Marx György, Mátrai László, Mesterházi Lajos, Nagy Péter, Nemeskürty István, Ortutay Gyula, Pamlényi Ervin, Rónay László, Simon István, Sötér István, Szabó Magda, Száraz György, Szerdahelyi István, Szigeti Jenő, Zoltai Dénes. A művelődéspolitikusok, illetve az apparátus tagjai közül Agárdi Péter, Pozsgay Imre, Rényi Péter és Tóth Dezső jelentkezett egy vagy több recenzióval.

Az interpretáció erősítését jelezte az a gyakorlat, amikor egyes szerzők az Aczél-kötetről írott recenziójukat, saját elméleti munkásságuk szerves részének tekintve, saját gyűjteményes köteteikben újraközltek.⁸⁹

Általában elmondható, hogy egy könyvkritika újraközlése a szerző szempontjából elősorban az életmű teljességének dokumentálását hivatott elősegíteni. Aczél műveiről

szólva azonban ennél többről van szó: a retorikai mondanivaló nyomatékosítását szolgálja. Gondoljuk végig az elvileg elképzelhető legteljesebb mechanizmust: Aczél beszédet tart (1), ennek szövege megjelenik egy vagy több sajtótermékben (2), majd bekerül a következő gyűjteményes kötetébe (3). Erről valamely mértékadó személyiség recenziót ír egy vagy két helyre (3), majd ezt újraközli saját könyvében (5). S még tovább: Aczél a már kötetben kiadott szövegét megjelenteti újabb, válogatott retrospektív könyvében (6), amelyről újabb recenzió jelenik meg (7) – s ez végül ismét gyűjteményes szerzői kötetbe kerül (8).

Kanonizáció

Míg a recenziókban megnyilvánuló interpretálás fénykora a hetvenes évek volt, addig a kanonizálás Aczél György életművének vonatkozásában a nyolcvanas évtizedben bontakozott ki, négy irányban: 1) Az életmű szóbeli elemeinek retorikai csúcsteljesítményként való elismerése. 2) Az életmű önálló szellemi alkotásként értelmezése és beemelése a magyar irodalomtörténetbe. 3) Az életművön alapuló kultúráirányítási gyakorlat alapmodellként való elfogadása. 4) Az életműnek, illetve hatásának művelődéspolitikai gondolkodási paradigmaként való meghatározása. Az alábbiakban e jelenségeket részletezzük.

1. Az MSZMP Politikai Főiskoláján 1985-ben, sokszorosított formában, retorikai gyakorló szöveggyűjtemény készült. Ebben Aczél *Egy elmaradt vita helyett* című interjújából szemelvény jelent meg, stílusgyakorlat-jelleggel, valamint a *Politikai szövegek gyűjteménye* fejezetben három, 1970–73 között elhangzott beszédrészletét közzétették.⁹⁰ A kötet két év múlva nyilvános forgalmazásban is napvilágot látott, Aczél szövegei változatlan tartalommal helyet kaptak.⁹¹ Az előszó plasztikusan megfogalmazza a kiadvány célját: „A politikai beszéd fontosságát Lenin is sokszor kiemelte (...) hiszen a szóbeli meggyőzés a tömegek mozgósításának nagyon fontos eszköze volt és marad.”⁹²

Fischer Sándor *Retorika* című kézikönyve a korszakban a közéleti beszéd oktatásának talán legnépszerűbb tankönyve. A kötet utolsó része – módszertani segédanyagként – szemelvényeket tartalmaz szónoklatok szövegeiből, közte Aczél *A mi rendünk előfutára* című, az 1973-as Petőfi-évforduló alkalmából elhangzott beszédének részleteit. Fischer a közlést e szavakkal vezette be: [Aczél] „közkedvelt előadó, azok közé tartozik, akik a beszédek tartalmán kívül súlyt helyeznek arra is, hogy a témát színesen, sokoldalúan fejtsék ki, előadás-módjukkal is ébren tartva a hallgatóság érdeklődését.”⁹³ A beszédrészletek után következik az értékelés: „A politikus lágy lírával indít, de tüstént erélyesen cáfol, majd néhány mondat után határozott, dinamikus támadással vádol is. A beszéd eleje bizonyítékokkal, elhithető erővel választja szét a nagy forradalmi költő méltó utódait azoktól, akik csak bitorolni akarták nevét és szellemét, majd szól Petőfi 1945 utáni értékeléséről. Nem feledkezik meg az 1956-os ellenforradalmi erők hamis költő-kisajátításáról. Szól ezután adósságunkról a költővel szemben, és értékeli mai, valódi Petőfi-élesztésünket. Majd – a beszéd hosszúságához mérten – teljes értékelést ad a költő társadalmi-politikai életéről, szerepéről. A beszéd nyelve, stílusa méltó a nagy költő ünnepléséhez; jól válogatott idézetek hozzák közel hozzánk Petőfi szellemét.”⁹⁴

Látható, hogy a szemelvény és a hozzá fűzött kommentár Aczélt nemcsak retorikai teljesítménye, de annak mondanivalója (történeti apológiája) miatt is elismeri. Ezzel munkásságát a forma mellett tartalmi értelemben is kanonizálja.

2. Az irodalomtörténeti kánon továbblépett a pusztá retorikai formák értékelésén. Aczél kivételével ugyanis egyetlen Kádár-kori politikussal sem fordult elő, hogy „elméleti” munkássága

helyet kapjon a magyar irodalomtörténetben. Az 1945–75 közötti időszakot bemutató akadémiai szintézis („Sóska”) első kötetében, a korszak irodalmi életéről szóló fejezetben, Szabolcsi Miklós kritikailag dolgozta fel Aczél munkásságát.

„Már Szirmai István életében jelentős kultúrpolitikai irányító szerep jutott Aczél Györgynek, aki Szirmai halála után a kulturális politika fő irányítója lett. (...) Előadásából, cikkeiből nemcsak a politikus arculata rajzolódik ki, hanem a kultúrára, művészetre, irodalomra fogékony marxista gondolkodóé is. (...) írásaiból a hatvanas-hetvenes évek magyar kulturális életének fejlődéstani képe is kibontakozik.(...) a folytonosság és újítás dialektikája jegyében ítéli meg a kulturális folyamatot. Hatékonyan befolyásolták Aczél György írásai a hatvanas és hetvenes évek irodalmi tudatát, hozzájárultak a kritikai értékrend kialakulásához, s mert olyan formát nyertek az általa képviselt alapeszmék, hogy abban a kifejezés eredetisége is nyilvánvaló, természetesen simulnak bele abba az értékserkezetbe, amelynek számon tartása az irodalomtörténetírás dolga” – írta Szabolcsi, majd részletesen elemezte Aczél első három kötetét. Az *Eszmének erejével* „a hatvanas évek kulturális politikájának legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseit” fogalmazza meg, alapvető mondanivalója, hogy „a kulturális irányítás legfontosabb eszköze az eszmei ráhatás”. A *Szocialista kultúra – közösségi ember középpontjában a közművelődés és az életmód áll, az Egy elmaradt vita helyett* c. interjúban pedig „megfogalmazódtak a kétféle ideológia és társadalmi rendszer szembesüléséből kiszikrázó gondolatok, melyeknek elsődleges célja az igazság és a valóság feltárása.”⁹⁵

Aligha hihető, hogy egy kultúrpolitikus szavakba öntött gondolatai irodalomtörténeti értékű nívumként realizálódniának. Am esetünkben ezen állítás valóság tartalmának kérdése föl sem merült. Aczél munkásságának irodalomtörténeti kanonizálása annak a rendszernek szólt, amelynek megszilárdulása és fenntartása egybeesett a benne tevékenykedő értelmiségi elit érdekeivel. Hiába hangsúlyozza ugyanis Szabolcsi „a kifejezés eredetiségét”, miközben mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a rendszer politikai tartalma és a hatalommegtartó célja manipulatív.

3. Aczél 1982 júniusában ismét elfoglalhatta az 1974-ben elvesztett KB-titkári pozíciót, szoros összefüggésben azzal, hogy a korábbi leváltását szorgalmazó szovjet főideológus, Mihail Szuszlov rangidős KB-titkár 1982 elején elhunyt. Visszakapott tiszttségének erősítését szolgálta az 1983 januárjában megrendezett országos agitációs, propagandista- és művelődéspolitikai tanácskozás, amelyen a bevezető előadást és a zárszót ő tartotta.⁹⁶ Életművének teljes áttekintésére az év végén újabb konferenciára került sor, ez volt a *Művelődéspolitikánk 25 éve* tanácskozás.⁹⁷ Az *MSZMP KB művelődéspolitikai irányelvei* megjelenésének negyedszázados évfordulója kiváló lehetőséget adott a kanonizálás elősegítésére. Ehhez mintegy kétszáz résztvevő szolgált bázisul, aki közül – Aczéllal együtt – húszan kaptak szót, tízen pedig írásban nyújtották be hozzászólásukat. A konferencia elején négy előadó vetette alá tudományos elemzésnek az elmúlt két és fél évtized művelődéspolitikai célrendszerét és eredményeit: Molnár János a megjelenés történelmi körülményeiről, Németh József az értelmiségi konszolidációról, Tóth István a művelődéspolitikai szakaszairól, Köpeczi Béla a kulturális fejlődésről beszélt. Kiemelendő Ádám György, Almási Miklós, Ancsel Éva, Berend T. Iván, Huszár Tibor, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, Kovács András, Vitányi Iván hozzászólása. Aczél – nyilván a koreográfia zavartalansága érdekében – így indította hozzászólását: „A tanácskozás célja – gondolom – elsősorban nem az, hogy ünnepeljük a 25 éve elfogadott művelődéspolitikai irányelveket, hanem hogy az évforduló kapcsán végiggondoljuk az azóta eltelt időszak művelődéspolitikai tanulságait és következtetéseket vonjunk le a jövőre vonatkozóan.”⁹⁸ Ugyanez a gondolatmenet köszön vissza Soós Pál írásban – tehát Aczél beszédének előzetes

ismerete nélkül – benyújtott hozzászólásának kezdő soraiban: „Az irányelvek huszonötödik évfordulója valóban jó alkalom nemcsak a párt impozáns művelődéspolitikai tevékenysége történelmi tapasztalatainak érdemi elemzésére és értékelésére, hanem olyan következtetések levonására is, amelyek segíthetik a mai magyar művelődéspolitikát – nem egy területen jelentkező – komoly gondjainak, funkciózavarainak megoldását.”⁹⁹ Ha összevetjük a két kijelentést, elsőként az önkritika szelleme tűnik elő, de ez csak a látszat. Aczélnál az ünneplés „nem első-sorban” jelzöt kapott, amely azt jelenti: ünnepelni lehet, sőt kell. Soós gondolatmenete pedig kifejezetten az implicit kanonizálás példája: olyan problémák megoldását várja negyedszázad tapasztalataitól, amelyeket éppen az elmúlt huszonöt év művelődéspolitikai elmélete és gyakorlata idézett elő! Nincs kétségünk afelől, hogy ezt az ellentmondást alkalmasint valamennyi résztvevő, sőt maga az előadó is érzékelte, de karizmatikus uralmi formákban ilyesféle logikai bukfeneket „nem illik” szóvá tenni.

4. Végül térjünk rá a legmagasabb kanonizációs szintre, az életmű önálló értékmérőként, mintegy társadalomértelmezési paradigmaként való elfogadására. Erre Aczél hetvenedik születésnapja kínált alkalmat. Most nem a köszöntésére írott versekről, laudációkról van szó; vizsgálatunk tárgya az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete folyóiratának tematikus száma, amely a *Szellemi megújulás – Magyarország és a nagyvilág* alcímet viselte. A szerkesztőségi köszöntő egyértelműen fogalmazott: „Intézetünk főigazgatója, Aczél György, 70 éves. Úgy gondoltuk, hogy egész egyéniségének, életpályájából kirajzolódó szellemének, és egyben folyóiratunk szellemének is az felel meg a legjobban, ha életútja részletes bemutatása, személyes érdemeinek és eredményeinek méltatása helyett azzal köszöntjük Öt születésnapján, hogy az általa oly gyakran alkalmazott (és mindinkább elterjesztett) módszerrel, amely az „Igazság” monopolisztikus birtoklásának önhitt feltételezése helyett a mások véleménye iránti fogékony-ság, a sok más eltérő vélemény megismerésének és a politikai döntésekben, állásfoglalásokban való figyelembevételének akarása jegyében született, (s amelynek talán a legismertebb példája a Németh Lászlónak általa feltett kérdés, „mit tenne Ön, ha művelődési miniszter lenne”) körkérdéssel fordulunk a hazai társadalomtudományok néhány kiemelkedő személyiségéhez, akik tanácsadóként, szakértőként, baráti támogatóként segítik munkánkat.”¹⁰⁰

Ez a szinte végtelen körmondat az adott helyzetben tökéletesen szabatos volt, s mindent tartalmazott, amire a kanonizációs eljárásban szükség lehet. Hivatkozási alapként az ünnevelt szellemiségére támaszkodik, személyiségét szerénynek és integratív gondolkodónak állítja be. Felfogását azonosítja a szerkesztőség eszmei beállítódásával. Megjeleníti az aczéli politikai eszközrendszer két, talán legfontosabb pillérét, a monopólium helyetti hegemoniára törekvést, valamint az értelmiségi szövetségi politika, a „társutasság” eredendő legitimációs jelenségét (Németh László 1957-ben kapott Kossuth-díjat!). S végül pontosan behatárolja a rendszer akkori, 1987-es szellemi bázisát jelentő értelmiségi kört. A szerkesztők felkérésére 22 személy publikált a lapszámban: Almási Miklós, Ancsel Éva, Andorka Rudolf, Berend T. Iván, Cseh-Szombathy László, Enyedi György, Gázó Ferenc, Hajdú Tibor, Huszár István, Huszár Tibor, Kozma Ferenc, Lendvai L. Ferenc, Monigl István, Nyers Rezső, Nyitray Ferencné, Pataki Ferenc, Ránki György, Szabó Katalin, Szinetár Miklós, Tőkei Ferenc, Vámos Tibor, Zoltai Dénes.

A számos szakmaspecifikus tartalmú, de a megjelenés tényével a kanonizációt elősegítő szerző közül Szinetár Miklós és Ancsel Éva nyilvánult meg a legvilágosabban. Szinetár a rendszert értékelte: „a kultúrpolitikus életének, munkájának értelme az eredményeken mérhető. (...) Ez az időszak, amelyet 1957-től számítunk (...) olyan kultúrpolitikai korszak volt, amire tehetség, humánus és az adott körülmények között kiváló teljesítmény volt jellemző,

és amelyre tisztelettel gondolhat minden következő nemzedék.”¹⁰¹ Ancsel pedig a személyiséget állította középpontba: „Senki sem számlálta meg, hogy hány ezer beszélgetést folytatott emberekkel Aczél György, akinek mindenkor, mindenkire ideje volt, ideje van. Nem pusztán bőkezűségből (...), hanem az érdeklődés szenvedélyétől hajtva. Marx írja, hogy a szenvedély «az embernek tárgya után energikusan törekvő lényegi ereje». Ezt a szenvedélyt képviselte ő mindig, funkcióitól függetlenül (...), ez teszi őt szabad emberré, szabad egyéniséggé és felszabadító-elkötelező nagy kortársunkká.”¹⁰²

Aczél György személyisége, munkásságnak hatásmechanizmusa, rendszerének összetevői és fenntartói a 20. századi kultúra és politika történetének még mindig kellőképpen fel nem tárt fejezete. Tanulmányunkkal szeretnénk másokat is további kutatásokra ösztönözni.

Aczél György beszél egy nagygyűlésen.
Urbán Tamás felvétele, 1978.

Jegyzetek

1 Aczél György 1946–1948-ban az MKP Zemplén megyei, 1948–1949-ben az MDP Baranya megyei titkára. 1949–54 között hamis vádak alapján börtönben ült. 1956–89 között az MSZMP Központi Bizottsága, 1970–88-ban a Politikai Bizottság tagja. 1957-től a művelődésügyi miniszter helyettese, 1958–67 között első helyettese. 1967–74 és 1982–85-ben a MSZMP KB titkára. 1974–82 között a minisztertanács elnökhelyettese. 1985–1989-ben az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének főigazgatója.

2 Gellén Antalné – Markella Károlyné (összeáll.): Aczél György publikációinak bibliográfiája = Társadalomtudományi Közlemények, XVII. évf. 1987. 4. szám, 599–647. o.

3 Révész Sándor: Aczél és korunk. Sík Kiadó, Budapest, 1997.

4 Varga Ágota: Aczél-történetek. Beszélgetések tiltott, túrt és támogatott kortársakkal Aczél Györgyről és a Kádár-korszakról. Alexandra Kiadó, Pécs, 2013.

5 Vö.: Agárdi Péter: Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez = Eszmélet, 20. szám, 1993. december, 129–165. o.; Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája = Világosság, 49. évf. 2008. 11–12. szám, 73–96. o.; Bozóki András: A „kisebbségi rossz”. In: uő: Cenzorok helyett fekvőrendőrök. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 23–39. o.

6 Vö. pl.: Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1998; Standeisky Éva: Az írók és a hatalom 1956–1963. 1956-os Intézet, Budapest, 1996; Németh György: A József Attila Kör története. FIJAK/JAK 1973–1981–1989–2009. JAK – PRAE.HU, Budapest, 2012; Sándor L. István: A Katona és kora. A kezdetek. Ellenfény könyvek, Budapest, 2014; Gervai András: A tanúk. Film – történelem. Saxum Kiadó, Budapest, 2004.

7 Vö.: Moldova György: Aki átélte az árnyékát... Emlékezés és dokumentumok. Urbis Könyvkiadó, Budapest, 2001; Király István: Napló 1956–1989. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2017; Csáki Judit – Kovács Dezső (szerk.): Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sors-történetéből. Szépirodalmi Könyvkiadó – Szentanú Kiadó, Budapest, 1990; Pozsgay Imre: 1989. Politikuspálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Püski Kiadó, Budapest, 1993.

8 Három különböző alapállású mű: Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. HVG Kiadó, Budapest, 1993; Bihari Mihály: Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Osiris Kiadó, Budapest, 2005; Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990. Osiris Kiadó, Budapest, 2014; Szintén átfogó rendszerleírásra törekvő, szemelvénygyűjtemény jellegű: Szerdahelyi István: A sosem létezett szocializmus. Saluton Kiadó – Eötvös József Kiadó, Budapest, 2005.

9 Megfelelő helyi értéken kezelve foglalkozott vele: Szabó Márton: Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvével és a politikai tudásról. Scientia Humana, Budapest, 1998. Lásd még: Scheibner Tamás: A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953. Ráció Kiadó, Budapest, 2014.

10 Vö.: Lovász László (összeáll.): Az MSZMP fontosabb művelődéspolitikai jellegű határozatai és dokumentumai (1956–1983). Válogatott bibliográfia. In: Tóth István (szerk.): Művelődéspolitikánk 25 éve. Művelődéspolitikai tanácskozás, Budapest, 1983. december 15–16. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 265–271. o.

11 A dokumentumokat és a művészetpolitika alakulását bemutattuk: Bolvári-Takács Gábor: A Magyar Szocialista Munkáspárt művészetpolitikájának fő vonásai, 1956–1989. In: Pusztai Gabriella – Németh Nóra Veronika (szerk.): Útközben. A Neveléstudományi Doktori Program Évkönyvei 3. CHERD, Debrecen, 2011. 279–299. o.

12 Bolvári-Takács Gábor: Eszmék és közhelyek. A politikai retorika a kultúra irányításában (1957–1989) = Valóság, XLIII. évf. 1. szám, 2000. január, 96–108. o.

13 Max Weber: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Szociológiai kategóriatan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 224. o.

14 Uo. 248–249. o.

15 Szabó Márton: Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába. Osiris Kiadó, Budapest, 2016. 49–67. o.

16 Idézi: Szabó Márton, uo. 49. o.

17 Uo. 55–56. o.

18 Szabó Márton: Szocialista refeudalizáció. In: Uő: Diszkurzív térben, i. m. 97–126. o.

19 Konrád György – Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1989. 187–188. o.

20 A tanulmány jelen formájában kutatás közbeni állapotot tükröz, s nem törekszik minden konklúzió levonására. Megjelenik a NKFIH K115676 számú kutatás keretében.

21 A fogalom eredetéről és történeti összefüggéseiről részletesen lásd: Köpeczi Béla (bev. és vál.): A szocialista realizmus I–II. Gondolat Kiadó, Budapest, 1970. Újabb meghatározások és adalékok: György Péter – Turai Hedvig (szerk.): A művészet katonái. Szocializmus és kultúra. Corvina Kiadó, Budapest, 1992; Tokaji András: Zene a sztálinizmusban és a Harmadik Birodalomban. Balassi Kiadó, Budapest, 2000; Rieder Gábor: Szocreál. Festészet a Rákosi-korban. MODEM, Debrecen, 2008; Széplaky Gerda (szerk.): A zsarnokság szépsége. Tanulmányok a totalitarizmus művészetéről. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2008.

22 Szántó Gábor András: Sztálin és a szocialista realizmus. In: Illés László – József Farkas (szerk.): Mítosz és utópia. Irodalom- és esztétörténeti tanulmányok. Argumentum Kiadó, Budapest, 1995. 305–307. o.

23 A. A. Zsdánov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1949. 79. o.

24 Makszim Gorkij: A szocialista realizmusról. In: uő: Valóság és irodalom. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 98–108. o.

25 Révai József: Megnyitó beszéd a szovjet festmények kiállításán. In: Kritikák és képek. Válogatás a magyar képzőművészet dokumentumaiból 1945–1975. Corvina Kiadó, Budapest, 1976. 107–108. o.

26 Lenin: Művészetéről, irodalomról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 42–47. o.

- 27 A kérdéskörrel részletesen lásd: Bojtár Endre – Szerdahelyi István (szerk.): A művészeti pártosságról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- 28 Aczél György: Esménk erejével. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. (2. kiadás) 10. o.
- 29 Uo. 46–47. o.
- 30 Uo. 43. o.
- 31 Uo. 187–188. o.
- 32 Aczél György: Szocialista kultúra – közösségi ember. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. (2. kiadás) 217. o.
- 33 Uo. 212. o.
- 34 Aczél György: A szabadság rendjéért. Ideológiai és kulturális életünk időszerű kérdései. Kossuth, 1979. 58. o.
- 35 Uo. 61–62. o.
- 36 Uo. 70. o.
- 37 „A Párt eszméi tiszták!” Egy zempléni pártmunkás levélváltása Aczél Györggyel a törvénytésekről, 1958. Közélet: Bolvári-Takács Gábor = Zempléni Múzsá, I. évf. 2. szám, 2001. nyár, 72–78. o.
- 38 Aczél: Esménk erejével, i. m. 60–61. o.
- 39 Uo. 61. o.
- 40 Aczél György: Folytatás és megújulás. Válogatott kultúrpolitikai írások. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.
- 41 A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1988. május 20–22. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 199. o.
- 42 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 257., 259. o.
- 43 Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 509. o.
- 44 Uo. 486–487. o.
- 45 Uo. 564. o.
- 46 Aczél: Esménk erejével, i. m. 202. o.
- 47 Aczél: Szocialista kultúra – közösségi ember, i. m. 213. o.
- 48 Uo. 213–214. o.
- 49 Aczél György: A kor, amelyben élünk. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 111. o.
- 50 Uo. 95. o.
- 51 Aczél: A szabadság rendjéért, i. m. 48. o.
- 52 Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 749–751. o.
- 53 Aczél György: Művészetpolitikánk időszerű kérdései. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 6. o.
- 54 Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985, i. m. 853. o.
- 55 Aczél: Szocialista kultúra – közösségi ember, i. m. 308. o.
- 56 Aczél: Esménk erejével, i. m. 10. o.
- 57 Uo. 64. o.
- 58 Aczél: A kor, amelyben élünk, i. m. 67. o.
- 59 Uo. 95. o.
- 60 Aczél: Esménk erejével, i. m. 206–207. o.
- 61 Aczél: Szocialista kultúra – közösségi ember, i. m. 316. o.
- 62 Uo. 317. o.
- 63 Aczél: A kor, amelyben élünk, i. m. 47–48. o.
- 64 Aczél: Esménk erejével, i. m. 179. o.
- 65 Aczél: A szabadság rendjéért, i. m. 54, 56. o.
- 66 Aczél György: Szocializmus, nemzet, kultúra. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 118. o.
- 67 Aczél: Esménk erejével, i. m. 174. o.
- 68 Aczél: Szocialista kultúra – közösségi ember, i. m. 309. o.
- 69 Uo. 352. o.
- 70 Aczél: A szabadság rendjéért, i. m. 76–77. o.
- 71 Aczél: Esménk erejével, i. m. 70–71. o.
- 72 Aczél: Szocialista kultúra – közösségi ember, i. m. 162–163. o.
- 73 Uo. 406. o.
- 74 Aczél: A szabadság rendjéért, i. m. 68–69. o.
- 75 Aczél: Esménk erejével, i. m. 33. o.
- 76 Aczél: Szocialista kultúra – közösségi ember, i. m. 317. o.
- 77 Aczél: Művészetpolitikánk időszerű kérdései, i. m. 5. o.
- 78 Aczél: Szocialista kultúra – közösségi ember, i. m. 309. o.

79 Aczél: Eszmének erejével, i. m. 13. o.

80 Uo. 15. o.

81 Aczél: Szocialista kultúra – közösségi ember, i. m. 308–309. o.

82 Aczél: Szocializmus, nemzet, kultúra, i. m. 120. o.

83 Aczél György: A szabadság jelene, jövője a szocializmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977. 120–121. o.

84 Berend T. Iván – Horn Gyula – Ormos Mária – Tökei Ferenc: Történelmi utunk. A Társadalmi Szemle különszáma. Budapest, 1989. 53. o.

85 A felsorolt politikusok főbb adatai: Jiří Hendrych 1954–68-ban a CSKP KB ideológiai titkára; Vasil Bilak 1968–88-ban a CSKP KB ideológiai titkára; Jan Fojtík 1969–89-ben a CSKP KB kulturális titkára. Zenon Kliszko 1957–70-ben a LEMP KB ideológiai titkára; Andrzej Werblan 1956–71-ben a LEMP KB agitációs és propaganda, majd tudományos és oktatási osztályvezetője, 1974–80-ban a KB ideológiai titkára. Kurt Hager 1955–89-ben a NSZEP KB ideológiai és kulturális titkára, Joachim Herrmann 1971–78-ban a Neues Deutschland főszerkesztője, 1978–89-ben a NSZEP KB agitációs és propaganda titkára. Mihail Szuszlov 1947–82-ben az SZKP KB titkára; Pjotr Gyemicsev 1961–74-ben az SZKP KB titkára, 1974–86-ban kulturális miniszter; Mihail Zimjanyin 1965–76-ban a Pravda főszerkesztője 1976–87-ben az SZKP KB titkára.

86 Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2013. 96. o.

87 Lásd pl. Ortutay Gyula vívódását: Ortutay Gyula: Napló III. 1967–1977. Alexandra Kiadó, Pécs, 383–384. o.

88 Lásd: Gellén Antalné – Markella Károlyné (összeáll.): Aczél György publikációinak bibliográfiája, i. m.

89 Lásd pl.: Agárdi Péter: Művészet és közösség. Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985; Almási Miklós: Kényszerpályán. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977; Garai Gábor: A vizsályokon át. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979; Gyertyán Ervin: Párbeszéd sokszemközt. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973; Rényi Péter: Vita és szövetség. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

90 Wacha Imre (szerk.): Retorika. Gyakorló szövegek gyűjteménye (kézirat). MSZMP Politikai Főiskola Pedagógia Tanszék, Budapest, 1985. 127–128, 147–160. o.

91 Wacha Imre (szerk.): Retorika. Olvasókönyv. MSZMP Marxista-leninista Esti Egyetem Szakosított tagozat Továbbképző tanfolyam, 1987/1988. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 95–96, 105–115. o.

92 Uo. 7. o.

93 Fischer Sándor: Retorika. A közéleti beszéd gyakorlata. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. (második kiadás: 1981) 296. o.

94 Uo. 299. o.

95 A magyar irodalom története 1945–1975. I. kötet. Irodalmi élet és irodalomkritika. Szerkesztette: Beládi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 184–186. o.

96 Lásd: Szigeti Györgyné (szerk.): Országos Agitációs, Propaganda- és Művelődéspolitikai Tanácskozás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983

97 Lásd: Tóth István (szerk.): Művelődéspolitikánk 25 éve. Művelődéspolitikai tanácskozás, Budapest, 1983. december 15–16. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

98 Aczél György: Tegnap – ma – holnap. In: Tóth István (szerk.): Művelődéspolitikánk 25 éve, i. m. 87. o.

99 Soós Pál: Művelődéspolitikánk néhány alapkérdéséhez. In: Tóth István (szerk.): Művelődéspolitikánk 25 éve, i. m. 210. o.

100 Társadalomtudományi Közlemények. XVII. évf. 1987. 4. szám. Szellemi megújulás – Magyarország és a nagyvilág (Tematikus szám), 481. o.

101 Szinetár Miklós: Milyen a „kultúrpolitikus”? = Társadalomtudományi Közlemények. XVII. évf. 1987. 4. szám, 583. o.

102 Ancsel Éva: A szabadság értelmének visszaperléseért = Társadalomtudományi Közlemények. XVII. évf. 1987. 4. szám, 491. o.

Kocsis András *Petőfi Sándor* című szobrának avató ünnepsége.
Miskolc, Petőfi Sándor tér. Kocsis András felvétele, 1951.
Forrás: Zsivkov Anita – Koós Árpád.

FARKAS Arnold Levente

A szó előtti

A huszonhatodik való-
ságos költemény, Sziget-
monostor, tizennyolc júni-
us huszonkettő, péntek,

vedlett kígyó bőre a te-
remtés, néma, láthatatlan
és szent, mint a minta
rajta. A helytartó tudja,

hogyan a víz már hideg,
szeme alatt táncol arcá-
ban az ideg. A szó előtti

szóköz a szót előzi meg,
a természetbe fognak visz-
zatérni a betűk tavasszal.

A hetedik valóságos
költemény, Pócsmegyer,
tizennyolc június három,
vasárnap, ezt olvassa

lánya, ha ezt írja apja,
mert a helytartónak u-
gyan fog a tolla. Lati-
nul, görögül, arámul és

arab nyelven írta a test
fölé, hogy nem szabad.
Mit nem szabad, főnök,

kérdezték a papok, fel-
támadni annak, aki egy-
szer halott, kifogyott.

A huszonhetedik valóságos
költemény, Pócsmegyer, tizennyolc
június huszonhárom, szom-
bat, fognak visszatérni a

betűk tavasszal, olvassa a
holdat fordítva a hajnal.
A helytartó összecszeréli a
csöndet hangtalan szavak-

kal, mégse rak így rendet.
A néma kert üres, nem lak-
ják mondatok, az angyal

hófehér, unalmas és ha-
lott, idétlen igét szül az a-
lázatos szűz, az ég zokog.

A nyolcadik valóságos
költemény, Pócsmegyer, ti-
zennyolc június négy, hét-
fő, kifogyott, mint szóból

a néma poéta, gerjed a
helytartó imbolygó harag-
ra. Ellopták a szavak je-
lentését, pedig a teremtet-

len nyelv nem érdekel sen-
kit. A neves névtelen azt
mondta, hogy kezdet, en-

nek aztán majdnem folyta-
tása is lett, megmossa a
dolgok árnyékát a fényben.

A huszonnyolcadik való-
ságos költemény, Pócsmegyer,
tizennyolc június huszonöt,
hétfő, az ég zokog, a szent

szűz szeplői egyre gyűlnek,
fület tépáz a törvény ne-
vetve. A helytartó nem tér
vissza többé, szobrok őrzik

nevét, a lábnyomát pedig
homok. A néma kert üres,
nem lakják mondatok, a

szó előtti szóköz fehér és
halott, a teremtés csöndje
szárnyaszegett szabály.

SISKA Péter

Ataraxia

A felhők – kacér
lányok lebbenő szoknyái –
alig takarnak
valamit az égből.

Dél van,

a hajóim már
kifutottak –

tudom, csak képzelem
a tengert,
és szemfényvesztés
csupán
tested melege.
Addig ismétlem

magamban
a neved,
míg jelentését
nem

veszti –

Pasztorál

*Te miért élsz? – kérdezte.
Az ágyamban feküdt,
combjai még
ragacsosak voltak
a fénytől.*

*Hogy egyszer
lássam a tengert, mondtam,
míg az ingemet
gomboltam. De itt minden
fiktív. Megigazítottam
a nyakamon
a kötelet. Itt minden...
mesterkélte.*

*Ő csak mosolygott.
Senki sem érdekli meg a valóságot,
demiurgosz, mondta,
majd nevetni kezdett,
vég nélkül – hibás
gép volt csupán.*

*Kikapcsoltam. Később
járt már.
Elszívtam egy szál
cigit, majd ajtót nyitottam
magamnak.*

*Az üres udvaron csak
egy gyümölcsfa
lángolt.*

NÉMETH Gábor Dávid

Képmutatás

Képeket festettem a falra vízzel,
bármit rajzolhattam,
hiszen pár másodperc múlva
megszáradt és nyomtalanul eltűnt.
Gyorsnak kellett lennem,
hogy kész legyen az egész,
mielőtt az első vonalak elhalványodnak.
Úgy gondoltam, hogy ha elég sokat festek,
akkor egyszer az egyik kép nem fog eltűnni,
ott marad majd, mintha igazi
festékkal festettem volna: utalás a megértésre.
Próbálok saját, elszigetelt extázisomat
közös öntranszcendenciába olvasztani
egy kiterjedéstelen hasonmásommal.

A kép nem jelent. Ez a reflexív, magát falnak
tudó fal megteremti a maga ellenfogalmát,
a valóságát. Túlbiztosítom a távolságot,
kiszámítottságot rajzolok és csattanókényszert.

A nyílt titok esztétikája

A bűvár nem akart elmesélni semmit. Belefotózott egy másik közegbe, ahol nincsenek rejtett összefüggések. A bűvart a történet hitelesíti. A kattintást nem véti el, csak ahogy egy dobos elbizonytalanodik: mozdulata a tapasztalatnak való ellenállás.

A vízben nincs saját illata. Illetve egyszerre túl sok is van: a lelepleződés aszimmetrikus viszonya. Pipával a szájában ázik ráncosra benne az iróniakultusz.

KULCSÁR Edmond

szorongás

ha rossz kisfiú leszel jön a tollas bácsi
berak egy zsákba és elvisz magával
rémisztő magas embernek nyitottam ki
az utcaajtót füleimben csak az autó
hangszórójából áramló ismétlődő ricsaj
kukorékolt egyre hangosabban
asszonyok asszonyok ez itt a tollfelvásárló
hosszú meszes lábaival majdnem eltaposott
hatalmas bakancsa fénylett a feketeségben
nem fordulhattam vissza
tekintetem átkutatta az utca minden sarkát
reménykedett az ismerős arcokban
de nem volt csak a halál a hátam mögött
és előttem is
ha visszamegyek a nagy kakas kivájja a szememet
így pedig elrabol a tollasbácsi
rossz kisfiú voltam zsákbaavaló

memento

(1)

ez az ősz megint egy másfajta elmúlás
a nap épp megvilágítja az út mellett
felásott árkok friss földbuckáit a fák
megfáradt koronái közül amiket fejben
már avarrá avattam felkapart sebet
láttam a bokrok szárának maradékaiban
mind úgy állnak ki az árnyéktól nyirkos
talajból mint nádas egy tó partján ahová
régén nagyapám horgászni vitt
akkor még elhasznált csigaházakat
kerestem benne nevettem ha békát
fogtunk vagy amikor szidni kezdte a jóistent
mostanában már őt keresem a kis
elmeszesedett spirálok repedései mögött

(2)

a levelek is épp olyan bordók mint egy
édesre érett naplemente amiben
kézenfogva mentünk meglátogatni
itt oldalt enyhén érezni a szélben
azt a pikánsan dohos illatot ami a szekrénybe
bújva az orrom belső falaihoz tapadt
a zsáknyi eldugott új kenderjátékban felismerek
minden autót ami az úton szembe jön velem
ez volt a világ legbiztonságosabb helye
itt sosem leltek meg a csínytevéseim után
lehet még mindig ott játszunk titokban valahol
egy szekrényben amit sehol sem találok

(3)

minden zeneváltás a rádióban újra
meghajtotta a hintát az udvaron
itt kerestem kenyér durcájától piros
arccal a lóherékbe mesélt szerencsét
kiugrálással a pánikrohamot
a szabadulási kényszerben
a kapu is pont olyan megviselt volt
mint vaddisznólakok mellett
egymást támasztó fák kérge
szürkére kopott lila rönkök
ezek tartották össze az életet néhány
rozsdás szöggel nagyapámban
amíg az őszi esők el nem korhasztották
a testét

MISLAI Attila

Indulás előtt

Sz. Beának

Ne siess
előtted a táj
gyűrött
és üres akár
szeretők után
a mohó ágy.

A varjú röpte
fekete fonál
lustán
öltve szeli át
az égbolt kihűlt
felfeslő vásznát.

Ne várj
felrázott dunyhaként
puhán
ereszkedik alá
s megül meleg
kabátod hajtókáján
szégyenlősen
az első hó.

Ne félj
fénypázmák
szőnyegét
teríti lábad elé
a békétlen hold.

Nézd
helyét megleli s
lomhán
tollázkodva elpihen
körötted minden
ami volt.

Zazen

A fal mögül
üresség kandikál
engedd látszani.

Hagyd a falat
falnak lenni
s kezd követni.

Eltűnik ekkor az át
a keresztül
az innen és a tova
a most és a rég.

Egyhelyben ülve
íme
megérkeztél.

DANKÓ Tímea

Kavics, babám

A nevét még mindig nem.

Szemüvege vastag, fekete keretes volt. Néha idegenek arcán látom. Olyankor kell egy perc, amíg a szív kitombolja magát, és a verejték felszárad, mert mégsem lehet ő, csak az emlékezet erősebb, mint a valóság.

Amikor beköszöntött az ősz hajszálak kora, hidrogénszókére váltott. Egy pöfékelő madárijesztőhöz lett hasonló. Jobb kezében cigaretta lógott, bal kezében az enyém. Bárki más dohányzott, nem bírtam a szagát.

De ha csak arról mesélek, amiről lehet, nem változik semmi. Ez egy klisé. Kezdjük inkább előlről.

Tizenhárom évesen az ezotéria megszállottja voltam. Táborozni mentem egy busznyi gyerekekkel együtt, akik élvezték, hogyha egy hatalmas szöggel turkálhattak a földben. Én is, de csak ha találtam valamit: hegyikristályt, ametisztet. Többnyire sódert sikerült.

Ő valamennyinek ismerte a nevét.

Mindenki rajongott érte, körbegyűlték, mi ez, és mennyire ritka, és mire jó.

Ez csak egy kavics, babám, dobd el.

Talán ez volt az első mondat, amit nekem címezett.

Mindig a nyomában voltam, figyeltem, ahogy az ásványok gyógyító hatásáról mesélt. Szavai megbűvölték a hallgatóságot. Egy mágikus világot tárt elénk természetfeletti erővel bíró gyógyítókról, látókról, angyalokról szóló történeteivel. Minden, amiben akkoriban hittem, igazolást nyert általa.

Úgy éreztem, muszáj tudatnom vele, mennyire hasonlóan látjuk a világot, de mindig rengetegen voltak körülötte. Végül az egyik éjszakai túrán sikerült a közelébe férköznöm, és hosszasán beszélgettünk, egyre mélyebbre merülve egy elvarázsolt világ bugyraiba, amelyből később nehéz volt kiszállni.

Mindenkit körülvesz egy erőtér, amely tükrözi a jellemét, magyarázta. Az enyém barna és vörös, a föld és tűz színe.

Az enyém pedig ezüstfehér, mondtam, legalábbis az utcán ezt állította egy idegen. Meg azt is, hogy vízöntő lesz a férjem.

Két tenyere közé fogta a kezem, sokáig, mint aki figyel valamire.

Mi ismerjük egymást. Tudod, néha megérezem, ha valakivel már találkoztam. Meglátom, és az a benyomásom támad, hogy mindent tudok róla. Hány cukorral issza a kávé, mi a kedvenc virága, mit álmodott előző éjjel. Mintha előző életünkben együtt lettünk volna.

Ezután távolabb sodródtunk. Emlékszem, ahogy gyerekek gyűrűjében áll, én pedig egy patakot átívelő hídról figyelem. Akkor megfordul, és úgy néz a szemembe, mintha lenne egy titkunk, ami valahol mélyen áramlik, a látható világ alatt.

Onnantól kezdve kézen fogva jártunk.

Próbáltam megfejteni mit érzek, de nem hasonlított semmire, amit addig tapasztaltam. Egyszerre csodálatot, melyet tanítvány a mestere iránt, és egy különös vonzalmat, melynek

nem az érintés, sokkal inkább a közelség a tárgya. Ugyanakkor volt egy árnyalatnyi különbség aközött, ahogy én fogtam az ő kezét, és ahogy ő az enyémet.

Taszított, de nem tudtam, hogyan lehetnék kicsit kevésbé közel. Azt kívántam, bárcsak rokonok lennénk, akkor apámként szerethetném, és senki sem nézne ránk furcsán.

Úgy jársz, mint akit nem érdekel, mások mit gondolnak, mondta egyszer. Egy darabig sikerült elhítenem magammal, hogy azt érzem, amit mutatok.

A tábor után sokáig tartottuk a kapcsolatot. Felhívott, és elmesélte az álmait, amelyek általában Olaszországban játszódtak, talán, mert tudta, hogy szeretnék eljutni oda. A történetekben mindig egy párt alkottunk, gondoláztunk Velencében, vagy sétáltunk Róma főterén.

Lehet, hogy ez valamelyik előző életünkben történt, mondta, valahányszor a végére ért.

Ilyenkor émélyegni kezdtem, úgy éreztem, ezt már nem tudom visszacsinálni, és mindig úgy kell majd tennem, mintha jobban szeretném.

Nem emlékszem, miről beszéltünk utoljára, csak arra, ahogyan végződött.

Szeretlek, szólt a telefonból. Ugye majd hozzám jössz feleségül.

*Tanácsköztársasági emlékmű (Kiss István, 1969).
Budapest, XIV. Dózsa György út, a korábban lebontott
Regnum Marianum templom helyén. 1970.*

SOMOSKŐI Beáta

Emlékekben vagy (sohasem) jövőben

Folyton költözünk. Olykor nem hagyjuk el a teret, mégis más helyre jutunk. Valamikor az idősíkok között vándorlunk, a múltba vagy a jövőbe vágyunk. Szeretni, vágyani, melankolikussá vagy épp csalódottá válni, emlékezni – ezek az érzések határozzák meg Nyerges Gábor Ádám *Berendezkedés* című kötetének hangulatát. Az új és a régi által előhívott asszociációk kiteljesítik azt a motívumhálót, amely végigkalauzolja a befogadót a lírai én otthonosságkeresésében, költözésében és berendezkedésében.

A könyvet olvasva újra és újra rátalálhatunk ezekre a gondolatokra, és ezért hangsúlyos a kötetindító *Most, mikor*, amely címével és formájával is utal az idő meghatározó szerepére. A jelen és a múlt összekapcsolódása a *Berendezkedés* több írásában is (pl. *Fejlemények, Semmi sem változott*) központi szereppel bír. A szöveg nélkülözi a mondatok kezdetét és végét mutató karakterjelzéseket, ezáltal utal az idő folyamatosságára, így olyan bevezetést adja a kötetnek, amely feltételezi az előzményeket, hiszen valaminek történnie kellett előtte, amelynek ez a vers a következménye. Erre az érzésre utal a kezdő sor: „*most, mikor már elvonult a vihar*” (5. o.). *Az elvonulás* jelzi, hogy nem olyan régen ott tombolt, és a korábban történtek nyoma még megvannak. Elmúlt volta viszont a bizonytalanságot erősíti, ami az emlékek átírhatóságából fakad, s ez szintén jellemző a könyv több művében (pl. *Varázsütés, A meg nem érkezők*). A versben a *még* és a *már*

módosítószók váltják egymást, amely szintén hatványozza az idő szerepét.

Az idő és a tér kötetet átható szerepét viszi tovább a *Túloldal*, amely címében is jelzi a létezés és megtapasztalás helyének befolyásoló voltát, amelyre utalnak a mutatónévmasok és a határozószók. „Bizonyos tekintetben átértünk a túloldalra, / *mondom eleve kurzíván, mert már az első / kimondáskor magamtól idézek, van ez így, / mostanában egészen gyakran, ez nem probléma / mivel (most a tízédről lesz szó, úgyhogy figyelj)...*” (12. o.) Az indítás önreflexív sorai, illetve az én és a *te* egybefonódása (összemosódása) olyan megoldások, amelyek fókuszpontként szolgálnak a kötetben. A férfi-nő kapcsolat bevonása nem csak a szerelmi tematika egyéni hangú továbbvitele miatt fontos, hanem azért is, mert rájátszik a folyamatosan jelenlévő múltidézésre is. Ennek egyik legtömörebb és legsokatmondóbb példája a *Mi lett volna* című költemény. Az egyén emlékei felülíródnak a társ elbeszélései által, főként úgy, hogy olykor a lírai én alakja, vershelyezete is lassan körvonalazódik (pl. *Madárról aláhulló, még össze nem vérzett*).

A *Berendezkedés* sajátossága a formák sokfélesége: a szabadversek mellett gyakoriak a strófákra tagolt, olykor rimes művek is. Ilyen a *Van valami nehézség*, amely folytatja a két ember kapcsolatát boncolgató motívumot. „*Van valami nehézség, / külön, bennem, / és emiatt benned is, igen, / különben nem.*” (24. o.) A forma, az egymást ölelő sorismétlések

(1. és 3. versszak, illetve 2. és 4. versszak 3. és 4. sora ugyanaz) utalnak arra, hogy a szubjektumból kiinduló érzélem miként folytatódik a mellette lévőben. A hatás és a válaszhatás szabályszerűségét jeleníti meg a sorok rövidege és a bennük foglalt mondanivaló: az aggodalom, a változás és a boldogság egymást erősítő és egymásba fonódó hullámaikat zárja le az ötödik versszak, amely a jelen és a múlt idő használatával véglegessé és végletessé teszi a negatív hangot.

Az ezt követő *Semmi sem változott* különös és beszédes képei az egyén atomizálódását ábrázolják, mind a megszólaló, mind a mellette lévő (megszólított) aspektusát illusztrálva. „*Egyenesített háttal bambulsz, / mint ügyetlen hadvezér, / aki még győztes csatáiban is rendre vesztve nyer, / ahogy átnézel a durcás füstként szállodogáló, / jelenednél gyorsabban telő / maradék jövőn...*” (25. o.) Az időmúlást érzékeltető hasonlat a képszerűséget erősíti, amely szintén jellemző a kötetre. A *Helyi nevezetesség* pl. egy kibontott hasonlatból építi fel a verset, ami voltaképp egy gondolatfolyam. Az erőteljes látványra példa a *Közepesen hűvös*, amely egy impresszió torzítottságából kiindulva egy jelenetet mutat, amely mozgalmassá válik. Az elsődleges vizuális tapasztalat egy történetleírás alakul, ahol a leírás origójából látott épület és lakóinak identitása bizonytalan és képlékeny. Ez utal az álmokra, amelyre a szöveg is reflektál: „*Rémálmaid türelmesek.*” (29. o.) Ennek segítségével, illetve az individuum elmosódása által az idő és a lét bizonytalanná válik.

Az élet egyik pillanatról a másikra való szélsőséges megváltozására *Az unokák* az egyik legelemibb példa. Bár a lakók cserélődnek egy-egy lakásban, valami mégis ott marad, aminek ugyanolyan joga van a léthez. Ha a kötet címe gondolunk, akkor ez a vers jelzője annak, hogy mi minden cserélődik vagy éppen marad ugyanaz a változás folytán, hogyan alakul a hordozott múlt. A szubjektum emlékei és a hely által őrzött momentumok új rendszert kénytelenek alkotni. *Már hónapok óta, pók pók, / lakunk itt*

békében. / Ez jogilag rendes, szabályos foglaltság, pók pók.” (32. o.) A versszakok első és utolsó sorvégein lévő mantrikus ismétlés (*pók pók*) ritmusossá, ugyanakkor nyomasztóvá teszi a hangzást. Az utolsó strofa minden sorvégén felbukkan ez az egy szó, amely amellett, hogy betetőzi a műben folyamatosan ott lappangó feszültséget, versszerkezeti szempontból is érdekes, hiszen az életükben megzavart pókok tragédiáját láthatjuk.

Az *Az a nap* című vers beemeli a közeletet – csakúgy, mint a *Ki tudja milyen arányban* vagy *Egy együttérző hangsúly eltökélt szándékával* – amelyet hatásossá tesz a versszakok elején álló anaforikus ismétlés is („*Ma van végre az a nap...*”). A vers felütése a végletekig lefokoz a negatív montázs-zsal, ahol a konkrét esettől (pl. a szatyor fülének elszakadása) az elvontig (pl. vádaskodás) minden rosszra fordul. Azonban már az első egységben felsejlik valami pozitív (egy régen írt regény befejezése), és a vers végén a pesszimista képből építi fel a reményt adó zárást. Az utolsó versszakban lévő mutatónévmás hangrendi és így jelentéstani megváltoztatása (az öt versszakon keresztül szereplő *az* névmás az utolsó egységben átvált közelre mutató párvára) konkrétá és aktuálisá teszi a vershelyzetet. A zárásban foglalt üzenet megfordítja az addig leírtakat, s hangsúlyozza, hogy bármilyen hétköznapi vagy lehetetlen helyzetről legyen szó, ott van az újrakezdés lehetősége.

Azonban az elszalasztott lehetőségek, illetve egy meg nem valósuló jövő olyan témák, amelyek a *Berendezkedés* több versének központi témájául szolgálnak (pl. *A síkból kiemelkedne, feltöltődne; Fejlemények; Régi idők rajzfilmjei*). A *Közletről nézve eltéveszted* című műben a *tehetetlenség* szó kiemelt helyen, a versszakok elején található. Az elvont főnévben foglalt tartalom körüljárása az előbbi versben bemutatott tendencia szerint halad: a konkrétól jut el az elvontig. A tehetetlenség először fizikai, érzékszervekkel (látás, hallás) tapasztalható jelenségként mutatkozik meg: „*A tehetetlenség rozsdaszínű, lomha*

és kattog, / száradt felmosóröngy szaga van...” (58. o.) – egy elromlott, régen használt géppel kerül párhuzamba, amely az elhanyagolás és a keserűség képeit idézi meg. Ezt követően egy szemléletes ellentéttel írja le: „...egy földre hullt, fél lepkeszárny. / Súly megmérhetetlen. Nebéz.” (58. o.) A fél lepkeszárny szókapcsolat a halált foglalja magában, amelyet a vers zárlata is megfogalmaz.

Az apróságokra, a pillanatokra koncentráció többször megjelenik Nyerges Gábor Ádám kötetében. Az előző bekezdésben kiemelt versben az apró lepkeszárny földre hullásában megbúvó mindenre kiterjedő elmúlás is példája ennek. *A következő percekben érkezők* érzékletes, másodperceket megragadó indítása egy hosszan kibontott képet fest le. „Olyan ez, mint az eső, mikor felgyűlik / egészen valószínűtlen ablakkereteken, / melyeken formájuk, lejtésük, lakkozásuk / és miegyéb okán amúgy nem volna / lehetséges, de a víz mégis ott marad...” (63. o.) Az esőcseppek és az ablak találkozásának látványa átalakul egy monumentális és szürke városképpé, amelyet egy meghökkentő elem – a borítón megjelenő sárkánygyík – megjelenése zavar meg. Ám ami a zavart okozza, hamar érdektelenségbe mosódik. Így a művet indító apró vízfolyam és lassú eltűnése ennek az apátiába fordulásnak a metaforájává válik.

A pár oldallal később olvasható *A meg nem érkezők* egy gondolatfolyamra emlékeztet. Az átható idő-téma a kezdő sorokban, illetve az egész versre jellemző szóhasználatban is megmutatkozik. „Ez a tavalyi jövő fakul majd épp ekkortájt képzeletté a végül / mégis elengedett meg nem érkezőkben, belül, valami kegyetlen / halványulású, tavalyból font, kacska ábránddá...” (69. o.) A szabadvers lezárása erőteljessé válik azáltal, hogy az utolsó sor csupán egy (kurzívan kiemelt) szóból áll: *talán*. A módosítószó elbizonytalanít, ugyanakkor felülír, hiszen a sorok közötti „*tavalyi jövő*” szókapcsolat egyszerre jelenti a lezárás és az újkezdés lehetőségét, amely a kötet-tematikába is szervesen beágyazódik.

A címadó *Berendezkedés* az utolsó költemény, így összegzés is. Az önmagára reflektáló mű „tudniillik, ez egy afféle szenvedélyes, objektívféle vers” (79. o.) magában foglalja azokat a meghatározó témákat, amelyek a kötet szervező erejét jelentik. Az idő és múlása, a tárgyak, amelyek voltaképpen relikviák, és ezek felhalmozása, két ember, s kapcsolatuk árnyalatai. „Látom az arcod, azaz / emlékezem rá, azaz csak képzelem.” (79. o.) Két ember viszonyának térbeli és időbeli vonatkozásai a múlt és a jelen tekintetében válik kényszerítő kérdéssé: vajon az, amire emlékezünk, azonos-e az egykor megtörténnel?

Berendezkedni néhány óráig vagy napig tart. A hordozott, elmosódó emlékek és az új kezdet szimbiózist alkotnak. Ahogy a felsejlő, soha nem létező jövő meghatározó szerepét hangsúlyozó *Abban a házban* című versben olvasható: „olyasmikre emlékezem amik / aztán később talán soha nem is fognak megtörténni” (73. o.). A keresés és a megtalálás közötti idő, az átmenet ad teret az én öntelmezésének, a lezárásnak és a kezdetnek.

(Nyerges Gábor Ádám: *Berendezkedés (versek 2014–2017)* PRAE.HU – PALIMPSZESZT, Budapest, 2018. 84 o. ISBN 978-615-5070-58-7)

KOCSIS Károly

Előszó Magyarország Nemzeti Atlaszához

A tisztelt olvasó *Magyarország Nemzeti Atlasza (MNA)* új kiadásának *Természeti környezet* című kötetét tartja a kezében. A nemzeti atlasz az adott ország, nemzet „személyi igazolványa”, mely a zászló, a címer és a himnusz mellett a nemzeti jelképek egyik legfontosabbika. A jelen kötet a korábbiakéhoz hasonló széles körű szakmai összefogással valósult meg, 19 szerkesztő, 137 fejezetszerző, 220 térképszerző, 17 térképész, több tucat szakmai és nyelvi lektor kiváló munkáját dicséri. Az *MNA* különös fontosságát átérezve, hosszú éveken át nem csupán az MTA intézeteinek – munkájukat közfeladatként végző – munkatársai, hanem a hazai egyetemek és más támogató, közreműködő szervezetek, intézmények (pl. FM, MBFSZ, OMSZ, OVF) munkatársai is nagy lelkesedéssel, önzetlenül vettek részt ebben az össznemzeti vállalkozásban.

Mielőtt részletesebben is megismerkednénk országunk és nemzetünk e térképekben testet öltött szimbólumának elsőként megjelent kötetével, nagy örömmre szolgálna, ha a kedves olvasó velem tartana azon a képzeletbeli nemzetközi és hazai ösvényen, mely a kiadványnak és digitális változatának megszületéséhez elvezetett.

A nemzeti atlasz egy – általában szöveges magyarázatokkal és különféle illusztrációkkal is kiegészített – térképsorozat, amely logikusan, arányosan felépített, meghatározott méretarányokban ábrázolt, kartográfiailag viszonylag egységes kivitelű térképe-

ken az adott állam természeti, gazdasági és társadalmi adottságait mutatja be az ország lakóinak, illetve a külföldi érdeklődőknek. Az eddig megjelent nemzeti atlaszok főbb közös jellemzője az, hogy tárgykörük egy adott *állam* területére vonatkozik; egy ország természeti, társadalmi, gazdasági térszerkezetét, annak tér-időbeli jellemzőit csaknem enciklopédikus igényvel, összetett módon, rendszerezetten, egymást logikusan követő térképek sorozatával mutatják be. A nemzeti atlaszokkal szembeni legfontosabb elvárások: szolgálniuk kell az *állam*, a nemzet reprezentációját, az *államigazgatási tervezést* és döntést, a tudományos kutatást, a köz- és felsőoktatást, valamint – közérthetőségük révén – a művelt, széles nyilvánosság igényeinek kielégítését is.

Napjainkban a Föld országainak többsége rendelkezik nemzeti atlaszsal mint fontos nemzeti szimbólummal. Általában a nemzeti függetlenségre törekedve vagy azt elérve jelentették meg, és utána többnyire két-három évtizedenként frissítik. Az első atlaszt az orosz fennhatóságtól szabadulni kívánó Finnország adta ki 1899-ben. A 20. század derekáig az atlaszok túlnyomó része egyetlen kötetben jelent meg, de méretük meglehetősen változó, módszertanuk többnyire rendezetlen, tartalmuk inkább természetföldrajzi jellegű volt. A második világháború után számos fejlett ország látott hozzá (első vagy újabb) nemzeti atlaszának megalkotásához, immár a területi tervezés, területfejlesztés céljával.

Az 1980-as évektől kezdve korszakváltás zajlott le a nemzeti atlaszok történetében – alapvetően marketing okok miatt. Az egyre igényesebb nemzeti atlaszok immár a művelt átlagembereket, valamint a köz-, illetve felsőoktatás szereplőit célozták meg. A funkcióváltás jeleként a közérthetőség, népszerűség, jobb eladhatóság érdekében az atlaszokban a térképek rovására rendkívül megnőtt a magyarázó szövegek, fényképek, különböző grafikák aránya, a térképek gyakran leegyszerűsödtek, a tematikákban a fő hangsúly a társadalmat, a felhasználókat leginkább érdeklő témákra helyeződött át. A továbbra is tudományos alapokon nyugvó, de már piacorientált, tömegfogyasztásra is alkalmas, modern atlaszok a hagyományos nyomtatott forma mellett az 1980-as évek végétől elektronikus változatban is megjelentek. A személyi számítógépek megszületése, majd széles körű elterjedése világszerte forradalmasította a térképészetet és azon belül az atlaszkartográfiát is. Az 1990-es évektől a gyártási technikában és az információs technológiában lezajlott változások eredményeként a modern atlaszok egyformán képesek megfelelni az elmúlt évszázad egyes időszakaiban eltérő hangsúlyt kapott, különböző funkcióknak. Az újszülött elektronikus atlaszok közül kezdetben a hagyományos módon, nyomtatásban megjelent atlaszok CD-ROM változatai (kísérői) bukkantak fel a piacon, majd – elsőként Kanadában – életre kelt az első világhálós (internetes, webes) nemzeti atlasz is.

Az elmúlt két évtizedben kiadott nemzeti atlaszok körében a hagyományos, nyomtatott formában megjelentek kétségtelenül háttérbe szorultak a szinte végtelen mennyiségű multimédiás elemet (pl. fényképet, videót, animációt, világhálós hiperhivatkozást) tartalmazó elektronikus változatokkal szemben. Ám „az áramszünet idején is működő” papír alapú atlaszok – melyek közül egyet az olvasó is a kezében tart – mint az adott állam földrajzi környezetének kiemelkedő fontosságú kordokumentumai nem tűntek el, ha-

nem látványosan megújultak, érdekesebbé, lebilincselőbbé váltak az elektronikus tömegkommunikációs verseny során. Az elektronikus atlaszok pedig a területi vonatkozású információszerzés és elemzés elsődleges forrásává, eszközeivé váltak. Az utóbbiak közül a világhálón megjelenő (webes) atlaszok könnyű elérhetőségükkel, naprakészségükkel, szinte kimeríthetetlen adat- és térképtárolási kapacitásukkal tűnnek vonzóknak.

A magyar földrajztudomány és térképészet mindig meghatározó szerepet játszott a nemzet- és honismeret fejlesztésében, a magyarságról és az országról alkotott kép formálásában. Az első világháború után az ország korábbi területi egységének teljes vagy részleges helyreállításához igazolással szolgáló, a trianoni katasztrófa hatásait tükröző, többnyire francia, angol vagy német nyelvű földrajzi és kartográfiai munkák, köztük térképek, térképsorozatok, atlaszok jelentek meg.

1945-ben a jelenlegi MTA CSFK Földrajztudományi Intézet szervezeti elődjének számító *Államtudományi Intézetben magyarul és angolul* elkészült *Középeurópa atlasz* a nemzeti atlaszokkal szemben támasztott követelmények mindegyikének megfelelt, de nem kizárólag egy állam (Magyarország) területét, hanem hazánkat, a Kárpát-medencét és annak meglehetősen tág (12 országot érintő) környezetét ábrázolta.

1948 után, az alapvető politikai, társadalmi, gazdasági változásokat követően, a szocialista társadalmi rend igényeinek megfelelően, 1967-ben jelent meg *Magyarország Nemzeti Atlaszá*nak első kiadása, mely az új szocialista Magyarországot volt hivatva bemutatni. A térképgyűjtemény munkálatai 1959-ben kezdődtek meg a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) Nemzeti Atlaszok Bizottsága ajánlása alapján. Az MTA (főleg annak Földrajzi Bizottsága) tudományos és a Kartográfiai Vállalat térképészeti közreműködésével megjelent mű a „gazdaságvezetés és tervezés munkájának” segítését és az általános honismereti tájékoztatást tűzte ki cé-

lul. Az MTA 1983-ban ismét kormányzati támogatással, a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériummal való összefogásban határozta el az *MNA* újabb kiadását. Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet irányításával 87 (túlnyomórészt) állami intézmény, szervezet és 183 szerző, szerkesztő közreműködésével, a rendszerváltozás előtti pillanatban, 1989-ben jelent meg az *MNA második kiadása*. A korábbihoz képest terjedelmében közel négyszeresére nőtt, még mindig egyetlen kötetben megjelent atlasz a külvilág felé való nyitás érdekében kétnyelvűvé vált (magyar és angol).

Az 1989 utáni alapvető társadalmi-gazdasági változások arra készítették az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetét, hogy a társadalom gyors és pontos tájékoztatása érdekében, 1994–1995 között kiegészítő lapokban folytassa az *MNA* kiadását. A korszerű nemzetközi trendekhez való felzárkózást nem csupán az egységes, hatalmas terjedelmű kötetben való megjelenéssel történő szakítás jelentette, hanem a funkcióváltás, a művelt nagyközönség és az oktatás felé való nyitás, a társadalom széles rétegeit érdeklő, problémaorientált tematika és a térképszerkesztésnél a hagyományosról a digitális technikára való átállás is.

Az *MNA* új kiadásának előkészületeként, regionális atlaszsorozata keretében a jogelőd MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 2009-ben angolul (*Hungary in Maps*), 2011-ben magyarul (*Magyarország térképekben*) jelentette meg viszonylag kisméretű honismereti atlaszát, mely gyors áttekintést kívánt nyújtani a harmadik évezred elejének Magyarországról és számos térkép segítségével hazánkról, a Kárpát-medencéről is.

Közel negyedszázaddal az *MNA* második kiadása után, 2013-ban – a történelmi előzményeknek megfelelően ismét – az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetének vezetésével, az MTA korábbi elnökének, Pálinkás Józsefnek a támogatásával elindultak az *MNA* új (hagyományos) kiadásának előkészületei.

A fő célkitűzések tekintetében egyedülálló újdonság, hogy az *MNA* 2018-as kiadása nem csupán Magyarországra, hanem – ahol a szükséges adatok rendelkezésre állnak – a Kárpát-medencére és annak szomszédságára (a Kárpát–Pannon-térségre) – tehát 12 ország kb. félmillió km²-nyi területére, 34 ezer településére – vonatkozóan kívánja a természet, a társadalom és a gazdaság dinamikus térszerkezetét bemutatni. Itt jegyezzük meg, hogy a gyakran szinonimáknak vélt Pannon- és Kárpát-medence fogalmakat az *MNA*-ban élesen megkülönböztetjük egymástól. Míg a Pannon-medence földtudományi, természeti fogalom és az Alpok, a Kárpátok, valamint a Dinaridák közötti tényleges medencét, addig a jelenleg a magyar nyelvben mindennaposan és tömegesen használt Kárpát-medence (irredenta jelentéstartalom nélkül, de határokön átívelően) a történelmi-kulturális hazafogalmát, a magyarság őshonos szállásterületét, gyakorlatilag a történelmi államterületet jelenti. További fontos célkitűzés színvonalas geoinformatikai háttéranyag összeállítása a kormányzat, illetve a köz- és felsőoktatás számára és közkinccsé tételük, vagyis közzététel és elérhető legyen a társadalom széles rétegei számára a Magyarországról és a Kárpát-medencéről tudományos alaposággal készített ismeretanyag.

A hagyományos (nyomtatott) változat mellett, a világhálón megjelenő *MNA* esetében alapvető törekvésünk az interaktív elemzési, keresési lehetőség megvalósítása, a kor technikai elvárásainak megfelelő interaktív digitális nemzeti geoinformatikai rendszer kialakítása és annak feltöltése az *MNA* tartalmával. A külföld hiteles érdekében elengedhetetlen az *MNA* 2018–2021 között megjelentetni tervezett négy kötetének angol nyelvű kiadása (a magyar mellett), illetve online közzététele.

A hagyományos, papír alapú kiadás a legfontosabb témaköröket négy önálló kötetben (*A magyar állam és helye a világban, Természeti környezet, Társadalom, Gazdaság*),

reprezentatív minőségben dolgozza fel, mely inkább célozza a tudományos ismeretterjesztést, mint a magas tudományt. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a hosszú idő alatt előkészített, hagyományos, papír alapú kötetek megjelenésük pillanatában gyakran már kevésbé aktuális információt is tartalmazhatnak, és a mai olvasóközönség jelentős része kevésbé vonzódik hozzájuk, az utókor szempontjából azonban mégis rendkívül fontos kordokumentumnak számítanak. A szinte naprakész tájékoztatást és a széles társadalmi rétegekkel való kapcsolattartást pedig a digitális változat, az *e-MNA* fogja vállalni az atlasz honlapján (www.nemzeti atlasz.hu).

Atlasz sorozatunk egyes köteteinek fejezetei saját színnel rendelkeznek, melyek az olvasó könnyebb tájékozódását segítve a lapok oldalán, az alcímekben, az ábrákra és képekre utaló hivatkozásokban tűnnek fel. A szigorúan vett tudományos publikációktól eltérően, de a nemzeti atlaszoknál alkalmazott gyakorlatnak megfelelően az egyes fejezeteknél a szerzőknek csak a nevét adjuk meg, adataik (tudományos minősítés, beosztás, elsődleges munkahely neve és városa) az egyes kötetek végén (*Szerzők, irodalom és források*) található meg. A mű jellegének köszönhetően a szövegben nem szerepelnek szakirodalmi hivatkozások, lábjegyzetek, ezért a szöveg írásához, az ábrák megszerkesztéséhez felhasznált vagy a témakörben további magyar nyelvű tájékozódást kínáló szakirodalomra, egyéb forrásokra, a fényképek szerzőire szintén az imént említett fejezetben bukkanhat rá a kedves olvasó. A fentiekkel (és sok esetben a helyhiánnyal) összefüggésben az egyes témaköröket látványossá tevő ábrák (térképek, táblázatok, grafikonok, diagramok) és fényképek nem tartalmazzák a szerzők nevét és az elkészítésükhöz esetleg szükséges forrásokat. Az atlasz e fontos alkotóelemeinek címeit a kötetek végén az ábra- és képjegyzékek tartalmazzák, nagymértékben segítve ezzel célirányos keresésüket. Az *MNA* nyomtatott változatában sajátos helyet foglalnak el a két

oldalra kiterjedő, részletes tájékozódást lehetővé tevő térképek, melyek a tördelés során nem feltétlenül kerülhettek a szövegbéli említésük közelébe. Ennek oka az, hogy csupán „átfolyó” oldalpárokon foglalhatnak helyet, ahol elkerülhető a két oldalra kiterjedő térkép középső sávjának a kötésből eredő értelmezhetetlensége. A fenti illusztrációkon kívül az atlasz használatát segítik, a szöveg olvasását tartalmilag színesítik a bizonyos szakkifejezésekhez, fogalmakhoz, érdekes jelenségekhez kapcsolódó (sokszor önálló ábrákat, képeket is tartalmazó) szövegdobozok, melyeket az adott fejezet színével emeltünk ki.

Az egymás után megjelenő kötetek mindegyike rövid, áttekintő, azonos címet viselő (*Magyarország dióhéjban*) fejezettel kezdődik, mely három oldalon az ország legfontosabb adatait ismerteti, térképek segítségével pedig az adott évben aktuális közigazgatási beosztást, illetve a Kárpát-Pannon-térség általános földrajzi viszonyait (domborzat, vízrajz, település- és közlekedési hálózat) mutatja be.

Abból a tényből kiindulva, hogy az anyanyelvi szókészlet fontos részei a földrajzi nevek, melyek védelméről főként a térképek gondoskodhatnak, az *MNA*-ban az egyes földrajzi (pl. domborzati, vízrajzi, táj- és település-) neveket – államhatároktól függetlenül – a magyar nyelvű kötetekben magyarul használtuk. Közülük azokat, illetve idegen nyelvű megfelelőiket, melyek Magyarország határain kívül lelhetők fel, az egyes kötetek végén külön névjegyzékben gyűjtöttük csokorba.

Az *MNA* új kiadásának elsőként megjelenő kötete, a *Természeti környezet* egymásra épülve mutatja be a közet-, levegő-, vízburrok sajátosságait és az élővilág életterét, a környezet- és természetvédelmet országunk (és lehetőség szerint hazánk, a Kárpát-medence) területére vonatkozóan. Az előzményekhez képest teljesen új a természeti veszélyekkel foglalkozó szintetizáló fejezet. Az *MNA* 1989. évi kiadásához képest, az ottani természeti környezettel foglalkozó

részekhez viszonyítva a terjedelem és a térképek száma megduplázódott, a magyarázó szöveg, ábrák, táblázatok, képek aránya 25%-ról 50%-ra nőtt úgy, hogy a fényképek új elemként bukkannak fel az atlaszban. Az új szemléletnek köszönhetően a Kárpát-medencével foglalkozó térképek száma 33-ra, az Európát bemutatóké 28-ra nőtt. Az 1980-as években még a vizek, a földtan és az éghajlat által uralt tematika ebben a kiadásban jóval kiegyenlítettebbé vált. A növényzettel, az állatvilággal, a természetvédelemmel és a tájakkal foglalkozó fejezetek sokkal nagyobb teret nyertek.

A szakmai tudás, az elkötelezettség, a lelkesedés és az MTA sokrétű hozzájárulása mellett új kiadású nemzeti atlaszunk e kötetének megjelenését a kormányzati támogatás tette lehetővé, a nyomtatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma finanszírozta.

Végzőként ezúton szeretném megköszönni minden közreműködő intézmény, személy áldozatkész, önzetlen munkáját, az

akadémiai és kormányzati támogatást, mely-lyel lehetővé vált az *MNA* új kiadása *Természeti környezet* című kötetének megjelenése. A munkában érintett több száz alkotó nevében adok hangot azon reményünknek, hogy a kedves olvasók – határainkon innen és túl – haszonnal és örömmel fogják forgatni (nagy mérete ellenére) a nyomtatott kötetet, vagy olvassák a digitális változatát az *MNA* honlapján. Bízunk benne, hogy segítségével jobban meg fogják ismerni hazánk természeti környezetét, annak állapotát, az ott zajló folyamatokat, melyektől napjaink társadalmá sem tudja függetleníteni magát.

Magyarország Nemzeti Atlasza. Természeti környezet. Főszerkesztő: Kocsis Károly. MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, Budapest, 2018. 188 o. ISBN 978-963-9545-56-4. Az A/3 formátumú, térképekkel, táblázatokkal, ábrákkal és fotókkal gazdagon illusztrált kötetre a főszerkesztői előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.

Nemzeti Színház, Budapest, VIII. Blaha Lujza tér. Uvaterv-fotótár, 1964.

SÁNTA Erika

Amszterdami hangok

A migráció és az egyház missziója

2016. július 5–10. között került sor az International Reformed Theological Institute (IRTI) szervezésében arra a nyári egyetemre, amelynek témája a „Migráció és az egyház missziója” volt. Diákok közül négyen vettünk részt ezen a „képzésen”, két professzor kíséretében. Rengeteg élménnyel, több új ismerőssel, valamint a világ más részein élő emberek szemléletének megismerésével is gazdagodtunk. Beszámolómmal nem kíván az előadásokról tudósítani, inkább a benyomásokról szeretnék szólni benne.

Szeretném egy kis történettel kezdeni. Mielőtt húsvéti legációba mentem, ráakadtam egy videóra az egyik közösségi portálon. Ez egy népszerű és általam is nem először látott videó, de nagypénteken valahogy mélyebb tartalmat nyert számomra. Azt mutatja be, hogyan ölelik meg egymást különböző emberek egy monitor mögött. A képernyőn nem látszik semmi más, csak az emberek csontváza és sziluettje. Míg ki nem jönnek a monitor mögül, senki sem tudja, hogy milyen vallásúak, milyen neműek vagy korúak. Amint azonban kijönnek ezek az emberek, kiderül, hogy voltak a monitor mögött fiatal és idős párok, homoszexuálisok, vagy csak egyszerű barátok. De láthatunk egy zsidó rabbit is, ahogy egy muzulmán tanítót ölel meg, vagy egy protestáns lelkésznot, ahogy egy indiai hölgyet karol át. A konklúzió: a szeretetnek nincs neme, kora vagy vallása. Őszintén bevallom, az előadások után a legnagyobb hiányérzetem abból fakadt, hogy

nem beszéltünk a nagy bevándorló áramlat Európára nézve negatív hozadékaról. Szó esett arról, hogy milyen nehéz nekik. Elhangzott, hogy az iszlám is sokrétűen tagolódik. Itt engedtessek meg nekem egy kis exkurzus: az egyik előadásban kifejtették, hogy hét nagyobb „felekezetre”, csoportra lehet őket osztani az egészen agresszíven konzervatívoktól a viszonylag befogadóbb és szabadabb elveket valló közösségekig. Ez a felosztás, differenciálódás, különösen is felkeltette az érdeklődésem, és nyilván sokkal jobban árnyalja a kérdést. De ennek ellenére is hiányoltam, hogy nem esett szó arról, mennyi pusztítás történik. Aztán valahogy megfogalmazódott bennem, hogy miért is kellett volna erre olyan nagy hangsúlyt fektetni? Valóban. Persze, védenünk kell a családunkat és a népiünket, de a szeretetnek még sincs neme, kora vagy vallása. Ebből kifolyólag felmerül az a kérdés is: valóban ilyen egyszerű a szeretet? Ha félreteszünk minden szociológiai, dogmatikai és egyéb szempontot, előítéletet, akkor nem ilyen egyszerű? Felmerült bennem, hogy vajon nem sírna-e amiatt Krisztus a kereszten, hogy egy keresztyén nyári egyetemen kapcsolatban legfőbb hiányként azt éltem meg, hogy nem beszélünk többet az utálkozásról. S ezután a gondolatmenet után helyére kerültek a fejemben az előadások miértjei is.

Ahogy egy bölcs embertől tanultam, mi itt keletebbre kicsit másképp gondolkodunk. Míg nyugaton megpróbálnak úgy fogal-

mazni, hogy senkit se bántsanak meg (ami nagyon becsülendő, tiszteletreméltó és végtelenül sok diplomáciát, kompromisszumot is igényel), mi itt konkrétabb véleménynyilvánításokkal dolgozunk. Tudjuk, hogy a másik nem megbántani akar azzal, amit mond, hanem egyszerűen más a véleménye. Nem rosszabb a másik véleménye, nem is jobb, mint az enyém, hanem más. Talán ez a különbözőség lehet annak a háttérében is, hogy olyan radikálisoknak látnak minket Európa nyugatabbra eső országai. Érdekes volt meglátni azt a kontrasztot, hogy míg az amerikai és holland diákokkal diplomatikusan próbáltunk mi is beszélgetéseket folytatni, addig mi, magyar diákok (kolozsvári, pataki, debreceni teológusok) egymás között sokkal gördülékenyebben, konkrétan tudtuk elmondani egymásnak meglátásainkat. Nem mintha a dolgokat egyformán láttuk volna, hanem egyszerűen csak azért, mert mindenki merete kifejteti az elgondolásait, pro és kontra érvekkel. Ha pedig megtörtént, hogy valamelyikünk nem értett egyet, akkor megpróbálta elfogadni a másik véleményét oly módon, hogy a sajátját nem adta fel. Természetesen ezzel nem állítom azt, hogy a holland vagy amerikai diákok egymás között nem így kommunikálnának, csak számomra (akkor negyedéves teológusként, aki igen keveset látott még a világból) igen furcsa volt ezt látni. S mivel az előzőekben említettem, hogy konkrétabbak vagyunk, a következőkben néhány konkrét élményt fogok tárgyalni.

Az első: mint már említettem, több ország képviselőiként vettünk részt a konferencián. Amikor szóba jött a nemzetiség és vallás kérdése, az egyik előadó arra kért bennünket, hogy a különböző országok képviselői üljenek össze egy-egy kiscsoportba. Nekünk könnyű dolgunk volt, hisz mi négyen voltunk három országból. A feladat az volt, hogy beszéljünk meg, a mi országunkban milyen kapcsolat van az állampolgárság (bár mi inkább nemzetiségként értelmeztük) és vallás vagy felekezetek között, vagyis mennyire van a kettő között kapcsolat, és mennyire

függ az egyik a másiktól. Úgy érzem, a mi esetünkben ez azért volt érdekes, mert Mátyás a Felvidékről érkezett, Adrienn és én pedig Kárpátaljáról, így ezt a kérdést az anyaországi magyarokhoz képest igencsak másképp látjuk. Mivel a szláv országokban az ortodox egyház a legelterjedtebb, ezért a mi esetünkben a nemzetiségi hovatartozás szorosán összekapcsolódik egy adott felekezethez tartozással. Hisz nálunk – természetesen nagy általánosságban beszélek – aki magyar, az református, esetleg római katolikus. Utólag sajnálom, hogy nem csatlakozott hozzánk egy más országból származó diák-társunk, hogy megismerjük az ő szemszögét is.

A második: Amszterdamban beszélni a migrációról teljesen más, mint Magyarországon tenni ugyanezt. Hollandia olyan ország, ahol a más etnikumú lakosság nem újdonság, és nem is meghökkentő vagy meglepő valóság. Az egyik ebédünket a szervezők tudatosan a város – ahogy ők mondták – „gettósabb” részébe szervezték, ahol különböző színű, más népcsoporthoz tartozó emberek egy helyen, a maguk mentalitásával alkottak kavalkádot. Nekem hatalmas élmény volt: új, szokatlan, de nem ellenszenves.

A harmadik: egyik „kirándulásunk” egy olyan lakónegyedbe vitt bennünket, ahol bevándorlóknak biztosítanak protestánsok által fenntartott lakhatást: segítenek nekik, szállást kapnak. Ezek az emberek magukra főztek, mostak, takarítottak. Nem tudom, hogy az étkezésben mennyire segítenek nekik, de ha jól emlékszem, akkor ilyen támogatásban is részesülnek. Fontos volt a szervezők számára, hogy mi, résztvevők, ne csak halljunk bevándorlókról, hanem lássuk is, hogy mit jelent ez. Más előadásokból vagy a médiából tájékozódni, és teljesen más meglátni azt, hogy mit tehet értük az egyház. Ez egy fontos tapasztalat volt számomra: változtat az ember gondolkodásán. Különösen, amikor meglátja, hogyan játszanak az udvaron egymással a különböző nemzetiségű gyerekek, akiknek én nem tudnám azt mondani, hogy

menj, kérj mástól segítséget, nem segíték, mert te másmilyen vagy, mint én. De persze, lehet, hogy ez nálam is csak elméletben történik ilyen szépen. S itt újra felmerül a kérdés: valóban ilyen egyszerű a szeretet?

Az alkalmon részt vett előadók többnyire ugyanúgy csak a médiából, tanulmányokból, könyvekből tájékozódtak a bevándorlást illetően, mint a diákok többsége. Természetesen ezzel önmagában nincs is semmi baj, sőt úgy gondolom, ez így normális. Ezzel kapcsolatban azonban felmerült bennem a kérdés, hogy biztos hitelesen tudunk-e beszélni arról, amit valójában nem ismerünk, vagy amiről csak olvasunk, és amiről esetleg csak sztereotípiák alapján gondolkodunk. Ha pedig csak negatív sztereotípiákban tudunk gondolkodni, akkor megtörténhet, hogy szemszögváltásra, de legalábbis -tágításra lenne szükség.

M. Speelman professzor asszony hozott egy videót, amely olyan embereket mutat be, akik mindent hátrahagyva, valóban elmenekültek hazájukból. Itt következik a váltás: ha nekünk kellene költözni, ha nekünk kellene olyan embertelen körülmények között létezni, mint amilyenek között több menedékhegyen nekik is kellett, ha rólunk beszélneek úgy gyakorlatilag, mint egy külön emberfajról – mi mit tennénk? Bennem ezeket a kérdéseket hozta felszínre ez a felvétel. Természetesen a dolgoknak van egy másik oldala, amely már a média és a propaganda területére visz minket, és amely területre ezen beszámoló keretei között nem szeretnék merészkedni.

Végezetül hadd legyek ismét teológushallgató, akiben újra felmerülnek a kérdések: Jézus nem az életével hódított? Nem élete egészével missziózott? Tényleg a szavaknak van itt a helye még mindig? Tényleg továbbra is csak beszédben és szavakban tudjuk elképzelni a missziót? Egyáltalán misszióban kell gondolkodnunk vagy diakóniában? Persze tudom, hogy egy nyári egyetemről van szó, amelynek fő szerepe az volt, hogy beszéljünk a témáról, de azért ezek a kér-

dések ott motoszkáltak és motoszkálnak az ember fejében.

S a fontos kérdés: mit tehet az egyház? Természetesen van mindennek másik oldala is, a sok negatívummal, a támadásokkal, a halállal. De ha egy csoport ember határozottan azért megy valahova, mert háborút vagy pusztítást akar végezni, az ellen mit tehet az egyház? Mit tehet az egyház a Szíriában, Palesztinában, Ukrajnában dúló háborúk ellen? Beszél róla? Határozatokat és állásfoglalásokat publikál. Fontos és elengedhetetlen akár szemléletformáló dolgok ezek. Azonban bennem és az előadások egy részében is megfogalmazódott, hogy hangsúlyosabbnak kell lennie annak a kérdésnek, mit tehet az egyház annak érdekében, hogy még inkább azokra fordítsa figyelmét, akiknek szüksége van a segítségre. Ez az öt nap jó példa volt arra, hogyan kell gondolkodási alapot biztosítani és utat készíteni a cselekvés számára.

Amint tovább gondolkodtunk és beszélgettünk a témáról, olyan kérdések is felmerültek, amelyeket már inkább tudunk magunkra vonatkoztatni. Amit inkább Adrienn (évfolyamtársam) fogalmazott meg aktuális kérdésként, hogy például mi magyarok itt a Kárpát-medencében, közelebbről Kelet-Magyarországon, beszélünk a bevándorlásról a nagyvilágban, de nem beszélünk, vagy nem beszélünk túl sokat, vagy csak beszélünk arról a népcsoportról, amellyel gyakorlatilag együtt élünk – nem beszélünk, vagy csak beszélünk a romákról. Velünk élnek már évtizedek óta, s még mindig óriási szakadék tátong sokszor köztünk és köztük. Ez is izgalmas kérdés.

Számomra rendkívül különös volt, hogy a konferencián nem mondtak kifejezetten véleményyt. Nem volt határozott álláspont, nem volt újat mondó végkövetkeztetés (megl lehet, csak én nem fedeztem fel). Az utolsó összegző előadásból ugyanazt tudtam csak leszűrni végkövetkeztetésként, amit Enghy Sándor professzor úr is elmondott már harmadik napi előadásában: mindannyian jövevények vagyunk ezen a földön.

Minden országban vannak olyan emberek, akik ellenzik a bevándorlók befogadását, és vannak olyanok is, akik teljes vállszélességgel mellette állnak. Az egyik előadó pont egy olyan videót vetített le, amelyben Hollandia ellenében reklámozzák Dániát. „Inkább válaszd Dániát!” felszólítással. Beskatulyázni egy országot, hogy rasszista – ahogy talán Magyarországgal is teszik –, olyan, mintha minden arab országból érkező emberre azt mondanánk, hogy terrorista. Ez nem járható út, és nem is elfogadható hozzáállás. Cetliket aggatni egymásra anélkül,

hogy ismernénk a másikat, úgy, hogy csak egy alakot látunk a tömegben, ahelyett, hogy arcot látnánk, egyik oldalról sem helyes. S ez a nyári egyetem, a maga határozatlanságaival együtt és mellett, rámutatott arra, hogy nem olyan egyértelműek a különböző helyzetek, mint ahogy mi azt sokszor gondoljuk.

(Az írás eredetileg a Sárospataki Füzetek 22. évf. 2018. évi 1. számában jelent meg. A konferencia idején még teológus hallgató szerzőnek és a szerkesztőségnek köszönjük a másodközlés lehetőségét.)

Dózsa György emlékmű (Somogyi József, 1972).
Cegléd, Kossuth Lajos tér. Gárdos György felvétele, 1972.

NAGY László

Egy keresztény européer
az autoriter
elképzelésekkel szemben:
gróf Esterházy Móric
miniszterelnök

„Nagyapám tebát a *Spectator*t lapozgatta. Anglia felelt volna meg leginkább alkatának, fanyar okosságának és a szakállának, amikor az úgynevezett Lenin-fiúk egy kisebb, ám hangos csoportja hatolt be a szobába – kinél volt a kulcs, és hogyan, nem nagy kérdés, de soha nem fogjuk megtudni –, és nagyatyámat letartóztatottnak nyilvánították. (...) Nagyapám lassan felöltözött. A gyűjtőfogházba vitték. Utána a kóbanyaiba.” – emlékszik vissza Esterházy Péter *Harmonia caelestis* c. regényében a nagyapja, Esterházy Móric 1951-es letartóztatására.

Nem sok magyar politikus van a 20. században, akit az egész nemzet teljes egészében, fenntartások nélkül elfogadhat és magáénak vallhat. Akinek életét minden magyar család egy kicsit a magáénak érezheti, aki a 20. század mindkét totalitárius diktatúrájának áldozata. A magyar miniszterelnökök között gróf Esterházy Móric mindenképpen ilyen. Az egyetemi tanulmányait Angliában végző, az ott megismert demokratikus politikai hagyományok hazai megvalósítására törekvő politikus mindjárt a pályája elején akadályokba ütközött: hiába lett fiatalon az ország miniszterelnöke, a parlamenti többség mögött – az Ady által ugyan túlzással, „vad, geszti bolondként” jellemzett – Tisza István állt. Programjának legfőbb elemét, a választójogi reformot nem sikerült miniszterével, Vázsonyi Vilmostal együtt keresztülvinnie. A Tanácsköztársaság alatt a Lenin-fiúk tartották fogva, majd a Horthy-korszakban Mindszenty József köréhez tartozva, Zala

megyei képviselőként, újra bekapcsolódott a politikába. A nyilas hatalomátvételt követően a sopronkőhidai börtönben raboskodott, majd Mauthausenbe deportálták. A második világháború után is következetesen vállalta hitét, demokratikus nemzeti konzervatív elkötelezettségét. A Rákosi-rendszer alatt 1951-ben családjával együtt kitelepítették Hortra, ahol sírásóként dolgoztatták. 1956-ban Bécsbe emigrált, ahol a Schwarzenberg-palotában még négy évet élt, Magyarországon rekedt feleségétől, Károlyi Margit grófnőtől távol. Családok százezrei éltek át hasonló sorsot...

Esterházy-grófként felnöve egyaránt természetes volt számára az européer lét és a nemzeti hagyományok folytatása. Jogászként végzett, az oxfordi egyetem diákjaként világnézetének szerves részévé vált az angol demokrata, konzervatív politikai hagyomány. Ekkor kötött szoros barátságot Lord Halifax-szal, Edward Frederick Lindley Wood-dal, aki Churchill kormányában 1938 és 1940 között az Egyesült Királyság külügyminisztere lett.

Gr. Esterházy Móric jelentőségét mutatják a konzervatív *The Spectator* lapban megjelent írásai, amelyekben Robert William Seton-Watsonnal polemizált. Jeszenszky Géza *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)* c. könyvében rámutat, Magyarország nemzetközi presztízsvesztésében kulcsszerepe volt a magyarországi

nemzetiségek sérelmeinek nagy nyilvánoságot biztosító, viszont az elérni kívánt hatás érdekében gyakran ferdítésektől és téves hivatkozásoktól sem visszariadó, Scotus Viator álnevet használó történész-újságíró Seton-Watson cikkeinek és könyveinek. A *The Spectator* 1906-tól közölte rendszeresen Seton-Watson írásait, de az ellenvéleményeknek is teret biztosított. Így cáfolhatta meg gr. Esterházy Móric a Lex Apponyiként elhíresült népiskolai törvény (1907:XXVII. t.c.) és a tizenöt szlovák emberéletet követelő csendőrsortúz, az 1907. október 27-ei csernovai tragédia kapcsán leírt túlzásokat.

Gr. Esterházy Móric a magyar politikai életben a provinciális, urizáló, autoriter szólamok helyett az angol példa alapján széles szabadságjogokat biztosító nemzeti konzervatív jellegű liberális demokráciát szeretett volna megvalósítani és a mértékadó angol stílust kívánta meghonosítani. Ezért politizálása sokak szemében erőtlennek tűnt, de nyugatról nézve vagy a mai korból visszatekintve egyértelmű, ez a hozzáállás inkább az ország megerősödését és európai tekintélyének növelését segítette volna elő. A magyar politikai életbe 1905-ben kapcsolódott be, mint a főrendiház örökös tagja. A képviselőházban 1906-ban szerzett mandátumot, az ifj. gr. Andrássy Gyula vezette Alkotmánypárt színeiben. Ifj. Andrássy az 1906-os választásokon a kassai területet tartotta meg, Esterházyt pedig az Andrássy-birtok Töketerében választották meg, a pártvezér helyett. A terebesi körzetet Esterházy az első világháború végéig megtartotta.

Ferenc József halála után az 1916-ban trónra lépő új osztrák császár és magyar király, IV. Károly belátta, mielőbb sürgős társadalmi reformokra lenne szükség és trónbeszédében is előjelezte a választójog kiszélesítését. Ennek jegyében menesztette Magyarországon gr. Tisza István miniszterelnököt és teljesen váratlanul – az esélyes ifj. gr. Andrássy Gyula vagy Wekerle Sándor helyett – a 35 éves gr. Esterházy Móricot nevezte ki. Az új kormány 1917. június 15-én a választójogi

reform programjával állt a hivatalába. A parlamentben ellenerőként ott állt vele szemben Tiszának még az 1910-es választásokon szerzett 61,98%-os munkapárti parlamenti többsége. Esterházy mielőbb meg akarta állítani Magyarország lemaradását: Angliában már 1884-től a felnőtt férfilakosság 60%-a rendelkezett általános választójoggal, 1918-tól pedig bevezették az általános, egyenlő, titkos választójogot, amely először 1893-ban Új-Zélandon, majd 1906-ban Finnországban valósult meg. Magyarországon pár nappal Esterházy kinevezése előtt, 1917. június 6-án alakult meg a Választójogi Blokk az általános, egyenlő, titkos, nőkre is kiterjesztendő választójog programjával, a Függetlenségi és Negyvennyolcas (Károlyi) Párt, a Polgári Demokrata Párt (ez a két párt képviseltette magát az Esterházy-kormányban), illetve az Országos Polgári Radikális Párt és a keresztényszocializmus balszárnyán álló Giesswein Sándor körének részvételével. Esterházy kormányprogramja és a Választójogi Blokk koncepciója találkozásának köszönhetően az új miniszterelnököknek még a szociáldemokraták is teljes bizalmat adtak. Napilapjuk, a *Népszava* is méltatta az új kormányfőt. Úgy látszott, a konzervatív Esterházynak sikerül megteremtenie az egész nemzet számára a közös nevezőt.

A Választójogi Blokk tagjai közül Vázsonyi Vilmos, a Polgári Demokrata Párt elnöke igazságügyi és tárca nélküli választójogi miniszter, gr. Batthyány Tivadar, a Függetlenségi és Negyvennyolcas (Károlyi) Párt politikusa pedig király személye körüli, illetve tárca nélküli népjóléti és munkaügyi miniszter lett. Korábban nem létezett népjóléti és munkaügyi tárca, amelyet Esterházy a szociális háló kiépítése miatt tartott kulcsfontosságúnak létrehozni.

A magyar zsidóság emancipációjának és integrációjának egyik kulcsfontosságú egyénisége Vázsonyi Vilmos, az első zsidó vallású miniszter a magyar politikai életben. Az első zsidó származású miniszter, Hazai Samu volt, aki Tisza híveként és Nemzeti Mun-

kapártjának tagjaként 1910 és 1917 között a hadügyi tárca élén állt. Míg Hazai jóval a politikai pályafutása előtt kikeresztelkedett, Vázsonyi világnézetében jól megfér egymás mellett, kiegészítette egymást a magyar és a zsidó identitás. Polgári demokratiként a liberális és a nemzeti konzervativizmus egyfajta egyensúlyára törekedett, de sohasem feledkezett el a gyökereiről: *„Amidőn királyi miniszter lettem, – bár be kell vallanom, hogy nem vagyok szorgalmas templomjáró ember – megjelentem a dobány-utcai templomban. Megjelentem, nemcsak azért, hogy hálát adjak az Istennek a kegyért, melyben részesített, hanem azért is, hogy hitvallást tegyek azok ellen, akik azt hirdették, hogy csak az ősi vallás megtagadásával lehet magas polcot elérni. S midőn ott álltam az imádkozó gyülekezetben, (...) visszagondoltam a Síp utcai zsidóiskolára, ahol tanultam, a templomi kórusra, ahol énekeltem, a templom-udvarra, amelyben társaimmal játszadoztam, társaimra, akik ugyancsak szerény kispolgári családok köréből származtak...”* – emlékezett vissza 1922-ben egy izraelita rendezvényen.

Esterházy másik minisztere, gr. Batthyány Tivadar, Károlyi Mihály híve volt, aki az őszirózsás forradalmat követően 1918 decemberéig a belügyminiszteri tisztséget látta el a Károlyi-kormányban. Azonban Károlyi későbbi nézeteivel nem tudott azonosulni: *„Ha Károlyi Mihály olyan kijelentéseket tesz, mint legutóbb, hogy ő a világ proletárjainak egyesülését akarja és az alapon a szocialista világrend megteremtését a mai polgári társadalmi rend helyett, – én kereken kimondom, hogy ezzel a politikával egyet nem értek. A mi politikánk Kossuth Lajos politikája.”* – fejtette ki 1923-ban egy politikai gyűlésen.

Vázsonyi és Batthyány mellett Esterházy nemzeti egységkormányában fontos szerephez jutott a kormányfő és Ugron Gábor belügyminiszter személyében ifj. Andrassy Alkotmánypártja, három tárcával – a pártelnökkel, gr. Apponyi Albert a kultusztárca élén – az Egyesült Negyvennyolcas és Függetlenségi Párt és – a horvát ügyekkel fog-

lalkozó elnökükkel, gr. Zichy Aladárral – a Katolikus Néppárt. A parlamenti többséget adó Nemzeti Munkapártból Gratz Gusztáv a pénzügyi, Serényi Béla pedig a kereskedelemügyi tárcát kapta.

1917. június 21-én, bemutatkozásakor elmondott programbeszédében Esterházy általános, egyenlő és egyelőre részlegesen titkos választójogot irányozott elő lényegében minden 24 éven felüli magyar állampolgár részére: *„a választójog gyökeres, becsületes és széles terjedelmű legyen és hogy ne kelleetlenül adott részleges választójog, hanem a dolgozó és küzdő tömegekre kiterjedő, őszinte lélekkel megvalósított teljes reform általános és egyenlő legyen és a nagy kérdést nyugvópontra hozza. (...) A titkosságot (...) alkalmazni kívánjuk mindazon kerületekben, ahol a titkos szavazás komoly gyakorlatának alapfeltétele, a fokozottabb és nagyszámú értelmiség és írás-olvasás megtalálható. (...) abban a meggyőződésben vagyok, hogy az egyenlő jog egybeforrasztó ereje csak fokozhatja a hazaszeretetet és az egységet.”*

A dualizmus korában – miként Gerő András rámutatott *Az elsőpró kisebbség* c. munkájában – a választókerületi beosztás és a választások körüli visszaélések eleve a kormányzó erők mindenkor győzelmét és hatalmon maradását biztosították. Esterházy Móric ezzel a gyakorlattal is gyökeresen szakítani kívánt: *„a választókat – büntetés terhe mellett kötelezve a hatóságokat a szükséges adatok beszolgáltatására – hivatalból kell felvenni a választók névjegyzékébe, mert a jelentkezésre alapított jelenlegi rendszer mellett a törvény betűje szerint jogokkal felruházottak nagyrésze a gyakorlatban a választók sorából kimarad. A fuvarpénzek, ellátás, jelvények és zászlók szigorú tilalmazásával és minden alkalmas módon biztosítani kívánjuk a választások tisztaságát és komolyságát. Helyes elvek mellett keresztül-vitt kerületi beosztással akarjuk megszüntetni a mutatkozó aránytalanságokat.”*

A választójogi tervezet munkapárti lesvázalása esetére – a világháború ellenére – Esterházy a parlament feloszlását és új választások kiírását helyezte kilátásba: „készek

vagyunk arra is, hogy a többségi elv érvényesülését a meghosszabbított mandátumú ház formális többségével szemben a választóknál keressük.”

A választások részleges titkosságát az analfabétizmus nagy arányával indokolta, az ok megszüntetését viszont a kultuszminisztérium legfontosabb feladatának jelölte meg: *„úgy is, mint nemzeti közszükség, úgy is, mint a demokratikus jog kiterjesztésével, a demokratikus iránnyal elválaszthatatlanul összekötött követelmény, a nép nevelésének az eddiginél sokkal gyorsabb ütemben való fejlesztése, hogy a lehető legrövidebb idő alatt véget vessünk az eddigi erőfeszítés dacára még mindig fennálló azon állapotnak, mely szerint hazai ifúságunk egy része nem férhet iskolához.”*

A háború okozta veszteségek konzekvenciáit levonva Esterházy a szociális háló mielőbbi kiépítésének szükségességét hangsúlyozta: kormányzata *„különös gondot kíván fordítani a szociális törvényhozás kiépítésére.”* Elsődleges feladatnak látta a rokkantak, hadiözvegyek, hadiárva és nyugdíjasok segélyezésének szabályozását, a betegségi és az anyasági biztosítás kiterjesztését, a kivándorlás ellensúlyozására *„a visszavándorlás kérdésének gondos előkészítését”*-t, a *„vagyonatlanabb néposztályok lakásvizonyainak megjavítását”*-t és az élelmezés zavartalanágának biztosítását. A nemzetiségek számára biztosított szélesebb jogok, a horvát unionista törekvések felkarolása, a vallásszabadság megvalósítása, a bírói függetlenség megerősítése, a szabad sajtó megvalósítását célzó sajtótörvény is az ország demokratikus fejlődését szolgálták volna.

A kormányfői program után Tisza István emelkedett szólásra. Beszédében a mögötte álló parlamenti többség elutasítását helyezte kilátásba: *„Én hiszem és remélem, hogy amint az Úristen ezer esztendőn át megvédte ezt az országot, meg fogja védeni ezután is és hiszem és remélem, hogy az a reform megvalósulni nem fog. De ha megvalósulna, kevés idő múlva a közvélemény nagy részének leg súlyosabb elítélése fogja azokat érni, akik ezért felelősek.”*

Bár Esterházy Móric három hónapos kormányfői működése alatt a kormányprogram nem valósult meg és miniszterként Vázsonyi is sokat engedett a választójog általánosságából, Esterházy mégsem veszítette el a népszerűségét és hitelét. A *Népszava* 1917. augusztus 21-i vezércikkében, Esterházy leköszönésekor, a miniszterelnökségének mérlegét levonva ugyan elmarasztalja, *„hogy nem volt elég erélyes a cselekvésben és tervei keresztülvitelében”*, de ezt is a lemondás okával, a betegségével (ami krónikus alváshiánya volt) magyarázza, érdemeiként pedig feljegyzi: *„Az egyik az, hogy konzervatív főúr léte re belátta, hogy lehetetlenség ellentánni a jogot követelő tömegek akarátának és kormányzati programjává tette oly választójogi reformnak megvalósítását, amely a demokrácia minimális igényeit kielégítheti; a másik az, hogy ennek a választójogi programnak keresztülvitelére személyi biztosítékok gyanánt meghívta kormányába a választójogi blokknak két tagját és ezek egyikére akarta rábízni a választójogi reform kidolgozását.”*

Esterházy Móric miniszterelnöki lemondását követően a harmadik Wekerle-kormányban pár hónapra, 1918. január 25-től május 8-ig elvállalta a tárca nélküli népegészségügyi miniszter posztot. A tanácsköztársaság alatt a politikust feleségével és újszülött kisfiával, Mátyással együtt a Cserny József vezette Lenin-fiúk különítménye tartotta fogva a Batthyány-palota pincéjében. A letartóztatásnak elsősorban családi okok szolgáltattak indokot, mivel a felesége, Károlyi Margit grófnő apja, gr. Károlyi Gyula az aradi, majd a szegedi ellenkormány miniszterelnöke volt. A tanácsköztársaság mérlegét a következőképpen vont le Esterházy a naplójában, amelyet Esterházy Péter részletesen idéz a *Harmonia caelestis* c. regényében: *„Megfontolható szociális gondolatok a legnagyobb káoszban, mérhetetlen ostobasággal és finoman szólva emberi gyengeséggel.”*

A Horthy-rendszer első évtizedében Esterházy Móric visszavonultan gazdálkodott majki és csákvári birtokain. Bethlen Ist-

ván támadásának köszönhetően 1931-től ismét parlamenti szerepet vállalt a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, majd jogutódja, 1937 januárjától az Egyesült Keresztény Párt képviselőcsoportjában, mint a Zala megyei Tapolca egyéni képviselője, 1939-től pedig Zala vármegye listás képviselője: „*Politikától, említettem, visszahúzódtam, míg nem 1930 tájt egyszer Bethlen miniszterelnök egy népgyűlésen, minden aktuális ok nélkül, a „bolsevizmus szálláscsinálójának” nevezett. Fájdalom, hús évvel később, birtokaim államosításánál, személyem kitelepítésénél nekem ezt jóvá nem írták... Válaszul indulok Tapolcán képviselőnek, meg is választanak...*” – írja a naplójában.

Zala vármegye keresztény pártjait – mint zalaegerszegi és megyei pártelnök – Mindszenty József (1942 augusztusáig Pehm József) irányította. Az akkor zalaegerszegi plébános Mindszenty „*Isten felé: toronyirányt!*” jelmondatának szellemében „liturgikus ellenoffenzívát” indított az egyre erősödő szélsőjobboldal ellen, ennek jegyében a választási küzdelmekben is hatékonyan vett részt és segítette a bűnbaknak tekintett zsidóságot és cigányságot. Mindszenty az 1939-es választásokon a lapjával, a *Zalamegyei Újsággal* és felvilágosító kampánygyűléseivel végül gyakorlatilag egymaga fordította meg a megyei szavazatok arányát: kis fölénnyel, 1244-el több szavazattal győzte le a korlátlan demagógiával és az ellenfelek durva lejáratásával híveket toborzó nyilasokat. A szélsőjobboldal ezt sohasem bocsátotta meg Mindszentynek és a listás mandátumot megszerző Esterháznak, a nyilas puccsot követően mindkettejüket a sopronkőhidai börtönbe szállították.

Esterházy Móric parlamenti képviselőként próbálta Horthy Miklóst arról meggyőzni, hogy mielőbb szakítson a német szövetséggel, mert az végzetes az ország számára. A német megszállást követően a deportálások leállítását is szorgalmazta a kormányzónál. A megszállás előtt közel egy hónappal keletkezett levelezése Zsindely Ferenc kereskedelmi és közlekedésügyi miniszterrel mind a náci-

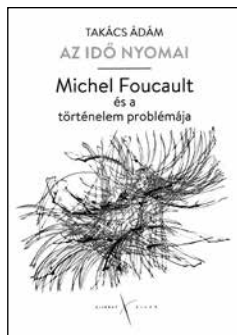
ellenesség, mind a keresztény ökumenizmus jelentős dokumentuma. A római katolikus Esterházy megerősíti Zsindely református presbiterként mondott szavait, miszerint „*hazánk fennmaradását is csak az Evangélium és az eszerinti élet biztosíthatja.*” A levelében – Lukács evangéliumának részletét idézve, a református Károli Gáspár fordításában – a németek túlerejével szembeni tetteles fellépés lehetőségét is felveti: „*Ha valamely Király el akar menni, hogy más királlyal megütközzen, avagy nem tanácskozik-é először leülvén, hogyha tízezer emberrel kiszállhat az ellen, aki ő ellene húszezerral jött?*” Zsindely Ferenc a válaszában – szintén Lukács evangéliumára hivatkozva – egy háttérben kötendő különbékét javasol és kifejezi a zsidósággal való szolidaritását: „*bölcs királyoké helyett inkább bölcs zsidóknak példájokat fogom tehát idézni, szorongattatásunkban a menekvés csodáját keresvén.*” Szembehelyezkedik a zsidóságnak kollektív bűnösséget tulajdonító végső megoldás, az Endlösung tervével is: „*Mert a mi Urunk Istenünk nem a többségi elv alapján ítéli meg a népeket és nemzeteket.*”

Gr. Esterházy Móric magyar miniszterelnököt sopronkőhidai rabsága után marhavagonban deportálták Mauthausenbe. Hazatérve a politikai élet periferiájára kényszerítették, majd kitelepítés, emigráció várt rá...

Elhangzott 2015. december 15-én az MTA Társadalomkutató Központ Erzsébet termében a Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület (PEME), az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság 1914–1918 és a XX. Század Intézet „Lelkesedéstől a kiábrándulásig” című tudományos konferenciáján.

Polcra való

– főszerkesztői könyvajánlók –

Michel Foucault könyvei – *Felügyelet és büntetés, A szexualitás története, Elmebetegség és pszichológia* stb. – a kilencvenes évek elejétől jelennek meg magyarul, új történelemértelmezési perspektívákat

kínálva. A francia történész-filozófus munkáival a történelemelmélet és a historiográfia hazai középnemzedékének mára meghatározó alakjává vált szerző két évtizede foglalkozik. Az életművét szintetizáló igénytel vizsgáló mostani kötet alapját képező írások egyike annak idején lapunkban látott napvilágot (ez persze nem érdem, csak jó leírni). A humán tudományokban működő kumulálódás törvénye aztán megfelelő időben kiforrta a szintézist. Elsősorban szakmai olvasókörzönségnek írott műről van szó, a témát tekintve ez aligha meglepő. Ilyen jellegű kötet tartalmát itt és most, pár sorban összefoglalni egyébként sem lehetséges. Ennél jobban járunk, ha a szerzőre figyelünk, akinek meggyőződése szerint Foucault életműve „a 20. század legerőteljesebb és leginspirálóbb intellektuális vállalkozásai közé tartozik”, és nem azért, mintha eddig ismeretlen tanulságai lennének, hanem „aktualitását minden jel szerint az adja, hogy saját jelenünk tartogat alapvető meglepetéseket számunkra.”

Takács Ádám: Az idő nyomai. Michel Foucault és a történelem problémája. Kijárat Kiadó, Budapest, 2018. 184 o. ISBN 978-615-5160-63-9

A szerző orvos, pszichiáter, aki Budapesten diplomázott, de karrierjét a tengerentúlon teljesítette ki. Érdeklődése már a 80-as években túllépett szakmája szigorúan vett keretein – itthon ezt aligha tehette volna meg.

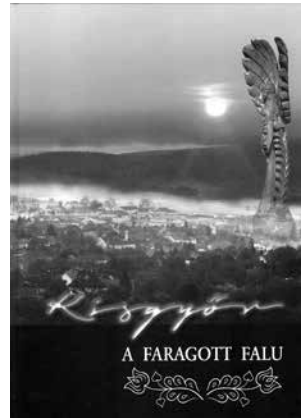
A kötet tárgya a huszadik század két történelemformáló személyisége, mint orvosi eset. E tekintetben sokat elárul, hogy a címlapon a főszereplők arcképei a Rorschach-teszt tintafoltjából tűnnek elő. S valóban, itt nem az életrajzi tények érdekesekek, hanem az ezekből levont pszichiáteri következtetések. Hegyváry jó tollú író, gördülékeny fogalmazásmóddal, a biztos adatok és a nem hiteles történetek különválasztásával. Történészek bizonyára átugranak a második kategóriát, csakhogy karakterpszichológiai szempontból a lehetséges sztorik legalább olyan jól jellemzik alanyukat, mint a valóság, különösen, ha azokat ők maguk terjesztették. A személyiségek típusjegyeinek ábrázolását tematikus fejezetek segítik, elsőre néhol meghökkentőnek tűnő címekkel: „Hitler, az ember”, „Sztálin és az egyházak” stb. Végül a záró, összehasonlító rész, s belőle kiderül a lelki párhuzam alapja, amelynek lényege, hogy... Tudják mit? Ezt inkább olvassák el!

Hegyváry Csaba: Diktátorok természetrajza. Hitler és Sztálin karakterpszichológiai mérlege. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2017. 368 o. ISBN 978-963-9862-92-0

A francia új hullám talán legnagyobb hatású rendezője, Francois Truffaut mondta egyszer, amikor megkérdezték tőle, mit jut eszébe a magyar filmről: „Egy lány ül a körhintán és nevet!”. Fábri Zoltán 1955-ben bemutatott játékfilmje a megújhódó magyar filmművészet szimbólumává vált (*Körhinta*). Az 1969-es a *Pál utcai fiúkat*, a magyar játékfilmek közül elsőként Oscar-díjra jelölték, ahogy később a *Magyarok* c. filmjét is. Életműve hihetetlenül egységes: minden alkotásában az emberi humánusot állítja középpontba. Az embertelen korokban és válsághelyzetekben utat mutató erkölcsi tartást vizsgálja, legyen szó föld alatt rekedt bányászokról (*Életjel*), az ötvenes évek diktatúrájáról (*Húsz óra*), vagy a nyolcvanas évek vidéki kiskirályairól (*Gyertek el a névnapomra*). Bámulusos érzékel bánt az irodalmi alapanyaggal: Hannibál tanár úr, Ulveczky, Tóték, Parcen-Nagy Lőrinc, Gyuricza úr, Fábrián Bálint mára filmes alakokként tűnnek föl előttünk, pedig ők elsősorban Móra Ferenc, Sarkadi Imre, Örkény István, Déry Tibor, Sánta Ferenc, Balázs József figurái. Ábrázolásmódja plasztikus, eredetileg képzőművésznek készült, élete utolsó éveiben már „csupán” festett. Mi azért nézzük csak filmjeit, újra és újra!

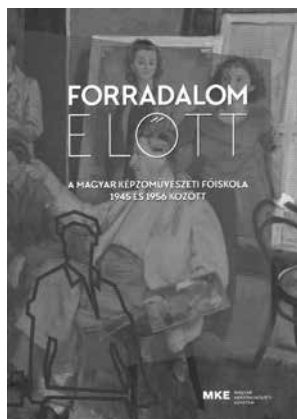
Barabás Klára: A történelem körhintáján. Fábri 100. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2017. 280 o. ISBN 978-615-5464-82-9

A nagyméretű képes album az egyedülállóan látványos, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei települést mutatja be. Kisgyőrt alig 1700-an lakják. Vannak azonban állandó vendégek: a fafaragók. Családi kézműves szaktábor működik, jönnek idősek és fiatalok, profik és amatőrök. Ami közös bennük: minőségi munkájuk eredménye a települést gazdagítja. Ebben a faluban a népművészet hivatásos és amatőr mesterei terveztek padokat, ivó kutat, buszmegállót, piacteret, egyházi és önkormányzati intézmények kerítéseit és kapuit, patakhidat, szabadtéri színpadot, még ablakkereteket és utcajelző táblákat is. Nem beszélve a harangtoronyról, a golgotáról és a köztéri emlékművekről. Hihetetlen látvány, amelyet a kötet több mint száz fényképe érzékletesen bemutat. Természet és társadalom harmóniáját tükrözik a fotók, meleg, barna színvilágot, gömbölyített formákat, a paraszti ábrázolásmód didaktikus esztétikáját. Sajátos a kötet funkciója, kivitelezésében művészeti album, tartalmát tekintve műalkotások katalógusa, célját illetően viszont egyfajta közönségcsalogató útikalauz. Igaz, az A/4-es méret megnehezíti a kézben tartását, de van megoldás: látogassuk meg a települést személyesen!

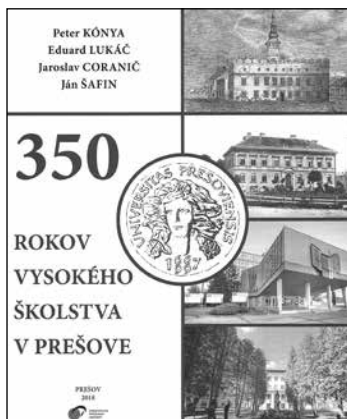
Kisgyőr. A faragott falu. A szöveget gondozta: Kékedi László. Fotók: Grúz Attila. Kisgyőr Község Önkormányzata, 2018. 78 o. ISBN 978-615-00-0474-7

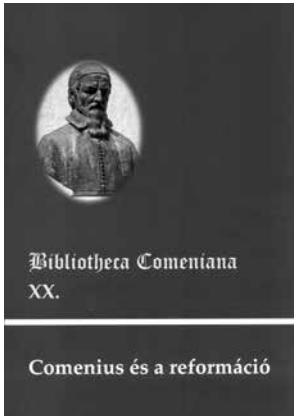
A fordulat évét követően Magyarországon (is) uralkodóvá vált a szocialista realizmus, mint kizárólagos alkotói módszer, valamennyi művészeti ágban. A kultúrpolitikát irányító Révai József 1949-ben a *Szovjet festőművészet* című kiállításon egyértelművé tette a kötelező haladási irányt: „követelésünk a magyar kultúra munkásai felé, hogy tanuljanak a szovjet kultúrától (...) a magyar dolgozó nép számára alkotni.” Az akkori Képzőművészeti Főiskola (ma: Egyetem) 1947-ben Pátzay Pál, majd 1949-ben Bortnyik Sándor személyében új főigazgatót kapott, s jelentős személycserék történtek a tanári karban is. Az intézmény további fél évtizedét a hagyományok átmentése és az új ideológiai és propaganda kihívásokhoz való alkalmazkodás töltötte ki. A főiskola belső életét áthatotta a megfelelési kényszer, amely a hallgatók témaválasztásában, a tanárok szovjet tanulmányútjaiban, a személyi kultusz manifesztálódásában (festmények, szobrok) egyaránt megjelent. Az intézmény mégis túlélte, ahogy a szilárd gyökerekkel rendelkező iskoláknál ezt megszokhattuk. Hogy miként, az kiderül e gazdagon illusztrált és dokumentált tanulmánykötetből.

Forradalom előtt. A Magyar Képzőművészeti Főiskola 1945 és 1956 között. Szerkesztette: B. Majkó Katalin. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, é. n. [2016] 304 o. ISBN 978-963-7165-69-6

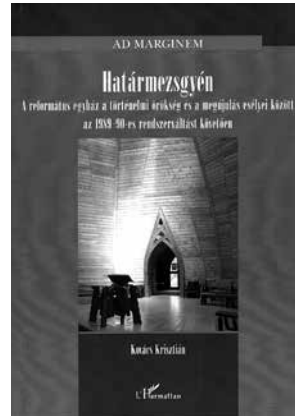
Az Eperjesi Egyetem hallgatólétszám alapján ma Szlovákia harmadik legnagyobb egyeteme. Karai (Bölcsészettudományi; Görögkatolikus Teológia; Humán- és Természettudományi; Menedzsment; Pedagógiai; Pravoszláv Hittudományi; Sporttudományi; Egészségtudományi) eltérő történeti gyökerekkel rendelkeznek, de integrált intézményként a szinergia előnyeit kihasználva igyekeznek működésüket optimalizálni. Az intézmény jelenlegi formáját 1997-ben nyerte el, az önálló eperjesi felsőoktatást azonban 1667-től, az evangélikus kollégium alapításától számítják. A szlovák nyelven készült egyetemtörténeti áttekintés szerkesztője a kettős identitású Kónya Péter történész, az intézmény rektora. Ő jegyzi az első fejezetet, amely a város iskolatörténeti kezdeteit és az evangélikus kollégiumot tárgyalja. Ez utóbbi hatása a magyar történelemre felbecsülhetetlen, ide járt pl. Kossuth Lajos, Desseffy Arisztid, Pulszky Ferenc. A fejezetek (koronként és karonként) gazdag jegyzetapparátuson alapulnak. Szemléletesek az illusztrációk. Van angol és német rezümé, mégis azt kell mondanom: kár, hogy nem tudok szlovákul. Ugye lefordítja majd valaki?

Peter Kónya – Eduard Lukáč – Jaroslav Coranič – Ján Šafin: 350 rokov vysokého školstva v Prešove. Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, Prešov, 2018. 240 o. ISBN 978-80-555-1988-3

Kováts Dániel szerkesztői életművének kiemelkedő eleme a *Bibliotheca Comeniana*. Összeállításának szellemi arculata, az olykor szinte elviselhetetlenül szűkös pénzügyi keretek között kivitelezett igényessége elsősorban az ő munkáját dicséri. A tartalom adott: a sorozat alapvetően a Magyar Comenius Társaság évenkénti tudományos üléseinek anyagából építkezik, amelyhez illusztrációk, társasági hírek, versek, könyvajánlók járulnak. S persze alkalmanként repertórium, mint a mostani, immár 20. kötetben is (a 16–20. kötetekről). Fontos a címben jelzett hívó szó: 2017-ben a reformáció 500. évfordulója volt az origó, de akik ismerik a társaság programjait, tudják: a tematika sohasem kizárólagos. Mindig elhangzanak az adott évre kijelölt témához lazábban kapcsolódó, a magyar nyelv és kultúra, a neveléstudomány és az irodalomtörténet tárgykörébe tartozó előadások is. Mindez Sárospataknak a hazai neveléstörténet részeként számon tartott szakmai hagyományait igazolja és élteti. E kötetben csehországi szerzők is feltűnnek, Comenius jelentőségéről szóló előadásukat magyar fordításban olvashatjuk. Értsünk egyet velük: „Comenius továbbra is ösztönöz és egyesít” (46. o.).

Comenius és a reformáció. Szerkesztő: Kováts Dániel. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2018. 120 o. Bibliotheca Comeniana XX. ISSN 0237-6024

A szabatos alcím pontosan megadja a kötet tárgyát, ahhoz viszont bele kell lapozni, hogy észrevegyük: nemcsak Magyarországról van benne szó. Az egyházaknak a rendszerváltás folyamatában betöltött szerepéről szóló fejezet – „Protestáns forradalom?” – az NDK-beli, lengyel, csehszlovák és szovjetunióbeli fejleményeket is vizsgálja. A mű mégsem politológiai vagy egyháztörténeti, sokkal inkább teológiai megközelítésű: a rendszerváltás keresztyén olvasatának bemutatására törekszik. A mindenkori hatalommal kiegyezett egyházak vezetői és tanai szempontjából az állam- és kormányzati formák megváltozása, a demokratizmus és a piacgazdaság térnyerése óhatatlanul teológiai magyarázatot követelt annak értelmezéséhez, hogy mindez hogyan függ össze az egyházak addig vallott nézeteivel (gondoljunk csupán a „szolgáló egyház” teóriájára) vagy a szabadságfogalom új teológiai interpretációjával. A folyamat ábrázolásának bázisa a magyarországi református egyház, de a tanulságok általánosíthatók. Újabb bizonyíték, hogy a tudomány képes sokak érdeklődésére számot tartó kutatási eredmények közzétételére.

Kovács Krisztián: Határmezsgyén. A református egyház a történelmi örökség és a megújulás esélyei között az 1989–90-es rendszerváltást követően. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018. 276 o. ISBN 978-963-414-417-5

Angyalok bűvöletében él a szerző, tanulmányainak gyűjteményes kötetei eddig rendre ezt sugallták. Az első (*Angyalkapuk és szövegjáratok*, 2014) és a második (*Angyalok a labirintusban*, 2016) után itt a harmadik opus. S a címlapon mindig Aknay János-festményekkel – találják ki, mit ábrázolnak! A terjedelem pedig egyre nő: a mostani kötettel összességében 1100 oldalhoz közelítünk és B/5 formátumról van szó! Ahogy Nagy Lajos a *Képtelen természetrajz*ban minden fejezetet axiómaszerű állítással kezd, álljon itt is egy ilyen mondat: 'Vitéz Ferenc termékeny író'. Író? Vagy kutató tanár, kritikus, publicista? A máskor versekben megcsodált formaérzéke és művészi látásmódja ezúttal tudományos köntösben jelentkezik, s ki merné állítani, hogy ennek nincs létjogosultsága? Olvashatóan írni – ez komoly képesség. Tévedés, hogy a tudományos értékű gondolatok kizárólag elvont módon hozhatók nyilvánosságra. A terminológia ismerete és használata elengedhetetlen, de a szerzői megközelítés lehet egyéni, kivált a bölcsészettudományok terén. Márpedig Vitéz Ferenc írásai irodalmi, képzőművészeti, művelődéstörténeti témákat járnak körül, elegánsan és szabatosan. Szépiróhoz (is) méltón.

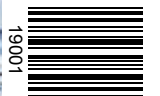
Vitéz Ferenc: Könyvek angyalai. Irodalmi és művészeti tanulmányok, esszék, kritikák. Néző•Pont Kiadás, Debrecen, 2017. 424 o. ISBN 978-615-80449-6-7

Azt mondd *Miscellanea Museologica*? Azt mondom: Viga Gyula. (Felidézve Szilágyi György *Hanyas vagy?* című, örökbecsű monológiát – előadta Kálmán György.) A tudományosságot sejtető cím mögött a III. szám olvasható, jelezve, hogy sorozatról van szó. Valóban, az első kötet 2002-ben 288 oldalon, a második 2008-ban 280 oldalon látott napvilágot, azaz hasonló terjedelemben és ugyanazon célokkal. Szerzője hihetetlen munkabírású néprajzos-muzeológus, szerteágazó érdeklődésű kutató-oktató-szerkesztő, akinek műveit biztos forráskezelés és magas szakmai minőség fémjelzi. E kötetben negyven közleménye kapott helyet, közte tizenhét néprajzi előadás és írás a paraszti kereskedelemről és vándorlásról a Kárpát-medencei térségben: Felföld és Zemplén, Bodroghöz és Tokaj-Hegyalja, Gömör és Torna, Bükkalja és Zólyom vármegye. Aztán hat életrajzi áttekintés jeles elődökről, (egykor volt) társakról, mint Balassa Iván és Dankó Imre. Végül ugyancsak tizenhét megnyitó beszéd képzőművészeti tárlatokról, néprajzi és helytörténeti kiállításokról, múzeumi közművelődési programokról. Volt miből válogatni: a függelékként közreadott 2008–2017 közötti publikációs lista 112 tételt számlál.

Viga Gyula: Miscellanea Museologica III. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2017. 308 o. ISBN 978-615-5525-23-0. Officina Musei 24. ISSN 1217-033X

400 Ft

zemplenimuzsa.hu

